

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA

24

'AHO

Pulelulu, 13 'Okatopa
2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakaafonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai
& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tuku'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakafat

Dr. P hiva Tu'i'onetoa
T vita Lavemaau
Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taelangi Fakahau
Poasi Mataele Tei
Dr. Saia Ma'u Piukala
Semisi Lafu Kioa Sika

Hou'eiki Fakaafonga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakaafonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakaafonga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakaafonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakaafonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakaafonga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakaafonga N pele 'Eua

'Eiki Fakaafonga N pele Ongo Niua

Kau Fakaafonga Kakai

Fakaafonga Fika 4 Tongatapu

Fakaafonga Fika 9 Tongatapu

Fakaafonga Fika 12, Ha'apai

Fakaafonga Fika 13, Ha'apai

Fakaafonga Fika 15, Vava'u

Fakaafonga Fika 16, Vava'u

M teni Tapueluelu
Penisimani 'Epenisa Fifita
Vili Manuopangai Hingano
Veivosa *Light of Life* Taka
S miu Kuita Vaipulu
'Akosita Havili Lavulavu

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki.....	6
Fakatonutonu ongoongo mate ki’i valevale ‘i Lapaha	7
Tokanga ki he founga ta’em ngao fait kau m tia mei muli	7
Tapou ki he Pule’anga ke l pooti he fakatotolo ki he paasipooti	8
Me’a ‘a e Sea.....	9
L pooti fika 5/2016 K miti Tu’uma’u ki he Totonu Fale Alea.....	10
Ngaahi fokotu’u ‘e f mei he Tohi Tangi fika 6/2016	10
Fakama’opo’opo ngaahi fokotu’u fekau’aki mo e l unga he ng ue toli	11
Tali Pule’anga fokotu’u ke fai e ng ue ki he tohi tangi & l pooti ki Fale Alea	11
Tokanga ko e fakalelei ki he aleapau toli ko e me’a ia Tonga mo ‘Asitel lia	12
Tokanga ke ‘ilo’i kau ng ue toli ‘a e feitu’u pau ke fai ki ai ‘enau l unga.....	13
Ngaahi fatongia tokotaha <i>contractor</i> he ng ue toli.....	13
Tokanga ke tokangaekina e <i>superannuation</i> kau ng ue toli hili ‘enau ng ue	15
Tokanga ki he seniti ‘oku ma’u ‘e he kau ng ue toli ‘i ‘Asitel lia	19
Tokanga ki he tukuaki’i ‘akauni taha pe pule mo e kau ng ue toli.....	20
Tukuaki’i ‘ikai mahino fakamole ki he fefononga’aki mo e nofo’anga	21
Tokanga ki ha solova’anga ka to’o ‘aupito kau third parties he ng ue toli	22
Fehu’ia pe ‘oku malava ki Tonga ni ke to’o kau <i>third parties</i> he toli pe ‘ikai	23
Tali Pule’anga ki he ngaahi hoha’a fekau’aki mo e ng ue toli	23
Tui ne ‘ikai mahino lelei v ngaahi kautaha faama mo e pule’anga ‘Asitel lia	25
Tokanga ki he ngaohi kovia kau ng ue toli.....	26
Tokanga v henga m l l kau ng ue toli.....	28
Tokanga ki he ngali fu’u lahi e ng ue fai ‘e he kau toli.....	29
Poupou ke tuku ki he Pule’anga ‘isiu he toli pea nau lipooti mai ola ‘enau ng ue ki Fale Alea	31
Fokotu’u ‘ave ‘isiu he toli ki he Komisoni Va mo e Kakai ke nau vakai ki ai	32
Fokotu’u ke ‘i ai mo ha Komisiona Fefakatau’aki ‘a Tonga ‘i ‘Asitel lia	32
Fakah na’e ‘osi fakataha Pule’anga ‘Asitel lia mo e TASWA.....	33
Fakamahino ‘ikai ha <i>rate</i> ki he ng ue ‘ovataimi kau ng ue toli	33

Fakah 'oku mo'oni ne 'i ai me'a na'e hoko he ng ue toli 'i 'Asitel lia.....	37
Tui ko e 'ave 'isiu he ng ue toli ki he Pule'anga hang ko hano fakangata e l unga.....	39
Tokanga kau ng ue toli ki he 'ikai ma'u 'enau la'i tohi vahe kae <i>text</i> ange p	41
Mahu'inga ke vakai'i fakalelei 'isiu he toli he ko e \$ lahi fonua ma'u mei ai.....	42
Tokanga ki he te'eki fakanofoha Minisita <i>MIA</i> peh ki ha fengaue'aki mo e <i>TASWA</i>	42
Tokanga ke fai mo fili ha Minisita <i>MIA</i>	45
Fokotu'u ke vakai'i fakalelei ngaahi l unga kau ng ue toli.....	46
Tokanga pe ko e m hina 'e l 'oku kei lele 'a e Fale Alea	50
P loti'i tali fokotu'u 'ave 'isiu he toli ki he Pule'anga & l pooti mai 'osi m hina 'e l	51
L pooti fika 4/2016 e K miti Pa'anga.....	51
Fakama'ala'ala he L pooti fika 4/2016 e K miti Pa'anga	51
Ngaahi me'a na'e fakatokanga'i he 'atita he 13/14-14/15	52
Ngaahi me'a na'e fakatokanga'i he 'atita 2014/2015	53
Fokotu'u 'e tolu he l pooti fakamatala 'atita 13/14	54
Tokanga ki he fakah Pule'anga l vei e 'atita 14/15	54
Tokanga ki he founa na'e fai'aki e vahe 'a e ng ue faka'atita.....	55
Founa ng ue p 'a e Pule'anga kimu'a he ng ue faka'atita	56
Tokanga ki he founa halanga e \$ na'e ngaue'aki ki ai e vahe.....	57
Taukave na'e maumau'i e lao he founa vahe 'ovataimi.....	58
Tali 'atita m l l 'ikai monuka e lao he vahe 'ovataimi.....	59
Taukave kei fai ngaue ke fakafoki mai \$ hulu ne 'ave 'atita m l l	61
Kelesi.....	62

Fale Alea 'o Tonga

Aho: Tu'apulelulu 13 'Okatopa, 2016

Taimi: 1000-1010 Pongipongi

Satini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: K taki Kalake 'o fai mai 'a e Lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Ne hua mai leva e hiva 'o e Lotu 'a e 'Eiki, pea kau fakataha ki ai 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea)

<008>

Taimi: 1010-1020

(Lotu 'a e 'Eiki)

'Eiki Sea: M l . K taki Kalake, fai mai 'etau tali ui.

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. 'Eiki Minisit Fonua mo e Hou'eiki 'o e Minisit 'o e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afio kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai kae 'at ke fakahoko e ui 'o e Fale ki he pongipongi ni, 'aho Tu'apulelulu eni 13 'o 'Okatopa 2016.

(Tali Ui)

Kalake T pile: 'Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Sea: M l .

Poaki

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Mo'ui. 'Eiki Sea ko e ngata'anga e tali ui, ka ko e 'Eiki Pal mia mo e Tokoni Pal mia pea mo e 'Eiki Minisit ki he Pa'anga H Mai mo e Tute 'oku nau poaki me'a t mui mai, kei hoko atu e poaki folau 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga mo e Palani Fakafonua 'o peh ki he 'Eiki Minisit Lao kei hoko atu 'ene poaki folau. Ko e 'Eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali hono ui ko e tui 'oku ne me'a t mui mai p . M l 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M l . Tapu mo e 'Afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifi , King Tupou VI kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini, Kuini Nanasipau'u mo e Fale 'o

Ha'a Moheofo. Fakatapu foki ki he Minisit Fonua mo e Savea kae 'uma' 'a e Tau Malu'i Fonua 'a 'Ene 'Afio mo e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu foki ki he Hou'eiki N pele 'o e Fonua kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Hou'eiki m l 'aupito ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni, pea m l e kei fakakoloa 'a langi 'o tau a'usia e pongipongi faka'ofa'ofa ko eni ke kei hoko atu 'etau ng ue. Ka ki mu'a p ke tau kamata mahalo ko e Minisit Polisi p ke ... ki'i me'a ke ki'i fakatonutonu mai. 'Eiki Minisit Polisi ...

Fakatonutonu ongoongo mate ki'i valevale 'i Lapaha

'Eiki Minisit Polisi: M l 'Eiki Sea pea 'oku ou fakatapu atu ki he Feitu'u na, m l e laum lie lelei he pongipongi ni. Ko u fakatapu foki ki he 'Eiki Minisit Tau Malu'i Fonua 'a Tonga pea mo e Hou'eiki Minisit . Fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele peh foki e fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Sea 'oku ou ... 'oku ou tu'u hake p 'o kole fakamolemole atu ki he Feitu'u na he ki'i ongoongo nau fakahoko atu ko ia ki he ng ue 'a e kau polisi he *weekend* ko eni kuo 'osi. Na'e 'i ai 'a e ki'i t nounou na'e hoko he anga ko ia hono fakahoko mai. Pea 'oku 'i ai p e kole fakamolemole heni ki he Fakafofonga Fale Alea 'o Fika 9, na'e fakahoko mai foki ki he motu'a ni ko e ki'i valevale ko ia na'e pekia, moloki ko he'ene fa' ko e hoko ia 'i Tatakamotonga. Pea ko e to e l pooti mai ko hono faka'osi ko ia 'o e l pooti na'e toki ma'u eni ia 'i he 'aneafi ta ko ko e, ko e me'a na'e hoko ia 'i Lapaha. 'A ia ko e motu'a ni ia 'oku ne fakafofonga'i e Tongatapu 10. Pea na'e 'osi, hanga p 'o tafulu'i e, 'a e ki'i fo'i, 'a e ki'i fo'i ongoongo ko ia, kau ng ue ke tokanga hono 'omai e ngaahi ongoongo peh 'oku ... Neongo p ko e fu'u kolo lahi pea 'oku ui fakataha p foki ko Mu'a ka 'oku kehekehe p ko ... 'Oku 'i ai 'a Lapaha ai pea mo Tatakamotonga. Pea mahalo ki'i ... ki'i *Senior Officer* ko na'a ne fai mai 'a e me'a mahalo ko e ki'i mo'ungaloa 'asili ai ko 'ene lele mai mei motu 'oku peh 'e ia 'oku tatau p e fo'i ... 'a e kolo. Mahalo 'oku sai p he ngata p he motu. Ka ko e peh 'e ia, ka 'oku 'ikai ke ne hanga 'o lave'i ko e ... 'oku kehekehe 'aupito p 'a Lapaha pea mo Tatakamotonga. Neongo ko e k inga tatau p , mou mea'i p he hisit lia na'a nau tutupu hake ai, ma'u ai e lea Tatakamotonga ka ko e, kau ki'i 'ai p ke ki'i fakakehekehe atu koe'uh ke fiem lie p hoku tokoua ko eni Fakafofonga mei Tongatapu 9. Ko ia p Sea e ki'i fakatonutonu 'oku 'oatu ki he Feitu'u na pea fakamolemole'i ange e motu'a ni, 'ikai ke lelei e fo'i ... 'a e fo'i ongoongo ko eni ne 'alu atu ki he Feitu'u na. M l 'aupito.

'Eiki Sea: M l 'aupito 'Eiki Minisit . 'Oku ou tui 'oku tali lelei p 'e Tongatapu 9.

Penisimani Fifita: Ko ia Sea, fakam l atu ki he 'Eiki Minisit , m l .

'Eiki Sea: M l . 'Eiki N pele, me'a mai.

Tokanga ki he founa ta'em ngao fait kau m tia mei muli

Lord Nuku: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Fakatapu atu foki ki he Minisit Pule kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit kae 'uma' foki e t pile e Hou'eiki N pele pea peh ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea, ko 'eku fakahoha'a e motu'a ni 'Eiki Sea 'oku mo'ut f 'ua 'a e motu'a ni 'oku ou toki lave'i he pongipongi ni, 'oku ou lele mai 'o fokoutua he lalo toa hono toutou faitaa'i au he ' me'a ko 'i tu'a h . Pea 'oku ma tu'u pea mo e 'Eiki Minisit Polisi 'o toutou faitaa'i pea 'oku ou 'eke ange ki he Minisit Polisi p ko e h e 'uhinga hono toutou faitaa'i, ko u manavasi'i na 'oku 'i ai ha'aku, ha faihia mo ha me'a peh ki he mai peh 'a e kau faiongoongo pea mo e *media* 'o fa'iteliha, neongo 'oku nau tu'u mei hala ka 'oku nau hala loto 'api 'enau me'afa'it he *property*

‘oku *private*. Ka ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoha’ a atu ‘Eiki Sea he ko u lave’i ‘e au ia kuo hang ko eni kuo fakavavevave mai p e kau me’a ke, ke fai mo nau me’a mai ki Fale ni koe’uh ko e ki’i kau fait ko . Ka ko ‘eku kole atu ‘Eiki Sea ko e ‘api ni ‘oku ‘i ai hono founa. Ko e Feitu’u na ke fakangofua kinautolu, kapau ‘oku nau fie *interview* ha taha, ‘oku ‘i ai e founa ke fai ‘aki e ng ue ko he ‘api ni. Ka ‘oku ‘ikai ke nau mai p ‘o hala loto ‘api peh he ...

<009>

Taimi: 1020 –1030

Lord Nuku: ...’etau ngaahi tau’at ina, pea ko e me’a ia ‘oku ou tokanga atu ki ai Sea. Kole atu ki he ‘Eiki Minisit Polisi p ko e Minisit Lao, ‘ai mu’a ha *court order* ke fakamavahe kinautolu mei h . Ka ‘oku nau fiema’u ha M mipa ‘i Fale ni, ko e founa, ko e fou mai he Kalake pea mo e Sea. He ‘oku tau hang kitautolu ia ‘oku ou ongo’i ‘e au ‘eku nofo ko ‘o ‘eke atu ko ki he me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisit Polisi na’e faka’eke’eke ia ki he fekau’aki mo e ngaahi faito’o konatapu ko e ngaahi me’a fekau’aki pea mo e pil sone. Ko u ongo’i ‘e au ia Sea ko e ngaahi me’a ko ia na’e tonu ke nau, me’a e Minisit Polisi ia ‘i hono me’a’anga ‘i he ‘api ng ue ‘o fai ‘a e ngaahi ‘initaviu ko ia ai. Pea ‘oku nau mai nautolu ia ‘o fait holo heni pea kuo tau hang kitautolu ia ha kau fai hia k toa. ‘E ‘initaviu ia ki he kakai ‘oku nau fai e hia ka ko ‘eku lave’i Sea ‘oku mole tau’at ina ‘a e Fale. Ka ko ‘eku fokotu’u atu Sea ki he Minisit Polisi, ki’i fakamavahe atu mu’a e kau fait . Kapau ‘oku nau fiema’u e motu’a ni ke faitaa’i pea nau, ‘ikai ke ‘i ai hano tapu ia ‘o’ona ka nau fou mai he founa ke nau mai ke nau p talanoa ko e h e me’a ‘oku nau fiema’u kiate au. Na’a nau hanga ‘enautolu ‘o ‘ave hoku t ‘oku ia ‘o fokotu’utu’u ia ha feitu’u ‘oku ‘ikai ke u loto au ia ke ‘ave ‘o tuku ai. Pea ko e ‘uhinga ia Sea ‘eku kole atu koe’uh ko e tau’at ina ‘a e Fale pea molumalu mo e M mipa Fale Alea. Ko e M mipa Fale Alea Sea ko e M mipa ia ‘oku ‘i ai hono ngaahi tu’unga pelepelengesi ke ‘uh ke folahi peh ‘i kinautolu Sea. Ko ‘eku fokotu’u atu ia Sea m l .

Tapou ki he Pule’anga ke l pooti he fakatotolo ki he paasipooti

‘Eiki Sea: Ko ia ‘Eiki N pele. Ko u tui ko e me’a tatau p he na’e ‘ohovale motu’a ni ia ‘oku nau tu’u ange, tuku atu p ko eni mei falelotu he’etau me’afaka’eiki, ‘oku fakahoko mai ‘oku ‘i ai e ongo m tu’a p langi pea ko u peh ‘e au na ko ha kau me’a p ‘oku, ta ko ‘oku te’eki ai ke fakaava ia kuo ‘oho mai e motu’a ‘o fai he kamata e fakafehu’ia me’a fekau’aki pea mo e paasipooti. Pea u peh p ke ki’i fakamatala p ‘o tali, na’e tali p me’a. Pea ko u tui mahalo ko e ngaahi me’a p ‘oku, ke tau kole p ki he Minisit Polisi p kuo h ko e kakato ‘a e ng ue ki he ngaahi fekumi ko eni ‘a e, he koe’uhi na’e kau ai mo e ‘ ngaahi me’a e ‘ofisi. Kae mahalo ko e ngaahi me’a kuo, ngaahi ta’u ko . Ka ‘oku tonu ke fai ha l pooti he ko e pa’anga ‘a e Pule’angá he ko e 3 kilu ko ena na’e ‘ave ke fai’aki e fekumi ko eni ki he me’á ko e pa’anga tukuhau ‘a e kakaí. Pea ‘oku tonu ke fai mo ‘omai ha l pooti p ko e h e ngaahi me’a ko ia ‘oku faí ka tau nga’unu he kapau he ‘ikai ke tau nga’unu ka tau nofo fakamole hotau taimi he ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano ‘aonga, ko u tui ‘oku tonu p ke to e, totonu ke to e fai mai ha fakamatala ‘a e Potung ue Pa’anga p ko e polisi, ko e h ko e me’a ‘oku hoko ki he ngaahi me’a ko ení. Ka ‘oku fai ha hopó pea fai mo ‘ave ki fale hopo ke fai e ngaahi me’a ko ia ke mahino p ko e h e me’a ‘oku tau faí he ‘oku lahi e ngaahi ng ue ‘a e Pule’angá mo e fonua ke faí. ‘Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu'u na Sea. Kole p Sea ke u h fanga atu he fakatapu kuo 'osi hono aofaki he kamata e Fale Alea 'o Tonga 'Eiki Sea. 'Aneuhu Sea ko u ' pongipongia kei po'uli 'o si'i t naki e m tu'a mau 'o toli e fo'i hina. Pea 'oku tokolahi 'aupito 'aupito a 'uta Sea, k inga mei v henga ko Fakaafongia 10, 'a ia ko e 'Eiki Minisit ia Polisi, Pilisone 'Eiki Sea. 'Oku ou ma'u e telefoni mei hoku hoa ko e 7 34 'aneuhu. Na'e 'ikai ke u tali e telefoní kau foki mai ki 'api. 'A ia ko 'eku a'u mai ki 'apí ko e me'a na'e fakamatala, 'ikai ke mei ' hoku f milí 'aneuhu. H ange kau p langí 'o tuki,'oku 'ikai ko ha ki'i tuki Sea 'oku hang ko e te nau hae matap , h fanga he fakatapú. Ko e fa'ahinga 'ulungaanga 'oku tau peh ko e 'ulungaanga 'oku 'ikai ke sai. Kapau, ke mea'i lelei p 'e he Feitu'u na pea mo e Fale 'eiki, pea mo e kakai e fonua, 'oku tau faka'apa'apa 'i ha taimi 'oku te 'alu ki ha 'api 'o tatau ai p 'o a'u ki ha 'api ha taha, ko ha taha p he fonua ni, kuo pau ke te 'alu 'o tukituki fakalelei pea te ki'i tulolo atu, fakamolemole 'oku 'i heni a me'a. Ko 'ene avangi p matap hoku hoá kuo 'alu atu e me'a kehekehe ia 'Eiki Sea. Pea kuo 'ohake ai 'a e me'a 'Eiki Sea 'oku faingata'a'ia lahi taha ai hoku f milí pea mo 'eku f naú pea mo e motu'a ni 'Eiki Sea. Ka ko u fakafeta'i 'Eiki Sea mahalo na ke meimei fanongo kuo fakah au 'i 'Api Polisi 'i he pongipongi ni. Kapau na mau a'u mai mo e tamaiki ko ia na'a mau a'u maí, ko e taa'i he 'ikai ke tuku 'e pau ke taa'i ia. Ka ko u fakahoko atu p ki he Feitu'u na, 'Eiki Minisit Polisi, fai ha ng ue ki he me'a ko ení 'o fekau'aki mo e kau muli ko ení. 'Ikai ke nau mai 'o kole ha ngofua, 'ikai ke nau atu 'o kole ha ngofua ki he Feitu'u na, pea ko ia mahalo na'e kole ka nau feinga ke nau fai 'enau faka'eke'eké. Ko e fo'i ange ko ia 'aneuhú 'o ' 'eku f naú 'aneuhu, 'oku mahino mai kiate au 'oku 'i ai e me'a 'oku nau fiema'u 'enautolu. Ko e fu'u fo'i va'a papa 42 ko hono tupangi fakataha p mo e fu'u me'a fait pea tau toki fakatonutonu ki mui 'Eiki Sea ka na'e totonu ke fai ha, fai mo 'ilo ki he me'a ko ení 'Eiki Sea. Sea 'oku fakamamahi 'aupito 'aupito 'aupito pea ko u ha'u ko eni 'aneuhu hení, 'oku nau fe'ohofaki mo e ui hoku hingoa heni 'Eiki Sea. Pea ko u ki'i nofo 'oku ou hu'uhu'u 'Eiki Sea na 'oku 'i ai p ha ni'ihi hotau Fale ni 'oku 'i ai ha'anau fek ke'i mo e ni'ihi faiongoongo ko ení. Fu'u *direct* hangatonu mai p ki he kau polisi, Feitu'u na mo e motu'a ni 'Eiki Sea. 'Ikai ke to e 'i ai ha taha ia. Pea hange hang na kuo hoko e ' palopalema 'oku lolotonga hoko he taimi ni ki he ni'ihi 'o e Fale Alea ni ke 'omai e ngaahi me'a ko ení ke vakavaka 'Eiki Sea. 'Ikai ke u tui 'Eiki Sea 'oku tonu ke peh ng ue fakapolitikalé. 'Ikai ke u tui 'oku totonu ke 'omi 'a e fa'ahinga fakakaukau ko ia ki hotau fonua ni he 'e tupu ai ha moveuveu 'a e kakai ho fonua ni 'Eiki Sea. Sea, ko u 'atu p he pongipongi ni 'Eiki Minisit Polisi ke ke fai ha'o ng ue fakavavevave 'Eiki Minisit Polisi ki he ni'ihi ko ení. Kapau 'oku 'ikai ke te fie 'initaviu, pea tuku ange 'oku hang eni ia hano *harrass* hoku f mili 'oku, 'oku mau 'osi s tu'a mei he ngaahi me'a ko ení 'Eiki Sea. Kuo mau hanga atu ki mu'a pea teuteu'i mo e f nau ke nau atu 'o fai ha me'a 'oku lelei ke nau foki mai 'o tokoni ki he fonua ni kae tautautefito ki he to'utupu ni 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko e ki'i ongoongo p ia 'oku ou 'oatú. Na'e 'ikai ke u 'amanaki ke u 'ohake he pongipongi ni, ka koe'uhi ko hono 'ohake 'e he 'Eiki N pele mei 'Eua 'Eiki Sea, kae m l e ma'u faingamalie.

'Eiki Sea: Hou'eiki, tau liliu 'o **K miti Kakato**.

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Tokoni Pal mia kae 'uma' e Hou'eiki Minisit e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki Fakaafongia e Kau N pele 'o e fonuá. Tapu ki he Hou'eiki Fakaafongia e Kakaí. Tapu ki he Kalake Pulé kae 'uma' e kau ng ue Falé. Fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi m l e tapuaki 'a e fonua, l koifie lelei 'a e haú pea mo e h 'ele na'e fai ki muli kuo to e liuaki mai ki

he taloni 'o e fonua' pea 'oku tau fakafeta'i 'i he me'a kotoa p . Tau taka ha fonua 'oku melino, fonua 'oku fiefia, ko e fonua 'oku tau'at ina. Ko e folofola tataki 'o e 'ahó, Koheleti vahe 3, hongofulu m ua e veesí. "Kuo u 'ilo, 'oku 'ikai ha lelei 'i he nofó ka ke te fiefia mo fai lelei lolotonga 'ete mo'uí. Fiefia, fai lelei lolotonga 'o e mo'uí."

L pooti fika 5/2016 K miti Tu'uma'u ki he Totonu Fale Alea

Ko 'etau 'asenita Hou'eiki. Ko e 4.1, L pooti K miti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea Fika 5/2016 fekau'aki mo e fokotu'u faka-Fale Alea Fika 28/2016 mo e Tohi Tangi fika 6/2016 'oku fekau'aki mo e l pooti 'a e kautaha kuo l sisita 'a e kau ng ue fakafa'ahita'u 'a Tonga 'i 'Aositel lia. Ko e feme'a'akí na'e fakahoko 'aneafi 'o fel ve'i mo e tohi tangí. Pea kuo mahino ia ki he motu'a ni 'a e ngaahi feme'a'akí. Ko e tohi tangi ko ení na'e 'omai 'a e ngaahi...

<001>

Taimi: 1030-1040

Sea K miti Kakato: ... fokotu'u mai 'a e ngaahi kaveinga 'e f .

Ngaahi fokotu'u 'e f mei he Tohi Tangi fika 6/2016

Ko e 'uluakí ke ta'ofi 'aupito pea 'oua 'e to e fakangofua 'a e kau *Labour Higher Contractors*, kau *third parties* pea mo e kau taki kulupu kotoa p kuo nau fekau'aki mo e ngaahi l unga 'o e tamaiki kuo nau fakakaungat maki 'i he toli.

Ko hono ua e makatu'unga 'o 'enau tangi mai ke fokotu'u ha K miti Fili Tau'at ina ke nau fai 'a hono fili mo hono sivi fakalelei'i fakapotopoto *selection process* 'o fakatatau ki ha ngaahi tu'utu'uni pau *selection criteria*.

Pea ko hono tolu 'o e makatu'unga na'a nau tangi mai aí ke to'o 'a e fatongia polokalama toli mei he *Ministry of Internal Affairs (MIA)* ki ha va'a fo'ou 'o ui ko e *Seasonal Workers Programme* Tonga. Pea ke 'i he malumalu 'o e *Foreign Affairs* p *Labour* p tau'at ina p pe ko e fakafou mo e kau ng ue mei he takí 'o a'u ki lalo.

Pea ko hono f 'o e makatu'ungá ke fokotu'u 'a e *TASWA* ke hoko ko e sino *official, official body* ke fakafofonga'i e Pule'anga Tonga 'i he fatongia ko e *liaison officer* p fetu'utaki'anga 'i he vaha'a 'o e tamaiki toli Tonga mo e ngaahi faama mo e ongo Pule'anga l ua 'Aositel lia 'i he polokalama *Seasonal Workers Programme*.

'A ia ko e ngaahi makatu'unga eni 'e f . Na'e fai e ngaahi f me'a'aki ki aí pea na'e fokotu'u mai mei he taki 'o e Pule'anga 'Eiki Pal mia na'e 'osi fai 'a e ng ue ki heni. Pea ko e fakamo'oni mai ki he tohi ko eni ko Penisimani Fonua ko e Sekelitali ia 'a e *TASWA* mo Falepaina *Prescott Maile* ko e Palesiteni 'a e *TASWA* pea mo e kau mamahi 'e toko 1,547.

Ko Falepaina ko e finemotu'a 'a Havea Tu'iha'ateiho na'e kau ia 'i he kau 'ofisa ako ma'olunga pea ko e kei loto mateaki fonua na'a ne ma'u 'i he kei Potung ue Ako ko ia p eni 'oku fai 'aki 'ene fatongia mei he fonua muli ko . Pea na'e 'osi 'omai mo e ' l pooti 'a e *TASWA* fu'u tohi

m tolu ko pea ko u tui p Hou'eiki ne mou 'osi me'a ki ai. Pea na'e 'osi fai ki ai 'a e f me'a'aki 'a e K miti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea.

Fakama'opo'opo ngaahi fokotu'u fekau'aki mo e l unga he ng ue toli

Kae kehe na'e fokotu'u mai mei he Pule'anga ke tukuange kia nautolu he 'oku lolotonga fai 'enau ng ue. Ka ko e tangi ko eni 'oku nau peh 'oku fu'u tuai. He na'a nau 'osi fakahoko ki he Pule'anga 'i he 'aho 24 'o Sune na'a nau talanoa mo e 'Eiki Pal mia. Pea na'e peh na'e 'osi fakah ki he Kapineti 'i he 'aho 15 'o Siulai 2016. Ko e lava eni e m hina 'e tolu pea ko e 'uhinga ia 'oku nau tokanga mai ai. Pea na'a nau peh ke 'omai e tohi tangi ki he Fale Alea.

K ko e m hino ko eni ki he motu'a ni neongo 'e 'i ai ha K miti Fili p ko e tu'utu'uni 'a e Fale Alea 'e kei 'alu ai p ia ki he Pule'anga. Koe'uhí ko honau fatongia fakahoko fatongia *Executive Power*. Pea na'e fokotu'u mai mei he Pule'anga kuo 'osi fai e talanoa ki ai 'osi fai 'a e talanoa mo e kakai *consultation process* 'i he fakataha 'i he Pasilika. Pea na'e 'osi fai mo e talanoa fel f aki 'i he leti pea 'oku nau lolotonga fai e ng ue ki ai. Na'e 'osi hanga 'e he Pule'anga 'o 'ave 'a e 'ofisa ki 'Aositel lia ke sio ki he ' me'a ko ia pea 'oku nau lolotonga ng ue ki ai.

Na'e fokotu'u mai mei Vava'u 16 pou pou ki he fokotu'u ke 'ave ki he Pule'anga ka na'a ne toe 'omai 'e ia 'a e fo'i poini 'e ua. Tuku atu p m hina 'e taha, 'uluaki ia. Ua, 'osi e m hina 'e taha pea 'omai e *report* ki he Fale Alea. Kae me'apango 'oku 'ikai ke 'i ai heni 'a e taki 'o e Pule'anga ka ko e Tokoni Pal mia p 'oku 'i heni p te ke lava p 'o me'a ma'a e Pal miá. Ke peh ke 'ai p ko e fo'i fokotu'u ia tefito'i fokotu'u ia 'ave ki he Pule'anga. Pea kapau 'e tali 'e he Pule'anga ke 'oatu 'a e monomono ko e 'osi p m hina 'e taha 'omai e *report* ki he Fale Alea. 'A ia 'oku fiema'u 'e he Sea ia ke ne hanga 'e ia 'o lave'i pe ko e h e t kunga ko iá. Kapau te ke lava 'o tali mai 'Eiki Pal mia 'e Tokoni Pal mia pea ka 'ikai pea tuku p ki he Pal mia.

Tali Pule'anga fokotu'u ke fai e ng ue ki he tohi tangi & l pooti ki Fale Alea

'Eiki Tokoni Pal mia: Tapu mo e Feitu'una Sea pea tapu mo e Hou'eiki e M mipa K miti Kakato. 'Io kapau ko e fokotu'u mai ia Sea 'oku tali lelei p ke tuku mai ke fai ha ng ue pea l pooti mai 'i he m hina 'e taha ko ena 'oku fokotu'u mai. He 'oku mo'oni p 'oku 'i ai p fiema'u ke tau sio ki ai. Taimi tatau p ko u tui na'a mou 'osi f me'a'aki ki ai kae fiema'u p ke to e mai ha *view* mei 'Aositel lia p . 'A ia ko e ng ue ko iá 'e pau ke fai ia mo e fakatauange ia 'osi m hina 'e taha 'e lava 'o ki'i maama ange 'a e hala pea lava leva ke 'omai ha l pooti ki heni pea tau toki alea ai p ko e h leva e me'a 'e hoko atu ai.

Sea K miti Kakato: Sai m l .

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: 'A ia ko e fokotu'ú ia ko e tuku ki he Pule'anga pea 'osi e m hina 'e taha l pooti mai ko e h e ng ue kuo lava 'i he m hina 'e taha ko ia. Ko u loto au ia sai p sai p 'e Fakafofonga ko u loto au ia ke u lave'i ange ko e h 'a e me'a 'oku mou laum lie lelei ki ai. 'Oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni? Sai 'Eiki Minisit k taki fakamolemole 'Eiki Fakafofonga 'o e Ongu Niua.

Tokanga ko e fakalelei ki he aleapau toli ko e me'a ia Tonga mo 'Asitel lia

Fe'ao Vakati : Tapu p mo e Feitu'una Sea tapu atu ki he 'Eiki Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga 'a e K miti Kakato Sea. Ko e poupu p Sea ki he fokotu'u 'i he 'uhinga ko eni Sea. Hang ko e ngaahi me'a ko na'a ke me'a'aki ko fekau'aki pea mo e tohi tangi.

'I he 'uluaki ke ta'ofi 'aupito hono fakangofua 'a e kau *Labour Hire* Sea. Ko hono 'uhinga Sea 'a e me'a nau lave ki ai ki mu'a atu. Ko e aleapau ia 'i he vaha'a 'o e Pule'anga 'Aositel lia mo e Pule'anga Tonga. Sea ko e kongia ia ko eni ia ko e l unga eni ia ko e me'a eni ia 'a 'Aositel lia 'oku nau laiseni ai e kau *contractor* ke nau hoko mai ko ko e kau *contractor* 'i heni. Pea ko e fakalelei ia ko 'e fai p ia 'e he Pule'anga Tonga pea mo e Pule'anga 'Aositel lia. Ka u ki'i lave p mu'a Sea ...

Sea K miti Kakato: K taki Fakafofonga ko ia ko u lave'i ko e polokalama ko eni ko e Pule'anga ki he Pule'anga *Government to Government*.

Fe'ao Vakati : Ko ia.

Sea K miti Kakato: Hoko atu.

Fe'ao Vakati : Sea ko e taha Sea 'o e me'a na'a ku lave ki ai ki mu'a Sea pea na'e 'uhinga Sea ...

Lord Tu'i' fitu: Sea ki'i fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'i' fitu: Mo'oni p ki he motu'a ni 'a e founa ng ue 'a m m ni, Pule'anga ki he Pule'anga ...

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'i' fitu: K 'oku 'i ai 'a e kakai 'oku faingata'a'ia. Fu'u lahi 'a e maumau 'a e m m ni 'i he'etau sio p 'i he t pile 'olungá kae 'ikai ke fakatokanga'i 'a e tukuhausia.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'i' fitu: Me'a ia 'oku hoko 'i he Hahake Lotoloto. 'Oua 'e 'ai pehe'i Sea. Me'a 'a e Pule'anga ki he Pule'anga. Ko e kakai 'oku 'i ai 'a e Pule'anga. Ko e fa'unga ia ko 'oku tau 'unu ai ko eni. Ka 'ikai ke 'i ai ha kakai ko e h e mahu'inga e Pule'anga.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'i' fitu: Pea kapau ko e temok lati ko e kakai ko e h e mahu'inga 'o e mafai. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l , m l ‘aupito e fakatonutonu. Hoko atu Fakafofonga.

Fe’ao Vakati : Sea mahalo ‘e sai Sea ke u lave atu p au ki he me’a ko ‘oku me’a ki ai ‘a e fakatonutonu ko eni na’e fai he N pele Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Tokanga ke ‘ilo’i kau ng ue toli ‘a e feitu’u pau ke fai ki ai ‘enau l unga

Fe’ao Vakati : Ko e, ‘oku ‘osi fakah p ia ki he tamaiki ng ue Sea e feitu’u ke fai ki ai e l unga. Pea ko e l unga ko ‘oku ma’u ko ‘e ‘Aositel lia ‘oku nau nautolu ‘o fai e savea mo e fakatotolo Sea ki he ngaahi, p ko e h e mo’oni’i me’a ‘a e ‘ me’a ko ia ‘i he tafa’aki ko ‘a ‘Aositel lia. ‘O kau ai hang ko e l unga ko eni ki he, ko e nofo’anga ko e me’a k toa ko ‘oku pau ke tali ia ‘e ‘Aositel lia. Te nau sio nautolu pe ‘oku totongi ‘a e nofo’anga ko e anga e vahe ko e to’o ‘o e *super* ko e tukuhau ko e totongi ki he’enau *transportation*.

Ko ‘etau talanoa ko he ngaahi ‘ me’a ko Sea kuo ‘osi, ko e tafa’aki ia ‘o ‘Aositel lia ko e ‘uhinga ia ‘eku lave ko ki ai Sea. Ke tuku ia ke fai ‘a e sio ki ai ‘a e Pule’anga mo e pou pou atu ko ke tuku ke fai ‘e he Pule’anga Tonga mo e Pule’anga ‘Aositel lia ‘a e ng ue ko ia. Pea ko e, Sea, ko e fo’i mo’oni’i me’a ko eni Sea ‘oku hoko, ko e ‘uhinga ko ‘oku tau tokolahi taha peh ai tautolu he ‘oku tokolahi ‘etau kau *approved employer* Tonga ‘oku nau mai ‘o *recruit* atu ‘etau kau ng ue pea mei Tonga. ‘Osi tokosi’i ‘aupito ‘a e ngaahi motu kehe ia. T t itaha ke ‘i ai ha toko taha toko ua mei he ngaahi motu kehe Sea. Sai p ‘e ‘omai e lisi ‘a e *approved employer* ‘a ‘Aositel lia ki he tafa’aki ko eni. Ko e ‘uhinga ko ‘oku tokolahi peh konga ia ‘e taha ko e ‘uhinga ‘oku tokolahi peh ai kuo pau ko e ‘uhinga ko e tokolahi ‘etau kau kakai ‘oku nau ‘ave ‘a e tamaiki Tonga heni. Sea ‘oku ma’u ‘enau s niti ai Sea. To e ma’u p mo e s niti lelei ‘a e tamaiki Tonga heni. K ‘oku ou faka’amu p Sea hang ko e me’a na’a ku lave ko ki mu’a to e fakalelei’i p ko ‘etau sio p ko e h e me’a ‘e fakalelei.

Na’e tali lelei ‘e, ‘oku tali lelei ‘e ‘Aositel lia ‘a e *liaison officer*. Pea ‘oku ou tui kapau ‘e ‘ave e ongo ‘ofisa ko ia mo fakakakato he ngaahi *state* te tau ma’u leva ‘a e mo’oni ko ‘o e talanoa mo e ‘ me’a ko ia kapau ‘e ‘ikai ke to e ‘alu ha taha ke ‘alu ‘o fai ‘a e fakatotolo ki he tafa’aki ‘e taha ‘o e talanoa ko eni.

Ngaahi fatongia tokotaha *contractor* he ng ue toli

K ko ‘ete hoko ko ko ha *contractor* p ko e, kuo pau ke te totongi ‘e kita ia fakamole ki he tokotaha hono ‘ave si’isi’i ‘o ‘ikai ke to e si’i he pa’anga ‘Aositel lia 2000 ke totongi ‘enau fea neongo te nau t fakafoki ‘a e konga. Totongi ‘enau visa ‘e ‘oange ‘a e s niti ke nau nofo’aki mo to’o mo e ngaahi me’a peh Sea. Ko e me’a ko ‘oku mahu’inga ko ki he motu’a ni Sea ko ‘etau f nau ko e kakai ko ‘oku ‘ave ‘etau kau ng ue ka tau sio p foki ki mu’a ki he fakalelei ko ke ...

<002>

Taimi: 1040-1050

Fe’ao Vakati : fai ‘i he hoko atu ko eni Sea. Ko e fokotu’u mai ko Sea ke fai ha K miti

Fili Tau'at ina, kuo u tui p Sea 'e lava p , na'e fai feinga 'oku ai 'a e founa 'e 2 hono fili e kau ng ue. 'Uluaki ko e ha'u 'a e tokotaha *contractor* 'o fili 'ene kau ng ue. Ko e h e founa 'oku ne ng ue'aki. Ko hono 2, 'oku ai 'a e pulu 'a e kau ng ue 'oku toko 1000 tupu, kapau leva 'e fiem lie ke fili mei h , pea 'oku nau fai leva e ng ue ko ia. Ka ko e 'uhinga ia Sea e mahu'inga ko me'a na'a ku lave ki ai ki mu'a, neongo p 'oku mai e *contractor* 'o fili 'enau kakai p 'oku 'omai ki he potung ue, ka 'oku mahu'inga hono 'ave e Tonga Sea. Neongo 'oku ...

Lord Tu'i' fitu: Kole ke ki'i fehu'i p ki he Fakafofonga Niuá. Ko e v ko eni 'o e Pule'anga Tonga ni pea mo 'Aositel liá? Ko f va'a 'i he va'a ki muli na'e fetu'utaki ki ai 'i he feng ue'aki ko eni 'i he *employment*? Ko hono 2 e fehu'i Sea,

Fe'aomoeata Vakati: Sea tuku p ke u faka'osi atu 'eku fakahoha'a Sea, pea toki fakakakato mai 'ene fehu'i 'a e 'Eiki N pele.

Lord Tu'i' fitu: Pea ko e 2 Sea, kapau ko e pule'anga ki he pule'anga, 'oku ke mea'i ko e 'alamoni ko e kautaha lahi taha ia 'o e 'ataakai ko eni e me'a 'oku fai ai 'a e t langa 'o e pepa ni. Kapau leva ko ha fonua, pule'anga mo ha pule'anga fiema'u e 'iunioni 'oku ne pule'i kakato 'i he fakahoko ha pule'anga mo ha pule'anga. Ko ia Sea.

Sea K miti Kakato: M l . 'E a'u p ki ai 'a e fakamatala 'a e Fakafofonga.

Fe'ao Vakati: Ki'i fakahoha'a Sea, mahalo 'oku kehe 'a e fehu'i ia 'oku me'a mai ai e N pele mo e me'a ko 'oku fai atu e fakahoha'a Sea. Ko e fatongia ko 'o tautolu ko Tonga ni Sea. 'A ia ko e pou pou eni ko ki he fakafoki ki he Pule'anga Sea. Me'a k toa ia 'oku tali ia mei 'Aositel liá. *Approve* mei 'Aositel lia, ko 'etau ng ue 'oku fai 'i Tonga ni kapau 'oku 'omai ke tau fili 'a e kau ng ue taha ia hotau fatongiá. Ko hono 2, fakapapau'i 'a hono l kooti faihiá, polisi l kooti. Ko hono 3 ko hono fakapapau'i 'oku mo'ui lelei. Ko hono 4, ko hono fakah 'enau visá. 5, fai 'enau ki'i ako ko ke nau mo ia, fakahinohino kiate kinautolu e ngaahi me'a ko ia. Ko hotau ki'i fatongiá p ia Sea. Ko e toenga e ngaahi 'u me'a ko 'oku nau feinga mai ko ki h ko e me'a ia konga lahi ai ko e me'a ia 'a 'Aositel liá. Neongo ko 'enau fokotu'u mai ke fai e fili tau'at ina ko e me'a ia 'a e pule'anga Sea. Pea 'oku ou tokanga Sea mo 'eku fakahoha'a faka'osi p au Sea, ko e l unga'i 'etau kau *contractors* pea mo e kau *approved employers*. Me'a ni 'oku te'eki ai ke nau fai ha ki'i lelei Sea? Ma'a 'etau f nau ng ue. Me'a ni 'oku te'eki ke nau ha 'ofa 'oku nau fai mai, kuo ho'ata mai ko 'oku hangehang ko ko e takele nautolu ha ... ka ko 'eku ongo'i ia Sea ki he me'a ko eni. Ko e h e fakalelei te tau fai? Kuo u faka'amu au ia na'e tokoni mai 'a e *TASWA* pea mo e toenga 'o e kakai ko eni 'oku nau l unga ko eni ke kumi ha faingam lie lahi ange ma'a e kakai mo fai e fakalelei ki he ng ue ko eni 'oku fai Sea. Kuo u tui p Sea ko e pou pou atu ko eni ke fakafoki p mu'a ki he pule'anga he 'oku ai e ngaahi 'u tafa'aki ia heni, 'u me'a ia heni ko e me'a ia mo e pule'anga 'Aositel liá 'Eiki Sea. Konga lahi e 'u me'a ko eni, tuku kehe, tuku mai ke 'ai ha k miti tau'at ina Sea na'a ku faka'amu ange p na'a tau 'ilo ko e tamasi'i 'e 'alu 'o hola, na'u faka'amu au ko e tamasi'i 'e 'alu 'o pekia mei ai, kae ta'ofi ia 'i Tonga ni. Na'a ku faka'amu ange ko e tamasi'i 'e 'alu ia 'o l unga mai 'o 'omai ha ngaahi me'a ... kai kehe Sea, lahi mo e 'u me'a kehe ia. Ma'u e, ai e ngaahi meili ia *email* Sea mo e *text* mo e h fua kuo u ma'u 'e au Sea ka 'oku 'ikai ke u loto au ke u 'ohake. Lave'i p Sea, lahi p veve ia h , h fanga he fakatapu. To e 'omai mo e 'u me'a ko te tau fonu veve ai p tautolu. Ka tau hoko atu ki ha me'a 'oku 'aonga Sea. M l .

Sea K miti Kakato: Mahalo ko e me‘a mahu‘inga ‘i he Tohi Tangi ko ení pea mo e ngaahi feme‘a‘akí ‘eku lave‘í. Ko hono fakalelei‘i e founa ng ué. Ko ‘ene tonu p ‘a e founa ng ué, tonu e Pule‘anga Tongá, Pule‘anga ‘Aositel lia, tonu e kau *contractors*, tonu e kau faama, tonu e kau ng ue. Me‘a mai ‘Eiki N pele.

Lord Tu‘i‘ fitu: Fakam l atu Sea, ke u to e fakahoha‘a atu p . ‘Osi eni pea me‘a si‘i Fakafongga Fika 4, ‘oku ‘ikai ko e Seá au, ‘oku si‘i tuhu mai p ko hono taimí ‘ona eni. Sea ko ‘eku ki‘i fakalavelave atu p ‘a‘aku. Ko ‘eku taukei ko fu‘u ta‘u lahi ‘eku fakapaea holo ‘i ‘Aositel liá, ko e fu‘u talanoa lahi eni ia ‘i ‘Aositel lia. He na‘e ‘ikai ke ai ha ng ue ia ‘a e kau ‘Iulopé ‘osi e tau lahi hono 2, ‘i he taimi na‘e ha‘u ai ‘a ‘Iulope he ‘osi e tau lahi hono 2 ke nau fai ha ng ue ‘i ‘Aositel lia, nau mai mo ‘enau ngaahi taukei ko eni ‘a eni ‘oku ‘asi ko eni ‘i he ngaahi faha‘i ta‘u ‘o e faamá. Ha‘u ai e kau ‘Italí ia mo e kalepí, ko e uainé, ka ‘oku mea‘i Sea, he ‘ikai p lava ‘e ‘Aositel lia ia ‘o solova e fu‘u palopalema ko ení. ‘Oku ‘ikai ke ngata p ‘i he ‘alamoní, feitu‘u ko ‘oku t ai ko ‘o e ngaahi ngoué, mo hono tolí. ‘Oku to e fakatu‘ut maki ange k ia ‘i he m ketí. ‘Oku ai e ngaahi m keti lalahi ‘i ‘Aositel lia, kapau te mou me‘a atu ki ai, ko e fetaulaki ia ko iá, ‘oku to e kehe ange fo‘i l volo ia ko iá. Sea ko e faka‘osi eni ‘eku fakahoha‘á, ka u a‘u ki he ‘eku poiní. Faka‘ofa‘ofa‘ia au he ‘eku ng ue fakataha pea mo e ‘alamoní. Ko e ngaahi kulupu kehe ko eni ‘oku ‘i ai ko ‘a e ngaahi tu‘unga fealea‘aki, ko e l volo ma‘olalo ia. Pea ko e l volo ia ko , ‘oku ou tui na‘e fai ai ‘a e alea ‘a ‘Aositel lia mo e ngaahi fonua e Pasifikí he na‘e fa‘a maumau lao ma‘u p kau faamá ‘i ‘Aositel lia ko ‘enau hanga ‘o fakang ue‘i ‘a e kau ‘ova ‘i he ‘ takai ko eni, ‘a e l volo ‘oku ng ue ai ‘a e kau toli ‘akaú. Pea lava ai ke faka‘at ha kau ‘Iulope, hang ko e me‘a ‘a e Fakafongga Niuá ko e kau *backpacker*, te nau mai p he m hina ‘e l, ko e ‘osi p fo‘i vilo ‘a e *season* ko iá, ‘e ‘i ai leva e fo‘i ‘ takai fo‘ou. Pea ‘oku nofo p ‘a e ‘alamoní ia ‘i he founa ko ‘oku ‘i ai ‘ene fekau‘aki mo e m ketí pea mo e *Trade Union* ‘o e m keti ‘o e *harvest* fakafo‘i‘akaú. Ko e ngaahi m keti kehé ‘a ‘oku tokonia ko he pule‘angá ‘o faka‘ai‘ai ‘a e faamá, ko ia eni e l volo ‘oku ‘i ai ‘a hotau kakaí, pea ‘oku tonu ke a‘u ‘a e aleá ‘a e pule‘angá pea mo e pule‘anga ‘Aositel liá ke fakatokanga‘i lelei ‘a hotau kakaí ‘oku ‘ikai ko ha kakai ia ke atu ‘o ngaahi kovi‘i ke hang ko e toetoenga ia kae lava ‘a e t naki ‘a e mo‘ui ‘a e faama ko ení. Ko e 2 p Sea, ka ai ha fakamo‘oni ‘eku fakahoha‘a ko ení he‘eku fuoloa ‘i ‘Aositel liá, ‘oku ‘asi ia ‘i he ‘enau *health care*, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *health care* ia ‘a e kau ng ue malu‘i mo‘uí. ‘Asi ia, tapu mo e f mili ko eni ‘oku hoko, ‘oku po‘uli ai e fonuá ne ‘omaí.

Sea K miti Kakato: *Life insurance.*

Tokanga ke tokangaekina e *superannuation* kau ng ue toli hili ‘enau ng ue

Lord Tu‘i‘ fitu: Ko ia. Ko hono 2 Sea, ko e *medicare* ia. Ko e *superannuation* tulou atu ‘eku tu‘u atu Sea, ko e fo‘i n molo ko eni ‘o e l volo ‘o e vahe ko ení, ‘oku ngaahi kitautolu ia he kau faama ko ení, ‘oku hang p ha kau *over stayer* ‘i ‘Aositel lia mo e kau *backpacker*. ‘Oku ‘i f ‘a e Pule‘anga Tongá ‘i he alea ‘i he l volo ‘o e pule‘anga mo e pule‘angá. Sea, ko e *superannuation*, ‘oku tonu ke ‘osi p ‘enau ng ué ha‘u ai p ‘enau mon ‘ia ko ko e ‘enau *tax return* ia.

‘Eiki Minisit Polisi: Sea, fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu‘i‘ fitu: Ko e me‘a ia ‘oku lau ki ai e pepa ko ení ia Sea, ‘ikai ‘asi ia he ‘u me‘a ...

Sea K miti: ‘Eiki N pele k taki ko e fakatonutonu.

Lord Tu‘i‘ fitu: Lava ai p au Sea m l .

Sea K miti: M l ‘aupito.

‘Eiki Minisit Polisi: M l ‘aupito ‘Eiki Sea, tuku mai e faingam lie.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu p ko ho‘o malanga?

‘Eiki Minisit Polisi: Ko ‘eku ki‘i fakatonutonu p me‘a ‘a e ‘Eiki N pele Fika l ‘o Vava‘ú, ki he ... kuo u ki‘i ongo‘i ‘aupito ‘ene peh ko ‘oku ngaahi he kau faamá hotau k inga Tongá ‘o hang ha kehé. Ko ‘eku fo‘i me‘a p ‘oku ou ki‘i tokoni ki aí, ‘oku ou tui tatau ai pea mo e ‘Eiki Fakafofonga ‘o Niuá ‘a ‘ene kole ko ke ‘omai ki he pule‘angá ke to e fai ha sio ki ai. ‘oku lolotonga tokoto mai ‘a e fo‘i l unga ia mahalo ‘e 2 p 3 ki he potung ue ko ‘a e motu‘a ni. ‘A ia ‘e fou mai p ia ‘i heni. Ka ko e ... ‘oku lolotonga ng ue p ki ai ‘a e motu‘a ni. ‘A ia ko e anga ko ‘eku vakai atú, ai e ngaahi me‘a ai te tau feme‘a‘aki ai heni mo e ngaahi ‘uhinga ia ka ‘oku te‘eki ai ke fakapapau‘i lelei‘i ‘a e ‘uhinga ko iá p ‘oku mo‘oni p ‘ikai. Ko ia ‘oku ou pou pou ai ‘oku ki‘i pelepelengesi e ngaahi me‘a ko ia ‘oku tau hanga ‘e tautolu ‘o ‘ohake heni kae ki‘i tuku mai mu‘a ki he pule‘angá ke fai hano fakatotolo‘i fakalelei e ngaahi me‘a ko ia ‘oku hokó. Ko ia p ‘e Sea ‘a e ki‘i pou pou. M l .

Sea K miti Kakato: M l . Ko ‘etau feme‘a‘akí, ‘uluaki, Tongatapu 4, hoko e ‘Eiki N pele ‘Eua, Fakafofonga Niuá. Ha‘apai 13.

Fe‘ao Vakata : Sea.

Sea K miti Kakato: Ko au.

Fakatonutonu ki he hala e ma‘u fekau‘aki mo e supa & malu‘i mo‘ui

Fe‘ao Vakata : Sea, k taki ko ‘eku fakatonutonu p ‘a‘aku ia ki he me‘a ko ‘a e N pelé, fekau‘aki ko pea mo e *superannuation* pea mo e *health care* pea mo e *insurance*. Sea, ‘oku ai e *contract* ia ‘oku *sign* ai e tamaikí ‘oku pau ke ‘asi ia ai. Pea kuo pau ke tohi‘i e me‘a ia ko iá pea faitotonu ki ai e *contractor* Sea. Ko e me‘a ko na‘e fakahoha‘a ki ai e motu‘a ni Sea, ke fakafoki ko ki he pule‘angá. Kapau ‘e l unga e tamasi‘i ng ue ki he potung ué ‘o ma‘u mai ‘oku loi e faama ko iá ‘e to‘o ‘a e... ‘e to‘o ‘ene laisení. Na‘e ‘osi hoko ia ki he Tonga. To‘o e laisení, na‘e to‘o eni ia Sea ‘oku te‘eki ke ... ‘a e laiseni ia ko eni ‘oku te‘eki ke ng ue mai ‘a e TASWA ia ki heni. ‘A ia ko ‘eku ...

<003>

Taimi: 1050-1100

Fe‘ao Vakata : poiní Sea, ‘oku fai p ‘e he Potung ue ia ‘a ‘Aositel liá honau fatongiá,

kapau 'e 'oange 'a e l ungá kia nautolu. Te nau 'ave 'e nautolu 'o sivi e ngaahi tohi ko ení kapau ... fakatatau ki he konituleki ko na'e 'omaí. He ko e *Health insurance* pea mo e *life insurance* 'oku 'i ai ia. To'o 'ene tukuhau pea mo 'ene supa. 'Oku 'i ai e kautaha muli heni 'oku kau ki hono l ungá í Sea. Faka'ofa ko e tangi 'a e ongo m tu'á. 'Osi tufa k toa e supá mo e fika e supa mo e me'a kia nautolu. Mea'i p Sea ko e kau muli eni ia, he 'ikai ke nau hae 'e nautolu ha sila supa ha taha. Ko e me'a ko 'oku hokó 'oku mole p ia 'ia nautolu. Ko e me'a ia ko na'e 'omai mei he ongo m tu'á. 'Oku 'oange ki hona tu'asilá 'o tufa ki he tamaiki, 'a 'enau fika supa mo e me'a. Ko e me'a ko ki he peh ko 'oku 'ikai ke 'oange 'a e fika supá, 'oku faka'ikai'i he ongo m tu'á, kuo 'osi tufa ange p kia nautolu. Ka 'oku 'oange ki honau tu'asila 'a e faamá 'o toki tufa ai. 'Oku 'ave k toa 'a ngaahi me'a ko ení, 'a eni 'oku ... 'oku 'ikai ke u faka'amu au ke u faka'ikai'i atu e ngaahi me'a lahi h Sea, ka ko u fakatonutonu p au ki he me'a ko 'a e N pelé 'oku fai kotoa p ng ue ia ko iá 'a e me'a ia ko iá 'a e me'a ko eni na'e ...

Sea K miti: Kai kehe ko e 'uhinga ia ko 'oku tau fai ai e feme'a'akí ko e peh ke 'ave ki he Pule'angá ke ... ko 'ene tonu p founa ng ué, tonu e *life insurance*, tonu e *superannuation* mo e ngaahi me'a peh . Ko e fakahokohokó,

Vili Hingano: Sea ke u ki'i tokoni atu ki he me'a ko 'oku fai ai e feme'a'akí. Fakamolemole p Sea ko e 'uhingá kuo u lave'i 'i he me'a ko eni 'oku 'omai he l pooti ko ení, puipuitu'a ko eni 'o e polokalamá, na'e kamata eni 'i he 2012.

Sea K miti: 'A e polokalama tolí?

Vili Hingano: 'Io 'a e polokalama ng ue ko ení. Polokalama ko eni 'a e kau tolí

Fe'ao Vakata : 2008.

Vili Hingano: 2008.

Sea K miti: 'Io ko e 'uluaki 'Eiki Minisit ena.

Vili Hingano: 'Io. 2008. Ka ko 'eku 'uhingá Sea, ko e poini ko eni ki hono fakafoki ko ki he Pule'angá, 'a ia kuo tau lue mai eni he fo'i ta'u lahi ko ení, me'a ni 'oku ... 'oku 'omai he me'a ia ko ení e hoha'a lahi ki he motu'a ni,

Sea K miti: Malanga p koe. Malanga p koe 'o 'omai ho'o fakakaukaú.

Vili Hingano: 'I he 'uhinga ko ení Sea 'oku te'eki ai hono lava 'o fai hono fakatonutonu mo fakalelei'i mo fakatokam lie 'a e founa ng ue ko ení 'o tau a'u mai eni ki he tu'unga kuo 'omai ai e Tohi Tangi ko ení. Pea ko e me'a 'oku ou fie tokoni atu aí ko e 'uhingá kuo u lave'i p foki ko e Fakafofonga Niuá na'a ne tokanga'i e Potung ue ko ení, pea ko hono to e 'ai ko eni ke fakafoki ki he Pule'angá, hang 'oku ou ongo'í 'oku 'i ai e t nounou mei he tafa'aki ko ení. Ko e 'uhingá na'e te'eki ai ke fai e me'a ko ení, tau 'ai ke tau hanga 'o 'oatu ke fakalahi e ng ue 'a e Pule'angá ka ko e fo'i ta'u lahi eni 'etau luelue mai 'i he fo'i palopalema ko ení me'a ni na'e te'eki ke fakatokanga'i? Me'a ni na'e te'eki ke fai ha ng ue ki ai kae toki 'ai eni ke tau toki 'oatu ki he

Pule'angá 'o fakafihia e pule'angá ki ai na'e 'ikai ke fakatokanga'i e me'a ko ení? Ko e tokoni atu p mo e fakafehu'i Sea ko e 'uhingá ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai e feme'a'akí.

Sea K miti: Sai ko e 'etau malangá, k taki Tongatapu 4, N pele mei 'Eua, Ha'apai 13, Vava'u 15.

Veivosa Taka: Sea k taki fakamolemole Sea ko au na'e faka'osi 'aki e malangá 'aneafi.

Sea K miti: Ko e fakahokohokó atu eni 'oku fai he Seá.

Veivosa Taka: Kuo u peh 'e au ke faka'osi ai leva.

Sea K miti: Tongatapu 4, ko e faka'osi ho'o h ?

Veivosa Taka: 'Eku malanga ko 'ane efiáfi, he na'e 'ikai ke 'osi.

Sea K miti: 'A e h ? 'Aneafi?

Veivosa Taka: Ko ia.

Sea K miti: Ko ia ko e fakahokohoko fo'ou eni ia Tu'apulelulú. Ko e Pulelulu ia 'aneafi. Tu'apulelulu eni. Tongatapu 4.

Veivosa Taka: Ka na'e me'a atu 'a Tongatapu 4 ko e me'a fakamamahi e ta'e'osi Sea. M l Sea.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e 'Eiki Sea e K miti Kakató, pea peh ki he 'Eiki Pal miá mo Hou'eiki M mipa e K miti Kakató. 'Eiki Sea m l 'aupito e ma'u faingam lie. Na'a ku peh 'e au 'Eiki Sea kuo ta'ofi mai he Feitu'u na ia e malangá kae 'ave ki he Pule'angá pea ko e fakaongoongo p eni ia

Sea K miti: K taki. K taki Hou'eiki, 'oku 'ikai ke u ta'ofi atu ke 'ave ki he Pule'angá kae tuku e malangá. Na'a ku fiema'u p 'e au ia ke poupou p 'oku h . Pea na'e poupou'i e fokotu'ú. 'Oku te'eki ai ke tau hiki nima pea 'oku te'eki ai ke u ta'ofi. Malanga mai.

M teni Tapueluelu: M l 'aupito 'Eiki Sea. Ko e mahalo 'Eiki Sea ko e me'a 'e tokanga ki ai e motu'a ni ko e ngaahi palopalema ko ia ko 'oku hokó pea tuku p 'a e ni'ihia ko 'oku tukuaki'í mo t nounou' 'Eiki Sea ke toki fai ha ng ue ki ai. Ko e ngaahi palopalema 'oku hokó 'oku ou tokanga au ki ai 'Eiki Sea, ko hono 'uhingá ko e uesia 'oku hoko ki he kakaí. Pea mahalo ko e me'a lalahi te u to'oto'o kongokonga lalahi atu p 'Eiki Sea 'oku h 'i he l pootí, pea te u lau atu p ha kongá 'e ni'ihia 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke fakapeesi mai e l pooti ko ení 'Eiki Sea, kae tuku p mu'a ke u to'o atu ha ki'i kongá si'i p 'o fakamatala atu, fakafuofua p ki he peesi hono 8 p 9

Sea K miti: K taki. K taki ang Tongatapu 4, ko e mo'oni na'a ku fakatokanga'i ia. Ka ko e kole p ki he Kalaké ko e 'u pepa ko 'oku 'omai ki hení 'e lelei ange ke fakapeesi. Koe'uhí

ko e feme‘a‘akí he ko ‘ene me‘a hake p ha taha, peesi 3, palakalafi 2. Ko e kole atu p p ko hai K miti p ko e Kalake kae k taki ‘o fakapeesi mai. Hoko atu Fika 4.

M teni Tapueluelu: M l ‘Eiki Sea. Ko e ‘aitemi 3, ko e ngaahi ‘isiu mo e ngaahi me‘a ‘oku fai ki ai e hoha‘a e kau ng ue fakafaha‘i ta‘u ‘a Tongá p ko e Tonga *Seasonal*

Sea K miti: Ko e malanga he l pootí? Pe ko e Tohi Tangí?

M teni Tapueluelu: L pooti Sea.

Sea K miti: Peesi?

M teni Tapueluelu: Hang ko e fakamatala ‘a e motu‘a ni Sea, ‘oku ‘ikai ke fakapeesi, ka ko e fakafuofua mahalo ko e la‘i pepa hono 5 ‘a ia ko e ‘aitemi 3, ko e ngaahi ‘isi ko ‘oku fai ki ai e tokangá, ‘a e Tonga *Seasonal Workers*. ‘Oku lisi mai ai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku fai ki ai e tokangá, ‘a e *cross reference* e motu‘a ni e Tohi Tangi pea mo e l pootí, kae peh ki he Fokotu‘u Faka-Fale Alea na‘e fakamo‘oni mai ki ai e ...(kovi e ongo)...

Sea K miti: 3.1.

Tokanga ki he seniti ‘oku ma‘u ‘e he kau ng ue toli ‘i ‘Asitel lia

M teni Tapueluelu: Kamata ‘i he 3 e. Fika ‘uluakí, ko e s tesi hono 2, Ngaahi tatau vahe ke fakah mahino mai ai ‘a e kotoa ‘o e ngaahi houa kuo ng ue‘í. Ngaahi houa anga maheni mo e ngaahi houa ng ue tu‘a taimi, totongi kakato ‘o e ng ue tu‘a taimi kotoa ‘o e ngaahi to‘o mo e ngaahi t t naki atu. ‘Eiki Sea, ko e poini ko ení mahalo ‘oku ‘i ai hono fakat t ‘oku ‘omai ‘i hena ko e vahe ko ‘oku ‘omai ‘i he houa ng ue ko ‘oku nau ng ue‘akí n moló, ko e \$21.61 ki he houa. Pea kapau leva ‘e ‘ovataimi, ‘e \$32.41, h eni ‘i he t pile ‘uluakí, peesi hoko p ko ‘o e peesi na‘a ku lau atu mei aí. Pea ‘oku ‘i ai e ngaahi hingoa tatau ‘o e ni‘ihi na‘e ng ue ‘ikai ke u lau atu e hingoa ko iá ‘Eiki Sea, ka ko e me‘a ko ‘oku h maí, ‘oku tukuaki‘í ko e taimi ko ‘oku nau ‘ovataimi aí, ‘oku totongi tatau p ‘a e houa ng ue n mol , \$21.61 pea mo e taimi ‘oku nau ‘ovataimi aí, ‘oku 21.61 p ia ‘o ‘ikai \$32.41. Pea ‘oku hoko ai ‘a e mole lahi fakafuofua ia, hang p ko ena ‘oku h he peesi ko ená ko e \$573.34. Ko e fehu‘ia ko ‘oku fakahoko fakanatulá ‘Eiki Sea ko hai ‘oku ne ma‘u e silini ko iá? Pea ko e taha p ngaahi fakat t ‘o e fehu‘i kau ki he pa‘angá, pea ‘e hokohoko atu ai ki he *superannuation* ‘oku lahi ‘a e fehu‘ia pe ‘oku hu‘u ‘a e ngaahi pa‘anga ‘oku fehu‘ia ‘oku ‘ikai totonu ke mama kitu‘a ‘oku ‘alu ia kia hai ‘Eiki Sea.

Ka u hoko atu ki he ngaahi poini ko ‘oku fai ai e tokangá. Ko e poini hono 2, ‘oatu ‘o ha nofo‘anga nofo totongi ‘oku taau, hang p ko ia na‘e fai ki ai e fakahoha‘á ‘Eiki Sea. Poini hono 3, ke ‘oatu ‘a e ngaahi fakaikiiki ‘o e v henga m l l ‘i ha taimi lelei pea ke totongi kakato atu ia pea fakatatau ki he ngaahi lao ‘a e *AOT, Australian Tax Office*. Ko hono 4, ke fakah atu mo pou pou‘i totonu ‘a e ngaahi fika tukuhau, ma‘ae Tonga *Seasonal Workers* ‘i he kamata‘anga e ng ué. Ko e 5, ‘oku ‘ikai ke totongi ‘a e malu‘í ka ‘oku h ia ‘i he tatau vahé. Mea‘i p Hou‘eiki, ko ‘ene t t naki eni ko ‘a e fanga ki‘i pa‘anga ‘oku fehu‘ia mai p ‘oku ‘alu ia ki f . Ko e 6, ‘oku ‘ikai totongi ‘a e malu‘i mo‘ui lelei neongo ‘oku h mo ia ‘i he tatau vahé. Ko e 7, hulu ‘a e totongi ‘o e tikite folau vakapuná ‘i he mahu‘inga ‘oku fiema‘u mo e fiema‘u, ke ho‘ata kitu‘a mo e mahu‘inga fakak toa

‘o e tikite folau vakapuna. Ko e 8. ‘Oku hulu ‘a e totongi ki he fefononga‘aki ki he uiké, pea ‘oku hokohoko hifo ai ko e ngaahi tefito ia ‘o e ngaahi me‘a ‘oku fai ki ai ‘a e tokangá ‘Eiki Sea.

Tokanga ki he tukuaki‘i ‘akauni taha pe pule mo e kau ng ue toli

‘Eiki Sea, ko e me‘a ko fekau‘aki mo e vahé, mahalo ‘oku lahi ki ai e tokangá he ‘oku ‘alu k toa ‘a e ngaahi tukuaki‘i ‘o tuku t upe p ‘i he me‘a lalahi ‘e 2, ko e mole ‘a e pa‘angá ta‘etotonu mei he ni‘ihi ‘oku ‘o ng ue mo e ngaahi fakamamahi ‘oku fai kiate kinautolú. Pea te u ki‘i fakaikiiki atu ‘Eiki Sea e. ‘Oku tukuaki‘i mai ‘oku peh ‘oku ‘ikai ke nau ma‘u ‘e nautolu ia ha tatau ‘o e ngaahi vahe ko ‘oku nau ma‘ú. Ka ko e lao ko ‘a ‘Aositel liá, ‘oku totonu ke nau ma‘u ‘e nautolu ‘a e tatau ko ‘enau ngaahi vahé, ‘aho ‘e 1 kimu‘a pea toki toho ‘o e vahé. ‘A ia ko e ‘ikai ko ke nau ma‘u ‘a e tatau ‘o e vahé ‘oku lava leva ke hoko ai ‘a e fehu‘ia p ko e h ko ‘a e mahu‘inga totonu ‘oku totonu ke nau ma‘ú pea mo e totonu ‘o e ngaahi me‘a ko ‘oku to‘o mei a te kinautolú. Ko e taha ia ‘Eiki Sea. Ko e 2 ‘oku tukuaki‘i mai, ‘oku ‘akauni taha p ‘a e kau pule ng ué ia, *approved employers* pea mo e kau ng ué. ‘A ia ‘oku ‘ave p ‘a e pa‘anga ko ‘a e kau ng ué ‘o fakah ‘i he ‘akauni ko ‘a e pulé, pea ‘oku ne pule‘i ‘e ia ‘a e taimi te nau sio ai ki he‘enau senití mo e taimi te nau fie toho ai ‘o li mai ki Tongá ni. Ko e k toa eni fekau‘aki p pea mo e pa‘angá. Pea ko e fehu‘ia ko fekau‘aki pea mo e ngaahi fakamamahi ‘oku nau tukuaki‘i ‘oku fakahoko kiate kinautolú, ‘oku ‘osi tukuaki‘i heni ‘Eiki Sea, ‘oku h p he l pootí, t ‘a e fefine mali, f nau ‘e toko 6 pea to‘o mei ai ‘ene telefoni ‘ikai ke ne to e sio ki he‘ene ‘akauni vahé pea fakah ‘i he loki ke ‘oua ‘e to e fetu‘utaki mai ki Tongá ni.

Lord Tu‘ilakepa: Sea, ki‘i fie tokoni p ki he Fakaafongá. ‘Oku ou ‘ilo ‘e au ‘oku ... kapau p ‘oku ke fie ma‘u. Ko e hingoa ko Pakileatá ia, ‘asi ia he l pooti fakap langí ko e tangata ia. ‘A ia ko e peesi 55. Kau ia he fo‘i me‘a ‘oku ou loto mamahi lahi ‘aupito ‘aupito ai ‘Eiki Sea, peesi 55 ‘ap Sea mahalo, me‘a hifo ‘Eiki Sea ki ai. Mou me‘a hifo Hou‘eiki ki he me‘a ko iá. Ko e kau ia he fakamatala ‘a eni ‘oku ‘ai ke u lea ki aí. Ka ‘oku ‘asi ia h ko e fefine ia. ‘Asi h ko Pakileatá ko e tangata, ‘asi ia h he me‘a ko ‘oku me‘a ki ai e Fakaafongá Fika 4 ko e fefine ia. Ka ko e tangata ‘a Pakileata ‘Akau‘ola. Ka ‘oku ‘ikai ke mahino kiate aú, ‘e Fakaafongá Fika 4 p ko e tangata p ko e fefine, ka ‘oku mahino mai kiate aú, ko e fakamatala ia ko fu‘u fakailifia, pea kiate au ‘oku totonu ke ha‘u e tokotaha ko na‘a ne to‘o e telefoní ‘o faka‘ilo e tokotaha ko ení he ‘oku *public* e me‘a ko ení ‘Eiki Sea. Ko e me‘a ‘i hono v mo hono mali, ‘ikai ke u lava ‘o fa‘a fakamatala e fa‘ahinga ... ka ‘oku ou ‘oatu p ‘eku tokoni ki he Fakaafongá ke ki‘i fakatonutonu ang ‘a e ... he k miti ko eni na‘a nau lau ko me‘á ke nau fakapapau‘i p ko p ko e fefine p ko e tangata. He ‘oku ‘asi ia h ko Pakileatá ko e tangata, ‘asi ia he me‘a ko eni ‘oku me‘a ki ai ko e fefine ‘oku mo‘oni e fakaafongá ia.

Sea K miti: M l . Hou‘eiki tau m l l ai.

(Na‘e m l l heni ‘a e Fale)

<003>

Taimi 1115-1130

S tini Le‘o: Me‘a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e K miti Kakato. (Penisimani Fifita)

Sea K miti Kakato: ‘At p Hou’eiki mou fakama’ama’a, tapu pea mo e ‘Eiki Pal mia pea ‘oku ou kole ke u h fanga ‘i he ngaahi tala fakatapu kakato ‘o e K miti Kakato kae ‘at ke hoko atu ‘a e feme’a’aki, ka mou k taki mu’a ko e l pooti ko ‘a e kautaha kuo lesisitá ko e kole fakamolemole atu ne ki’i femo’uekina ‘a e f nau ‘i ‘etau fatongia ‘aneafi, ka ke k taki p ‘o ki’i fakapeesi atu p , koe’uhi ke faingofua ‘a e feme’a’aki. Ko e me’a hake p ‘o peh mai ko e peesi fiha, faingofua ‘a e feme’a’aki, ka tau hoko atu Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: M l ‘aupito ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou fakamalumu atu p ‘i he faka’apa’apa kakato ho’o k miti ‘Eiki Sea kae hoko atu ‘a e fakahoha’a ‘a e motu’a ni. Mahalo ko e tokotaha ko na’e fai ki ai ‘a e tokoni ‘a e ‘Eiki N pele ‘oku h ia ‘i he peesi 55 ko ia ‘o e l pooti fakap langi ko e l pooti fakatonga ia ‘i hono hiki ‘i he fakamatala ‘a e tokotaha ko ia ‘Eiki Sea ke toki me’a p ki ai ‘a e Hou’eiki, k ‘oku hang ko e lau p ko Mosese p ko ‘Epalahame k ko e taha p ‘i he kau pal fita ‘a e ‘Eiki Sea.

Ko e poini ia na’e hoko ‘a e fakamamahi ki he ni’ihi ko eni pea ko e toki mea’i p eni ia Hou’eiki ho’o K miti ‘Eiki Sea ‘i he l pooti ko eni. ‘Oku ‘i ai ‘a e tokotaha ‘Eiki Sea ‘oku peh na’e malaki ia ‘e he taulani pea na’e toko fakafalemahaki, ko e tokotaha na’e taai h fanga ‘i he fakatapu ‘o motu ‘a e ngao pea na’e ki’i inuina hu’a melie p ai mo supo ko hono ‘uhinga ko e faingata’a’ia. Ko e poini ia ‘Eiki Sea ko e ngaahi fakalavea ko eni p ko e h hono tupu’anga p ko hai ‘oku tonuhia ‘oku tu’u k toa ia ki hono tala kiate kinautolu ‘oku t ’o ‘enau malu’i mo’ui ka ‘oku ‘ikai ke ‘asi kakato mai ‘a e tokanga fakafalemahaki kiate kinautolu, ‘a ia ‘oku nau fehu’ia ai ‘a e mo’oni ‘oku ‘i ai ha malu’i mo’ui ‘oku ‘ave ‘a e silini ki ai, pea kapau na’e totongi mo’oni ki ai, totonu ke ‘i ai ha kau toket pea ‘ave kinautolu ki falemahaki. Ko e tokotaha na’e lave ko ‘i hono malaki ‘i he taulani, na’e faingata’a’ia p pea na’e hola ki hono f mili’i ‘Aositel lia, pea na’e ‘ave ia ki falemahaki ‘o ‘ilo’i ai ‘ene lavea pea mamahi ai ‘a e kau *contractor* ko hono ‘ilo ‘ene lavea. ‘A ia ko e ngaahi ‘ me’a ko eni ‘oku fai ai ‘a e fehu’i ‘Eiki Sea, ‘oku ‘alu p ki he me’a ‘e ua, ko e t ’o ta’etotonu ‘i he ‘enau fakakaukau ‘a e pa’anga ‘oku ‘i ai ‘enau totonu ki ai, pea mo e ngaahi fakamamahi ‘oku hoko kiate kinautolu. Ko e tatau ko ‘enau vahé ‘Eiki Sea ‘i he taimi ko ‘oku ‘eke ai ‘oku fakah ange kiate kinautolu. Ko e taki ko ‘ia nautolu p ko e *team leader* ‘oku *text* mai p ‘ene telefoni ‘a e tatau ko ‘enau vahe ‘i he *text* , ‘a ia ‘oku ‘ikai ke kakato ai ‘enau tukuaki’i ‘a e fie ma’u ‘a e lau ko ‘a ‘Aositel lia.

Ko e nofo totongi ‘Eiki Sea hang ko ko e lau ‘oku fakataha’i p , fakamolemole p ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke u hanga ‘e au ‘o fakapeesi ‘a e me’a fakatonga.

Sea K miti Kakato: Sai p , malanga koe malanga koe.

Tukuaki’i ‘ikai mahino fakamole ki he fefononga’aki mo e nofo’anga

M teni Tapueluelu: ‘Io, kau lau atu p mu’a ‘a e me’a ko ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ‘i he nofo totongi. Na’e fakataha’i p ‘a e fefononga ‘aki mo e nofo’anga ‘o to’o fakataha pea ‘oku ‘ikai ke ‘ilo ‘e he kau ng ue p ko e fiha ‘oku to’o ki he fefononga’aki, pea ko e fiha ki he nofo’anga, pea ‘oku ‘ikai mahino ai ‘a e to’o ko eni. Taimi tatau p ‘Eiki Sea to e h ‘a e peesi hoko p ia ‘oku ‘i ai ‘a e taha aleapau ia ‘e taha ‘oku ne ‘eke ‘e ia ‘a e pa’anga ‘e uangeau hongofulu ki he nofo’anga ki he tokotaha mei he toko nima ‘o e kau ng ue ‘oku nau nofo ‘i he motele loki taha. ‘Oku hang eni ‘Eiki Sea ko e lave ko ‘o peh ko e totongi fakamohenga. ‘Oku ‘i ai ‘a e ki’i hu’uhu’u ‘Eiki Sea ‘oku hang eni ia ha fale f ‘i muli ‘a e totongi fakamohenga ko eni, ‘oku ou peh ‘e au ko e

'o toli. Hang ko e faleako 'i he taimi ko 'Eiki Sea 'o totongi fakamohenga. Kaikehe 'oku peh 'oku fu'u mamafa 'e 'Eiki Sea.

Ko e me'a ko 'oku ou fie hoko atu ki ai 'e 'Eiki Sea ko e me'a ko na'e fa'a me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit M 1 1 , 'oku ou poupou au ki he'ene fakamatala ko e ' me'a ko eni 'oku hoko 'i 'Aositel lia, he ko e kau *third party* 'oku tukuaki'i p ko e kau sino ng ue 'oku nau mai ko 'o *hire* ange kakai mei Tonga ni, laiseni foki ia ai, pea 'oku tuhu mai ia heni 'o peh ko peseta 'e 99.91 'o e ngaahi fakaehaua 'oku hoko ko fakahoko 'e he kau *labour hire contractors* mo e kau *third parties*. Ko to'o p 'a e kakai ko eni ko e 'osi ia 'a e ngaahi *issue* 'oku 'ohake 'e he *Tongan seasonal workers*, pea 'oku ou fie lave p 'e 'Eiki Sea 'oku m lie he 'oku nau feinga ke tuhu'i mai 'a e 'elito 'o e palopalema 'o anga peh ni. 'Oku fiema'u ke fakah mahino mahalo ko tefito'i me'a p 'oku ne faka'ai'ai 'a e kau *approved employers* mo e kau *third party* kenau 'omi 'a e kau ng ue 'i he *seasonal workers program* pea ko e 'uhinga taupotu ia ko e mon 'ia fakapa'anga mo e tu'um lie 'oku nau ma'u koe'uhi ko e fakang ue'i ko eni hang ko e ngaahi me'a'ofa 'oku foaki atu kiate kinautolu ki hono to e fakalea 'e tahá ko e totongi fakafuf 'o fou 'i he me'atokoni, ngaahi koloa fakatonga mo e ngaahi ng ue fakafo'ituitui mo e al me'a peh .

Ko e 'elito ia 'o e palopalema 'oku nau tuhu'i mai pea 'oku nau peh 'e 'Eiki Sea ka to'o p 'a e kau *third party* ko 'ene solova ia 'a e palopalema pea 'oku ne taki ai 'a e tokanga 'a e motu'a ni 'Eiki Sea pea 'oku ou fakaafe'i ai ho'o k miti ki he Tohi Tangi ki he me'a 'uluaki ko 'oku nau kole mai.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea k taki ko 'eku fie fehu'i p ki he fika 4 p 'oku laum lie lelei ki ai fekau'aki mo e *third parties*.

M teni Tapueluelu: Sai p Sea tali p fehu'i.

Tokanga ki ha solova'anga ka to'o 'aupito kau third parties he ng ue toli

Lord Fusitu'a: M 1 , 'oku ou fakam l ki he fakam 'ala'ala ko eni mei he fika 4 'oku kau ia 'i he ngaahi me'a na'a mau fiema'u ke mau *view*, 'ikai ko e tafa'aki p ko eni mei he Tohi Tangi, p ko e tafa'aki ko na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Niua pea peh ki he fakam 'ala'ala ko eni. 'A ia kapau ko e tukuaki'i 'a e *third parties* ko e h 'a e solova'anga 'oku fokotu'u 'e he Feitu'u na, ko e ng ue hangatonu p 'a e ni'ihi ko eni pea mo e ' sino ko e 'i muli p 'oku liliu, ke ke me'a mai mu'a p ko e h ha *solution* ki he me'a ko eni...

M teni Tapueluelu: 'Eiki Sea ko e solova'angá ia 'e kehekehe 'etau ma'u 'atautolu ki ai ...

Sea K miti Kakato: Malanga koe, malanga koe hoko atu koe.

M teni Tapueluelu: ...ko tautolu 'oku tau f f tautolu 'i he ngaahi mo'oni'i me'a, ka 'oku ou tui p ko e a'u ki he faka'osi malanga ho'o k miti 'Eiki Sea 'e kamata ke kite mai ha ngaahi founa, ka ko e taha eni 'a e ngaahi solova'anga 'oku fai ki ai 'a e fokotu'u mai ko 'i he Tohi Tangi kapau ko e peesi 'uluakí p 'oku peh 'Eiki Sea, Ko ia 'oku mau to e fai atu ai 'a e Tohi Tangi vivili ni ki he Hou'eiki N pele mo e kau Fakafofonga 'o e Kakai 'i he Fale Alea ke mou fai tu'utu'uni, ke mou fai tu'utu'uni, pea tali 'a e ngaahi fokotu'u 'e 4 kuo tuku atu 'i lalo, ko e taha p te u lave ki ai 'Eiki Sea, fika 'uluakí p . "Ke ta'ofi 'aupito pea 'oua 'e to e fakangofua 'a e kau *labour hire*

ko eni contractors, kau *third parties* pea mo e kau taki kulupu kotoa kuo nau feng ue'aki mo e ngaahi ...fekau'aki mo e ngaahi l unga 'a e tamaiki kuo nau fakakaungat maki 'i he toli ke nau to e 'ave hire p recruit ha kau ng ue mei Tonga ni ki he toli ki 'Aositel lia. Ko e peseti 'e 99.91 'o e ngaahi l unga 'a e *Tonga seasonal workers* 'oku fekau'aki mo kinautolu. Ko e lisi 'o e kau labour hire contractors, kau *third parties* mo e kau taki kulupu 'oku nau fekau'aki mo e ngaahi l unga ni 'oku h ia 'i he L pooti 'a e *TASWA* 'a ia ko nautolu eni 'oku nau hanga 'omai 'a e l pooti ko eni.

Fehu'ia pe 'oku malava ki Tonga ni ke to'o kau *third parties* he toli pe 'ikai

'Eiki Sea ko e me'a ia ko 'oku ou hanga ko 'o fehu'i, k toa 'a e ngaahi palopalema ko eni foki 'oku hoko 'i 'Aositel lia. Kapau 'oku laiseni 'a e ngaahi *third parties* ko eni 'i 'Asitel lia, pea 'oku Tohi Tangi mai leva kia kitautolu ke 'oua te tau hanga 'e tautolu 'o to e tali kinautolu 'i Tonga ni. Ko e fehu'i ko ia kuo fai ko ki he Pule'anga p 'oku lava nai ia. Kapau kuo 'osi laiseni kinautolu 'i 'Asitel lia, pea kapau 'oku 'ikai ke tau lava ia, ko e fehu'i hokó p te tau lava nai 'o influence 'a e tu'utu'uni 'oku fai 'i 'Asitel lia ke 'oange ko 'a e ngaahi laiseni 'a e ngaahi kulupu ko eni, 'aki ha 'oatu 'a e view 'a e Pule'anga Tonga fekau'aki mo e ni'ihiko , ngaahi *third parties* p ko e ngaahi contractors ko e 'oku l unga'i mai ki Tonga ni ke 'oatu mei heni ka nautolu 'o peh ko e ni'ihiko eni 'oku l unga'i pea 'oku mau kole atu kia moutolui 'oku mou fai tu'utu'uni 'i 'Asitel lia ke mou consider ia he taimi temou foaki mai 'a e laiseni. Ko hono 'uhinga he na'e 'ikai ke foaki 'e he 'Eiki Minisit M l l ia p ko e Pule'anga 'a e laiseni 'a e ni'ihiko eni. Ko e foaki ia 'i 'Asitel lia, pea nau mai nautolu ki heni 'o 'ave kakai mei heni pea hoko 'a e ngaahi fakamamahi pea mo e to'o ta'etotonu 'o e pa'anga 'i 'Aositel lia, ka 'oku Tohi Tangi mai ki heni ke tau hanga 'etautolu 'o to'o heni, ko 'eku fehu'i p 'oku tau lava, 'oku 'ikai ke tau foaki 'a e laiseni, pea kapau 'oku 'ikai ketau lava ko e 'uhinga ia 'a e fai ko 'a e fakalavelave ke 'ave ki he Pule'anga ke nau fanongoa 'a e faingata'a'ia ko 'oku hoko pea nau hanga leva 'o 'oatu 'a e ...

<005>

Taimi: 1130 -1140

M teni Tapueluelu : ... ngaahi fakakaukau kuo 'omai ki he tokanga 'a e Fale Alea 'o Tongá, ke fakakaukau 'a e ni'ihiko eni 'oku tukuaki'í. Mo'oni p ia, 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke kakato, he ko e k toa e ngaahi fakamatala ko ení, te'eki ai ke tau fanongo kitautolu ia ki he kau *third parties*, mo e kau contractors, ke 'omai ha'anau laú. 'A ia ko e taimi ko 'e fakak toa a'í, 'e ai e ki'i kehe ia e fakamatalá, he 'omai 'ena talí. Ka ko 'eku kole p ki he Pule'angá, ko e 'uhingá ke solova ko eni 'a e me'a mai 'a e 'Eiki N pele ko eni 'o Niuá. 'Oku tuhu k toa ki he solová. Ko 'eku palopalema 'aku 'oku toki fakamatala'i ia, ka ko hono solová, kuo pau ke tau a'u ki ai, 'Eiki Sea. Pea ko e me'a p ia 'oku ou kolé, pe 'e lava 'o fakama'ala'ala mai, ko e 'uhingá

Sea K miti Kakato : Ko ia. K taki e Pule'angá 'o tali mai e fehu'i ko ení. Pule'anga, k taki 'o tali mai e fehu'i ko ení.

Tali Pule'anga ki he ngaahi hoha'a fekau'aki mo e ng ue toli

'Eiki Pal mia : Fakatapu atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea, uma' e toenga e Hou'eikí. Ko e palopalema foki ko eni, na'e hoko ia he senituli 18, 'Iulope . Hono hanga ko , lolotonga e *Industrial Revolution*, na'e hanga 'e he kau tu'um lie 'o exploit e kau leipá. Ko eni 'oku tau toe

foki eni kitautolu. Hang eni ia 'oku tau toe talanoa kitautolu ki he me'a na'e hoko he senituli 18. Sai, ko 'eku fanongo ko ki he me'a ko eni 'oku fai ki ai e talanoá. Ko e faingata'a foki, he 'oku 'ikai ko ha fale hopo eni, ke tau lava 'o ui ha kau fakamo'oni. Ko e tohi ko eni 'oku 'omaí, meimeí ke *base p* ia 'i he kau l ungá. Te'eki ai ke 'omai ha fa'ahinga, neongo 'oku 'oatu 'e he Minisit 'a e tali, ka 'oku te'eki ai ke 'i ai ha fa'ahinga *forum* ke lava ke tau fanongo ke ma'u e fo'i palanisi ko ki he ongo tafa'akí. Kae sai, tukukehe ia, ka 'oku ou fie lave ki he me'a ko ení. Ne 'osi 'i ai p e aleapau ia he Pule'anga Tongá, mo e Pule'anga 'Asitelelia, fekau'aki mo e kau leipa ko eni 'oku 'ave ko eni ke nau 'O hang tofu p ko v 'o Nu'usila mo ení. Na'a ku lave ki Nu'usila, koe'uhí he ko e natula ko eni 'o e fo'i *scheme* ko ení 'oku 'ikai ke na to e kehekehe. Pea na'a ku hanga 'o fokotu'u atu kia moutolu. Ko e h ko e me'a 'oku 'ikai ke fai mai ai ha l unga ia mei Nu'usila? Ko hono 'uhingá, he na'e muimui pau e Pule'anga Nu'u Silá, ki he founga ko ke tauhi'aki kinautolú.

Ko e ngaahi feitu'u ko na'a mau 'alu ki aí, na'a mau 'o mamata tonu 'i hono tauhi ko eni 'o e kau leipa Tongá. Fale na'a nau nofo aí, t t atu. 'i ai mo e me'a va'inga. 'Oku 'i ai mo e mala'e ke nau 'o volipolo ai, pea taimi 'akapulu, 'at ke nau 'o 'akapulu. 'I ai mo 'enau TV. Fatongia ia 'o e *company*, hang ko 'enau vahe, 'oku nau fiem lie, 'o fakatatau ki he aleapau na'e faí. Ko e aleapau ko mo 'Asitelelia, 'ikai ke to e fu'u loko kehekehe. 'Oku 'i ai e Lao ia 'a 'Asitelelia ke tauhi'aki e kau leipá, pea he 'ikai ke fai e *company* ko ia ki ai, 'e faka'ilo 'e he Pule'anga 'Asitelelia, pau ke mo'ua ia. Pea 'oku ou tui 'oku lolotonga fai ki ai e fo'i ng ue ki ai he taimi ni. Ko 'eku fanongo ko ki he me'a na'e 'oatu 'e he Minisit , 'oku 'i ai hotau fatongia 'otautolu ki he *recruitment*, 'a ena na'a ne fakalau. Mahalo ko e fo'i poini 'e 6 'ap na'a ne talamaí. Ko hotau fatongia 'otautolu ia. Pea kapau te tau fehu'ia ha me'a, tau fehu'i p 'i he fatongia ko na'a tau talí. Ko e fatongia ko e Pule'anga 'Asitelelia, 'a te nau tokanga'i e kau leip , mo e feitu'u ke nau nofo ai, fakapapau'i. Ko e me'a ia 'a 'Asitelelia. Pea 'oku ou tui 'oku lolotonga fai e ng ue lahi 'aupito 'aupito ke *claim* 'e he kau me'a ko ení he Pule'anga 'Asitelelia. Mamafa 'aupito 'aupito 'eku fakatokanga'i hifo ki he founga ko é 'oku totonu ke hanga 'e he Pule'anga 'Asitelelia 'o tauhi'aki 'etau kau... 'A ia, na'e 'ikai, ko hono fakalea e tahá, 'e lava p ke u peh , na'e 'ikai ke muimui a 'Asitel lia ki he founga ko 'oku tohi'i 'i he'enau Laó. Ke fou 'i he founga hono tauhi, mo e totonu 'a e kau leipá.

'A ia ko e me'a ia ko 'oku ou kole atu kia moutolú. Kuo fai homau fatongia 'omautolu 'o fakatatau ki he ngaahi me'a ko na'e fiema'u 'a Tonga ni ke nau faí. Founga ko ke fili 'aki kinautolú, ko e me'a ia te tau nofo aí. Taimi ko 'oku nau t ai ki 'Asitel lia, 'oku 'i ai e founga mo e Lao 'a 'Asiteleliaki he leipa. 'Osi tohi'i lelei p ia ai. Kapau p he 'ikai ke fai 'a e kautaha ia ki ai, 'oku 'ata ia ki he kau ng ue ke nau l unga'i. Pea kuo 'osi tokoto atu e kau l ungá ia, 'oku lolotonga ng ue ki ai e Pule'anga 'Asitel lia he taimi ni. Pea 'oku ou tui au 'e 'i ai e me'a ia 'e hoko. 'E mo'ua e fa'ahinga ia e ni'ihí. Ko ia 'oku ou kole atu. Ko e ng ue ko 'oku fai 'e he Pule'angá, ko hono tu'uaki.

Lord Fusitu'a : Sea, ko e ki'i poaki atu p ki he Feitu'u na, pe 'e laum lie lelei e 'Eiki Pal mia ke 'ai ha ki'i fehu'i ai. Fekau'aki p mo e me'a ko 'oku ne lolotonga fakama'ala'ala.

Sea K miti Kakato : Lelei p , Pal mia?

Lord Fusitu'a : Ko e ma'u 'a e motu'a ni, ko e me'a 'oku ke me'a mai 'akí, kuo 'osi fakahoko

‘e he Pule’angá honau fatongia. Pea ‘oku ‘ikai ke fakahalaki ia ‘e he motu’a ni. Na’e hang kiate au na’e me’a ‘aki p ‘e he tokoua mei Niuá, ki mu’a, ko e fakahoko e ng ue ko eni ki mu’a, na’a ne fakahoko mai ia ‘e he motu’a Niua ki he motu’a ni, pea ki mu’a e kaunga ki ai ‘a e Pule’anga, na’e ‘ikai ke fu’u loko lahi pehe ni ‘a e ta’efemahino’akí ia. Na’a ku fakatokanga’i ko e toki kau mai ‘a e ngaahi sino ko eni mei he Pule’angá, ‘oku toki tupu ai ‘a e ngaahi ta’efemahino’aki ko ení. ‘A ia ‘oku mahino ‘oku tonu ke fai ha sio ki he tafa’aki ko ‘a e Pule’angá, ‘i hono fakahoko ‘a e ng ue ko ení. Ko ia ‘oku ou tui ‘oku kau ia he ‘elito ‘a e me’a ‘oku fakafehu’i ko ‘e he Fika 4. ‘A ia, tupunga mei aí, hang ko e fehu’i ko na’a ku fai ki aí. Ke ‘ai mai ‘e he Pule’angá ha solova’anga, pe ko ha *solution*, ‘oku ‘ikai ko e peh mai p , kuo mau ‘osi fakahoko homau fatongia.

‘Eiki Pal mia : Te u hanga ‘o tufa atu ‘a e l pooti ‘oku lolotonga liliu faka-Tonga, ‘oku ‘asi ai.

Lord Fusitu’a : ‘Oku ‘ikai ko ha tuku’aki’i eni, ‘Eiki Pal mia, laum lie lelei p . Ko e fokotu’u atu p e ngaahi fakakaukau. ‘Oku hang ko e me’a ko na’e me’a’aki ‘e he Fika 16 ‘o Vava’ú. ‘Oku ‘i ai e fatongia ‘a e Pule’angá, ‘oku ‘i ai e fatongia ‘a e Falé, ‘oku ‘i ai e fatongia ‘a e Fakamaau’angá. ‘A ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi feitu’u kehekehe ke ‘alu ki ai ‘a e ni’ihi ko eni ‘oku ‘i ai ‘enau fakakaukau. M l Sea.

Tui ne ‘ikai mahino lelei v ngaahi kautaha faama mo e pule’anga ‘Asitel lia

‘Eiki Pal mia : Mahino. Hang ko na’a ku lave ki ai ‘anenaí, ‘oku ‘i ai hotau fatongia, na’e ‘osi fakah atu. ‘I ai e fatongia ‘o e Pule’anga ‘Asitelelia. Ko e t p ‘etau kau ng ué ki ‘Asitelelia, nau nofo kinautolu he malumalu e Leipá, Lao ko e Leipa ‘a ‘Asiteleliá. Ka ‘i ai ha taha te ne hanga ‘o maumau’i, ‘oku ‘i ai hono founa ia ke ‘eke’aki. Pea ‘oku lolotonga tokoto atu e ngaahi l unga ia he Pule’anga ‘Asitelelia, ‘oku nau lolotonga ng ue kinautolu ia ki ai. ‘A ia he ‘ikai ke u peh au, ‘oku hala e Pule’anga ‘Asitelelia, ka ‘oku ou tui ko e v ko ‘a e kau *horticultural companies*, pea mo e Pule’anga ‘Asitelelia, pe na’e fu’u *clear* pe ‘ikai. ‘Oku hoko ai e ‘ palopalema ko ení. ‘A ia ko e me’a ko ‘oku tau fehu’ia he ‘aho ni. ‘Oku tau fehu’ia, ko e h e solova? ‘Oku mahalo p ko e l pooti ko eni ‘e ‘oatú, ‘oku ‘asi ai e solová. Na’e fai e talanoa mo e kau Minisit ‘i ‘Asitelelia, fekau’aki tonu mo e me’a ko ení. Pea ‘oku ou tui ‘oku ‘i ai p e fatongia e ongo Pule’angá ke fakahoko. Fakapapau’i ‘etautolu ‘oku tau ‘ai e kakai ‘oku mo’ui lelei. Me’a ia ‘atautolu, ‘asi ia h pea tau to e ‘ave mo e kakai falala’anga. Fatongia ia ‘o tautolu

Lord Tu’i’ fitu : Sea, fakamolemole p e ‘Eiki Pal mia ke u ki’i fehu’i ki ai.

Sea K miti Kakato : Fehu’i.

Lord Tu’i’ fitu : Ko ‘eku fehu’i p ki he ‘Eiki Pal mia. Na’a tau toki s tu’a foki atu eni mo e fakataha ko ‘a e *South Pacific Forum*. Na’e lava ‘a e Feitu’u na ‘o fai ha feme’a’aki ai pea mo e Pal mia ‘o ‘Asitelelia, ki he *bilateral* ko eni, fekau’aki mo e palopalema ‘oku fai ki ai e feme’a’aki ‘a e Fale? M l .

‘Eiki Pal mia : ...(mate maika)... Na’e ‘ohake e ‘ siu ia ko eni, ko e ‘ siu ia ‘a e Pasifikí, ‘oku ‘ikai ko Tonga ni p , pea na’e ‘ikai ke fai ha’aku talanoa ‘aku ia mo ia kau ki Tonga ni. Na’e ‘ohake ‘a e ‘ siu ko ení, na’e *raise* ‘a e ‘ siu ko ení, he ‘oku ‘ange’ange ‘i Fisi, ‘oku ng ue mo

Fisi, me'a tatau. Solomone, l unga'i e me'a tatau. To e kovi ange nautolu ia. 'A ia ko 'eku tali ki ai, ko e fo'i palopalema 'a e Pasifikí, 'oku 'ikai ko e fo'i palopalema 'a Tonga ni. Pea na'a mau feinga kimautilu ke vete 'i he founga fakal kufua p , 'a e anga e tu'u 'a e Pasifikí, mo honau v mo 'Asitelelia. Kaihehe, te u foki ki he.

'Oku ou tui p , Sea, ko e me'a na'e fokotu'u mai he lipooti, he tohi tangí. 'Ave ki he Pule'angá. Pea 'oku ou kole atu. 'Omai mu'a, mou fakamolemole p , pea tuku mai mo e m hina e 1. Ko e 2014, na'e hiki'aki e p seti 'e 46 ki he 2016, 'a e toko lahi. 'Alu hake leva ia 'o 219. Ko e fu'u fo'i hiki ko ia, Hou'eiki, p seti e 46, ko e fu'u me'a lahi faka'uli'ulia, 'a e *demand* mai 'e 'Asitel lia ke 'oange ha fu'u kakai toko lahi peh , te'eki ai ke tau fu'u mateuteu ki hono fili e fu'u kakai ko ia. 'A ia ko e me'a ia 'atautolu 'i Tonga ni, ke fakapapau'i ko e kakai 'oku tau filí, ko e kakai falala'anga, pea mo e ngaahi me'a kehekehe, 'o fakatautau ki he me'a ko , ko hotau fatongia totonu. Ko e tipeiti e 'aho ni, 'oku tau nofo 'i he fatongia 'o 'Asitelelia. Ka ko e me'a'eni, mou sio ki he Lao ko ia 'a 'Asitel lia, 'oku ne hanga 'o malu'i e totonu 'a e kau leipá.

Lord Tu'i' fitu : Sea, ke u ki'i tokoni p ki he Pal mia. Ko e *ILO, International Labour Organisation* 'a m mani, 'oku nau fakafepaki'i 'aupito 'a e me'a ko e *cheap labour*. Ka 'oku t lotoloto eni 'i Hahake Lotoloto, mo e ngaahi fonua atu 'a e *South East Asia*, pea mo e Hahake Lotolotó, ko hono ng ue'i'aki ko 'a e ngaahi f nau 'i he ngaahi fefakatau'akí, he leipá. Ki'i me'a ia 'oku ou tokanga ki ai, Sea, hang ko e me'a na'e me'a ki ai 'a Tongatapu Fika 4. Na'a 'oku hoko e fanga ki'i timi ko eni he

<006>

Taimi: 1140-1150

Lord Tu'i'afitu: .. 'i he *grassroots* ko eni 'ikai ko e fu'u t pile 'i 'olunga. 'Oku nau hanga 'o *exploit* 'a hotau kakai, 'oku maumau fakavaha'apule'anga 'a e *cheap labour* 'i he *regulation* 'o e aleapau ha Pule'anga mo ha Pule'anga. Ko e fakahoha'á p ia Sea m l .

Sea K miti Kakato: M l .

Tokanga ki he fu'u tokolahi kau *middleman* he toli

'Eiki Pal mia: Kau faka'osi atu ai leva. Ko e me'a na'e hokó, ha'u 'a e fa'ahinga ko eni 'a e kau *middle man* 'o *recruit* 'a e fu'u tokolahi. 'Ikai ke 'ilo'i 'e Tonga ni, ko e 'alu 'a e fu'u tokolahi ko ia, 'e pau ke 'i ai 'a e ng ue pau ke 'oua na'a nau to e m l l . 'A ia ko e *interest* 'a e tama *middle man* na'e 'ikai ke tau hanga 'e tautolu 'o fakakaukau'i. Ko e taimi ko ia na'e t ai 'a e fu'u kau leipá ki 'Aositel liá, 'osi p 'a e ki'i uike 'e fiha kuo 'osi 'a e ng ue ia, pea nau toki takamilo, takamilo mo e hola. Ko e me'a ia ko 'oku ou 'uhinga atu ki ai, 'oku 'i ai hotau fatongia 'i Tonga ni ke fakapapau'i, 'a e kakai 'oku 'alú ko e kakai falala'anga, pea fakapapau'i 'e he tama *middleman* ko ia 'oku ha'ú 'oku lahi fe'unga 'a e ng ue ke nau fai. Pea kapau 'e 'uha....

Tokanga ki he ngaohi kovia kau ng ue toli

Lord Tu'ilakepa: Sea..'Eiki Pal mia te u tokoni atu p ki he me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai

fakamolemole. 'Oku ma'u p he L pootí 'Eiki Sea hang ko e me'a ko ia na'a ke me'a mai ki aí ke fakafikefika. Kapau 'oku fakafikefika 'a e Feitu'u na peesi 47. Koe'uhi ko e kautaha ko ení na'a nau 'osi 'ilo pea nau lave'i 'a e ni'ihi 'oku nau fai 'a e fakamamahi mo faka-onopooni 'oku 'i ai 'a e lave 'a e L pootí kihe fefine, faifekau ko Lesieli Toefoki 'omai mo hono fika 'i he L pooti p 'Eiki Sea. Ko e *email* na'e 'oange kia Po'oi ke fakahoko atu ki he Feitu'u na, koe'uhi ko e kautaha na'e teuteu ke 'ave fakavavevave heni ke ta'ofi. Kapau na'e ta'ofi eni, koe'uhí 'oku nau hanga ' nautolu 'o lave'i mei muli 'a e palopalema ko ia 'a e kautaha ko ia. Na'e 'ikai ke fai 'a e ta'ofi ia, tohi leva nautolu ki he kautaha ko e *TEER* 'omai p pea mo e *mail* ko ia 'i heni, 'i he peesi 53 'Eiki Sea, ko e tohi ki he tama ko *Douglas Hay* 'a ia ko e tama eni 'oku ne tokanga'i hono ako'i 'a e v 'o e kau ng ue 'i muli 'Aositel liá 'Eiki Sea. Kapau na'e lava 'e he Pule'angá 'o fai 'a e fo'i ta'ofi ko ení, 'a ia 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Pal mia. 'Ikai ke teitei mea'i 'e he 'Eiki Pal miá ia 'oku mo'oni 'a e 'Eiki Pal miá, 'a e tokotaha ko e *contractor* 'oku ha'u ko ki heni. Ka na'e 'osi 'ilo mai 'e he *TASWA* ia 'omai 'a e *email* kia Po'oi ke fakahoko atu ki he Feitu'u na ke ta'ofi eni. Pea 'e pau ke 'ave 'a e ngaahi fakamatala falala'anga ko ení, ko e fiema'u ia 'a e tokotaha ko *Douglas Hay* he peesi 53 ki he 54 'Eiki Sea. Kapau na'e lava ta'ofi, he ko nautolu 'oku nau 'ilo 'a e palopalema 'o e ni'ihi ko eni. Ko nautolu eni 'oku nau fai 'a e fakamamahi 'a ia na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 4. 'Ai mo e helekosi 'o mono he ngutu, 'o e tokotaha ng ue. Na'a ku lau eni Sea 'oku fakamamahi, fei mo tau ng ue ki he me'a ni. 'Ai ke kosi'i 'aki 'a e 'eleló, 'e he ongo tautehina ko e ng ue ia 'oku fakatu'ut maki. T 'o e siainé 'oku nau t 'a e taa'i siaine 'o fakafe'unga ki he p leti 'e 1000 tupu, 'e he ongo tama p 'e toko 2. Hanga 'e he ivi 'o hotau kakaí hono ngaahi peh 'i kinautolú, 'Eiki Pal mia 'oku tukuatu ki he Feitu'u na, ko e ' *email* 'oku fai atu ki he Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki N pele.

'Eiki Pal mia: Sea, 'oku ou tu'u 'i he 'ao 'o e Feitu'u na mo e hou'eikí, mo e kakai 'o e fonua. 'Oku 'ikai ha taha ia te ne tali 'a e me'a ko ia. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia te ne tali 'ia tautolu, ka 'oku hoko 'a e me'a ko eni. Me'apango ia ko 'ene hoko. Ko e me'a ko ia ki ha'aku tu'utu'uni atu 'e au 'oku 'iai 'a e 'Eiki Minisit . Ke u peh atu, ta'ofi 'oua na'a to e 'alu ha me'a. Ko e taimi na'a mau fakataha ai 'i Tonga ní, na'a ku fai 'a e lea ko eni. Ko koe 'oku ke lolotonga 'i Tonga ni 'oku ke l unga'í, ha'u 'o 'asi mai he 'oku tau kakato 'i Tonga ni. 'Ikai ke 'i ai ha taha ia 'e loto lahi ke ha'u.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: Tukuange mu'a ke 'osi atu 'eku me'a.

Lord Tu'ilakepa: Ke u tokoni atu p ki he Feitu'u na, ko e 'uhingá ke muimui'i lelei pe. Na'e fai mai 'a e fetu'utaki ki he Feitu'u na..

Sea K miti Kakato: T eke fiema'u p 'a e tokoni 'Eiki Pal mia?

'Eiki Pal mia: 'Ikai, ko 'eku 'ai p ke 'osi . Na'e fai 'emau fakataha he Katoliká, pea to e fai 'a e fakataha tu'o 3 he 'Ofisi 'o e Pal miá 'i he me'a ko eni. Ko 'eku lea ko ia na'e fai 'i he Katoliká, fakam l p ki he me'á, na'e 'i ai 'a e kau l unga ko eni. Pea na'aku peh , ko koe 'oku ke lolotonga 'i Tonga ni 'oku l unga'í, ha'u 'o fai ha'o tali ki he me'a ko ení, he 'oku tau 'i Tonga

ni k toa. Ko u fakaongoongo 'ikai p ke 'i ai ha taha ia 'e ha'u. Ko e me'a p na'a ku ala faí, ko e lelei taha ia na'a ku ala faí, 'osi ange fai 'a e m fana mo e t e lo'imata he me'a ko eni. Pea 'e faifai pea te tau t lo'imata k toa pea mo tautolu. Ka na'a ku lea, ko koe 'oku l unga'í, ka 'oka 'oku ke 'i Tonga ni, ha'u ai leva he'etau 'i Tonga ni. Na'e nofo 'a e tokotaha ko eni 'i Tonga ni 'o meimei lava 'a e m hina 'e taha. Ha'u 'o fakahoko mai ha'o tali hangatonu ke fanongo 'a e kakai 'o e fonua. Te'eki ai p ke 'asi mai ha taha ia. Ko e me'a p te u ala faí, tahá ko ha Fakamaau'anga, ke tau 'o hopo ai. Ko 'eku fakapotopoto tahá p na'a ku faí, pea na'e 'ikai ke u lava ke u ta'ofi ha taha, kae me'a atu p 'a e 'Eiki Minisit 'o talanoa mo e Hou'eiki Minisit 'i 'Aositel liá, pea hang ko 'eku lave 'anenai, ko e me'a 'oku fekau'aki mo e totonu 'a e leipá 'osi cover k toa ia 'e he Lao 'a Aositelelia. Kapau 'oku nau maumau'i 'e nautolu 'a e me'a ko iá, me'a ia 'anautolu mo e kautaha. Nau omi kinautolu 'o faka'eke'eke 'a e me'a ko iá. Sea mahalo ko e ki'i fakamatala p ia te u ala 'oatú, kae toki 'oatu 'a e faka-Tonga 'o e me'a.

Sea K miti Kakato: M l .

M teni Tapueluelu: M l 'Eiki Sea 'oku ou fiem lie p au ia ki he talí, na'a ku ki'i 'oatu p ke fakahoko mai 'e he Pule'angá p 'oku nau malava 'a e fehu'i na'a ku 'oatú, 'o ta'ofi ha kautaha kuo laiseni ia 'i 'Aositel lia ke mai 'o recruit 'i Tonga ni ka u hoko atu au ia, ka kuo hoko 'a e ki'i tau tenisi ia ko , kau peh ke u faka'osi na'a ku toe ta'e'osi mo au 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Te ke toe malanga fo'ou koe?

M teni Tapueluelu: 'Ikai, ko e ki'i faka'osi atu foki, he na'a ku 'oange p ke tali mai, kae faka'osi nounou atu p ke conclude atu.

Sea K miti Kakato: Pe'i faka'osi.

Tokanga v henga m l l kau ng ue toli

M teni Tapueluelu: M l 'Eiki Sea. Ko e ki'i me'a faka'osi p 'oku ou fakalavelave ki a'í 'Eiki Sea, ko e fekau'aki mo e v henga m l l . Ko 'eku tokangá kuo 'osi a'u mai 'a e ni'ihia ki he motu'a ni fekau'aki mo e me'a ni. 'Oku 'ikai tukuatu ki he kau ng ue Tongá 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo 'enau v henga m l l hang ko e hingoa 'o e v henga m l l 'oku nau kau ki a'í, fika m mipa pea 'ikai ke nau 'ilo ki he palanisi, p kuo fakah atu ki he 'akauní ha t t naki 'a e tokotaha pule ng ue. 'Oku taki p 'a e tokangá ki ai 'Eiki Sea, ko e 'uhingá 'oku fu'u lahi 'a e tokanga ki he ..

'Eiki Pal mia: Ka u tokoni atu.

M teni Tapueluelu: Mei 'osi au ia Sea.

'Eiki Pal mia: (mate maika) 'Oku 'osi taimi ke nau ha'u 'o talamai, ko 'eku me'á , fakamo'oní , 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e ha'u. 'Oku nau lolotonga 'i Tonga ni he taimi ni. Na'a nau 'i Tonga ni, ka 'oku 'ikai p ke 'i ai ha taha ia 'e ha'u 'o 'omai 'a e me'á ke tau sio k toa ki ai. 'Oku 'ikai ke u peh 'e au ia 'oku nau hala. Ko 'eku 'uhingá, kapau 'oku tau loto ke tau ma'u 'a e mo'oní, pea nau tokoni mai ke tau a'u, ke ta a'u ki ha me'a 'oku mo'oní..

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ko 'etau Tu'utu'uni ko e fakatonutonu p pea me'a ki lalo.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: M l . 'Oku ou fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Pal mia, ko eni ko e ' l pooti eni kuo 'omai 'e he kakai. Ko e kakai eni 'o e fonua 'a e Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: 'Ikai ko e 'uhinga 'a e Pal miá ia ki he kau *contractors* ke nau mai 'o tali mai 'a e l unga ko ena.

Lord Tu'ilakepa: 'Oo ko e 'uhinga ki he kau *contractors*?

Sea K miti Kakato: 'Io 'a e kau *contractors* ko ia 'i Tonga ní, ke nau mai 'o 'ai ha'anau tali ki he l unga ko ena.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai 'oku nau nofo kinautolu ia 'i 'Aositel lia.

M teni Tapueluelu: Ke u faka'osi atu a au ia 'Eiki Sea kae toki hoko atu ha taha kehe ia 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 'Oleva ke faka'osi mai 'a e me'a 'a e Pal mia.

'Eiki Pal mia: ...(mate maika)... Ne toutou tala 'a e l unga 'a e *super*. Ko e talu 'eku fakaongoongo ke ha'u ha taha ko ia na'e l ungá, 'omai mo 'ene ' *document* ke tau sio ki ai, ka tau ng ue ke tokoni mai. Ko e h 'a e me'a 'oku 'ikai ke nau lotolahi ai ke nau mai?

Lord Tu'ilakepa: Sea, ta ko ia 'oku 'ikai ko e kau *contractor*, ko e kakai ko eni 'oku 'omai 'enau l pooti ko . Ko ena kuo 'osi 'oatu ki he Feitu'u na. 'Oatu 'i Sune, to e 'oatu 'i Siulai, pea 'oku ke mea'i lelei 'oku 'i ai 'a e tokotaha mei Ha'asini hiki p hono fiká ai, 'io 'oku *attached* p 'i mui. Ko e l unga ni 'oku 'i he Feitu'u na 'i he taimi ni.

Tokanga ki he ngali fu'u lahi e ng ue fai 'e he kau toli

M teni Tapueluelu: Kole p 'Eiki Sea ka u faka'osi atu leva au 'Eiki Sea, he ko eni 'oku taki ki ai 'a e tokanga ho'o K miti. Sea ko e me'a faka'osí p , ko e mo'oni ko e ng ue ko ia 'a hotau k inga Tongá 'i 'Asoteleliá, 'oku mahino mai 'oku faingata'a ke pole'i 'a e tu'unga *productivity* ko 'oku nau 'i ai. Ko e me'a ia na'a ku fiefia au á 'Eiki Sea. Ko e *case* ko ia lave ki he fa'o ko ia 'o e siainé, ko e *case* mo'oni ia. 'Oku fai 'e he toko 2 ia 'a e ng ue 'oku fai 'e he toko 6 ki he toko 8, pea lavea leva 'a e tokotaha, lele tokotaha p 'a e tokotaha ia 'oku ne fa'o p 'e ia 'a e puha siaine 'e tahaafe tupu 'i he 'aho. 'Oku hang eni ia ko e fa'ahinga *labour trade* ko ia na'e fai ko 'e he kakai 'Afiliká he taimi ko . 'Oku fu'u a'u ki he tu'unga 'oku fu'u lahi 'a e ng ue 'oku 'ave kia nautolú, ka 'oku mahino ko e m sini ia 'a Tongá 'oku 'ikai holomui ia, mahino...

<008>

Taimi: 1150-1200

M teni Tapueluelu: ... 'aupito 'enau sino m lohi ki he ng ue, ko e taha ia e me'a 'oku ou fiefia

au ai 'Eiki Sea, ka 'oku, 'oku nau to e tokanga foki 'Eiki Sea ko e 'uhinga ko e lao ko 'a 'Aositel lia ko e vahe ko e *minimum* ko e pa'anga 'e 21.61 'i he houa pea ka 'ovataimi 'oku 32 s niti 'e fiha, houa. 'Oku m lie hono fa'a 'ai ia he ' faama 'e ni'ihii. Pea ko 'ene a'u atu p 'o ngali fu'u lahi 'a e totonu ko ia 'oku pa'anga ia 'e 172.80 'i he 'aho.

Lord Fusitu'a: Sea te u poaki atu p ha ki'i fehu'i ki he 'Eiki M mipa p 'e laum lie lelei p ki ai?

M teni Tapueluelu: Ko e tokoni p ko e fehu'i?

Lord Fusitu'a: Ko e fehu'i p ke ke ... 'oku lelei 'aupito e fakama'ala'ala e Feitu'u na, ko e toe ki'i fakama'ala'ala mai ang he me'a ...

M teni Tapueluelu: Ha'u ai leva ... he 'oku ou faka'amu p te u 'osi he 'aho ni.

Lord Fusitu'a: Ko e, 'oku hang kiate au 'oku fakahu'uhu'u e me'a 'a e 'Eiki M mipa 'oku hu'u eni ia ke monuka ai e Kupu 3 'o e Konisit tone ko e ng ue fakatamaio'eiki. Ko e me'a ia 'oku tui ki ai 'a e Feitu'u na ...

M teni Tapueluelu: 'Eiki Sea ko e Konisit tone ia 'a Tonga ni. Ko e palopalema eni ia 'a 'Aositel lia 'oku 'ikai ke lava ia 'o ...

Lord Fusitu'a: 'I ai e kau Tonga 'e ...

M teni Tapueluelu: *Jurisdiction* kehe. Kapau ko e hoko heni, 'io 'e mo'oni e 'Eiki N pele, he 'ikai ke 'oatu 'etau lao 'a tautolu, kai kehe ko 'eku ...

Lord Fusitu'a: 'A ia ko 'eku fehu'i p ko e me'a ia 'oku tui ki ai 'a e 'Eiki M mipa Fika 4 p ko e me'a 'oku fakahoko he kau me'a ko eni, 'oku hang ia hano ng ue fakatamaio'eiki ka 'oku ...

M teni Tapueluelu: 'Io meimei natula peh 'e 'Eiki N pele.

Lord Fusitu'a: 'Oku mea'i lelei p 'e he ...

M teni Tapueluelu: 'Io mu'a Sea ka u hoko atu.

Sea K miti Kakato: Hoko atu koe.

M teni Tapueluelu: 'E, ko e, ko hono m lie ko hono 'ai 'Eiki Sea kapau ko e toli temata p ... hanga leva nautolu 'o fulihi 'o pehe ni, 'ikai ke totongi houa ia. Totongi kane ia \$2.00 ki he kane. 'A ia kapau te ke toli koe ha kane 'e 50 'i he 'aho, t lalo ia he totongi leipa fakalao, pa'anga p ia 'e 100 ka 'oku 172.80 'a e leipa 'i he 'aho, ko e *minimum* ia 'oku tu'utu'uni he Lao 'Aositel lia. 'A ia 'oku m lie 'e nau hanga 'o fulifulihi holo 'Eiki Sea, kai kehe ko e ngaahi natula ia 'o e palopalema 'oku 'oatu p ki ho'o k miti 'Eiki Sea.

Poupou ke tuku ki he Pule'anga 'isiu he toli pea nau lipooti mai ola 'enau ng ue ki Fale Alea

Ko e faka'osi p 'oku ou fie taki p 'a e tokanga ho'o k miti 'Eiki Sea ki he Fokotu'u faka-Fale Alea na'e 'omi 'e *Lord Tu'ilakepa*, Fakaafongia N pele Fika 2 'o Vava'u, 'a eni 'oku fai ai 'a e feme'a'aki ho'o k miti 'Eiki Sea 'oku peh ke fakahoko 'e he Pule'anga ha ng ue fakavavevave 'e taau mo fe'unga pea mo e l pooti mai ki he Fale pea l pooti mai ki he Fale ni koe'uh 'oku h mai ngalingali 'oku fakaehau'i pea ngaahi kovi'i fakaesino 'o fakamolale e ni'ihii hotau k inga Tonga 'i he polokalama ko eni 'Eiki Sea. Pea 'oku ou poupou atu ke tuku ki he Pule'anga ha fo'i taimi pau pea 'omai ha l pooti 'Eiki Sea he 'e 'ilo ange p he Pule'anga ko hono 'uhinga ko e *Government to Government* 'Eiki Sea ka 'oku taki p tokanga ki he ngaahi palopalema 'oku hoko. 'Oku ou fakam l atu 'Eiki Sea 'i he ma'u taimi.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito. Sai kuo 'osi poupou'i e fokotu'u ia ko ia ko e 'Eiki N pele 'o 'Eua.

Lord Nuku: Tapu atu ki he Sea ... (mate maika) ... fekau'aki pea mo e ...

Sea K miti Kakato: 'Oleva ko e, ko 'ene lava p pea ke fehu'i leva, 'i he taimi ni, 'e 'Eiki N pele ...

Lord Nuku: He .

Sea K miti Kakato: Ko e ki'i motu'a ...

Lord Nuku: Ko au ...

Sea K miti Kakato: Hoko atu koe, k taki ...

Lord Nuku: Ko au ai p .

Sea K miti Kakato: Ko ia. M l .

Lord Nuku: Hoko atu koe ki h ka u toki ...

Sea K miti Kakato: Hoko atu koe.

Lord Nuku: Na'a maumau 'ene fehu'i 'a'ana.

Sea K miti Kakato: Ko eni 'oku ne ...

Lord Nuku: He 'ikai maumau 'eku fakahoha'a 'a'aku kae 'uh kae, 'io, m l 'aupito Sea. Sea ...

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Fokotu'u 'ave 'isiu he toli ki he Komisoni Va mo e Kakai ke nau vakai ki ai

Lord Nuku: Ko u pou pou au ia ki he, ki he fokotu'u ke 'ave ki he Pule'anga. Ko e me'a p 'e taha ko 'oku ou tokanga ko ki ai au ia ko u tokanga p ki he Tohi Tangi. Ko e h e ng ue e Fale Alea 'oku fai ki he Tohi Tangi? Ko e Tohi Tangi mai ki he Fale Alea. Pea ko 'eku fokotu'u atu ko ki he Tohi Tangi, ko e ' me'a kotoa ko eni ko 'oku tu'u ko 'i loto hang ko e moloki 'e he tulekit , ko e 'ave ki falemahaki. 'Oku 'osi tu'u kotoa p he l pooti. Ko 'eku fokotu'u atu 'a'aku ia ke 'ave mu'a ki he, mei he Fale Alea ki he Komisoni V mo e Kakai ke nau vakai'i 'a e mamahi 'a e kakai pea 'ave fokotu'utu'u ia 'a e Pule'anga, 'ave e fokotu'utu'u ng ue ia ki he Pule'anga ke nau hanga 'o fai honau fatongia ke fai 'a e fealea'aki Pule'anga ki he Pule'anga Sea. Ko e me'a p Sea nau, ko e ki'i fokotu'u fakakaukau atu p ia 'Eiki Pal mia koe'uh ko e fo'i v ko ko fetu'utaki ko 'a e kau Tonga ko na'e ng ue, 'a eni ko mo 'Aositel lia 'oku 'ikai ke lava. Foki mai nautolu ia 'o ng ue heni, 'o fai e l unga heni. Ka ko e me'a ko 'oku ou pou pou au ia ki he Pule'anga 'i hono kei fakamo'ui e me'a 'a e polokalama he ko e pa'anga lahi faka'uli'ulia 'oku 'asi p he l pooti 'oku lau miliona lahi.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: 'Oku ha'u ki he fonua.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Fokotu'u ke 'i ai mo ha Komisiona Fefakatau'aki 'a Tonga 'i 'Asitel lia

Lord Nuku: Pea ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e tokanga ia he koe'uh na'e 'osi malanga p ki ai e me'a, 'a e Fika 4 pea mo e l pooti. Ko e *contractor* haea ia ko e sino ia 'a 'Aositel lia. 'Oku l sisita 'a 'Aositel lia ke ne hanga 'o haea ha'ane kau ng ue pea mei tu'apule'anga. Pea 'oku tau mon 'ia ai 'oku 'i ai 'etau kau *contractor* Tonga 'oku 'uhinga ai 'etau tokolahi. Ka ko hono l unga'i 'oku tonu ko e me'a ia ke toki kau ia he fokotu'utu'u ng ue ko 'a e Pule'anga, ka ko 'eku fie tokoni atu p 'a'aku ia 'Eiki Pal mia pe 'e lava ke 'ai ha'atau *Trade Commissioner* 'i 'Aositel lia he ko 'eku lave'i ko ki he ' 'Amipasitoo mo e 'u me'a ko eni ko hang ko e Pasifiki hang ko Siaina, 'Amelika, ki ha me'a 'oku te fiema'u fekau'aki mo 'Amelika fakapisinisi 'i he ng ue 'oku nau, ko e taimi ko 'oku te 'alu 'o 'a'ahi atu ki ai 'oku nau talamai ke te 'alu ki he Leipa, ki hono, 'oku 'i ai 'enau va'a ki he *commerce*. 'A ia ko e *Trade Commissioner* ia ko ko 'a e fonua ko ia. Ko 'eku 'oatu fakakaukau p ia na'a 'ilo ang ke nau l unga hangatonu ki ai he ko e Pule'anga ki he Pule'anga. Ko e ki'i fakakaukau p ia ka ko 'eku fokotu'u 'a'aku ia, 'ave 'a e ngaahi mamahi ki he Komisiona V mo e Kakai pea nau l pooti mai he taimi tatau ki heni he 'oku 'ikai ko e 'uhinga eni ia ko ha faka'ilo p ko ha me'a peh . Ko e 'ave p ka nautolu ke nau hanga 'o fakapapai'i mai 'a e ngaahi fakatotolo pea 'osi ko ia pea 'ave e fokotu'utu'u ng ue ia ke fai p ia he Pule'anga.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ka ko u pou pou atu au ia ke pelepelengesi 'aupito 'a e fo'i polokalama ko eni he koe'uh ko e ma'u'anga mo'ui lahi ia e fonua Sea. Ko e fokotu'u p ia Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia ko e, ko e me'a ko eni 'a e 'Eiki N pele 'o 'Eua, 'ave e mamahi ki he *Ombudsman*, pea kuo ne 'omai mo e fakakaukau ke fokotu'u ha *Trade Commissioner* ki heni, 'e malava ai, ko e malanga ena pea kuo 'osi fakahokohoko 'etau malanga.

Fe'ao Vakati : Tapu p mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki. Ko e ki'i tokoni p 'a'aku mo e poupu ki he ...

Sea K miti Kakato: Sai tokoni.

Fakah na'e 'osi fakataha Pule'anga 'Asitel lia mo e TASWA

Fe'ao Vakati : Me'a ko na'e fai 'a e, na'e 'osi fakahoko ko 'e Tongatapu 4 kae 'uma' 'a e 'Eiki N pele pea mei 'Eua 'e Sea, ki he me'a ko 'a e 'Eiki Pal mia Sea, 'a e poupu ko ke fakahoko ki he Pule'anga Sea, ko e me'a na'a ku lave p ki ai ki mu'a. Na'e 'osi a'u p e TASWA 'o fakataha pea mo e Potung ue 'e ua 'a e Pule'anga 'Aositel lia. Ko e ...

Sea K miti Kakato: 'I 'Aositel lia? Ko e tafa'aki ...

Fe'ao Vakati : 'I 'Aositel lia. Ko e DFAT pea mo e *Department of Employment*.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Fe'ao Vakati : Pea ko e ng ue ia ko e ngaahi l unga ko eni Sea 'oku, na'e ... 'oku lolotonga ng ue pea na'e ng ue ki ai 'a e ongo Potung ue Sea ke fakapapau'i p ko e ... Ko e 'uhinga ia Sea na'a ku lave atu ai na'e ta'ofi e *recruit* ko 'a e, 'a e *recruitment* pea mei Tonga kae fai hono fakatoto'i e ngaahi *issue* ko eni.

Sea K miti Kakato: 'I he ngaahi mamahi ko .

Fe'ao Vakati : 'I he ngaahi mamahi ko eni ko 'oku fakahoko ko eni he l pooti Sea. Ka na'e, ko e me'a ia ko na'e fakahoko ko , na'e 'ai p ke 'ave 'a e toko 50 ki mu'a 'a e kautaha 'e taha 'oku kau hono l unga'i pea ta'ofi mai. Na'e toki faka'at mai p ki mui ni mahalo ko ha uike 'e ua pea mei heni 'e Sea ka ko 'eku 'uhinga 'a e mahu'inga ko Sea, ko e ng ue ia ko eni 'oku fai ia 'i 'Aositel lia 'oku nau 'osi fai ia 'e nautolu. Pea nau takai ki he ngaahi faama ki he, ko e h e mo'oni mo e totonu 'a e ngaahi me'a ko 'oku hoko.

Fakamahino 'ikai ha rate ki he ng ue 'ovataimi kau ng ue toli

Ko e tokoni p 'e taha Sea ko e, fekau'aki ko pea mo e vahe, ko e *rate* ko 'oku ng ue'aki 'e he kau me'a ko eni ko e *casual*, pa'anga 'e 21 mo e s niti ki he houa 'e Sea pea ko e taimi p ko 'oku, 'a ia ko e fo'i ng ue ko ke nau ng ue tu'uma'u 'aki, taimi ko 'oku to'o ai 'a e lau houa ka nau toli faka-*bin* p ko e ... Ko e taimi ia 'oku fiefia taha ai 'a e tamaiki, 'a e f nau, ko e vave taha mo lahi taha ke nau hiko ai he vave taha 'Eiki Sea. Ko e vahe ia ko 'a e f nau ko eni 'oku a'u ia 'o 2000 tupu 'Aositel lia he uike pea ko 'ene holo p ko ki he'enu ng ue fakahoua 'oku meimei 'i he 600 tupu 'i he uike, kapau 'oku nau ng ue 'i he taimi kotoa p Sea. Pea mahalo ko e, 'oku 'i ai p mo e founa ia 'e taha 'oku ng ue'aki, 'oku 'i ai 'a e kautaha 'e taha 'oku nau ng ue'aki, kapau 'oku nau 'alu 'o *full time* Sea, kapau te nau 'alu 'o *full time* pea 'e 'at leva ke nau ng ue 'ovataimi kae 'alu leva ki he *rate* kehe ai. Ka ko e *rate* ko 'o e *full time* ko ... kapau te nau ng ue heni pa'anga 'e 17 mo e s niti, 'oku si'isi'i ia heni, 'i he *rate* ko eni 'oku ng ue'aki

ko he taimi ni. Ka 'oku 'i ai e kautaha 'oku nau ng ue'aki, 'oku si'i l unga 'a e kau ng ue ia he ng ue *full time*, ko 'ene 'osi p foki e houa valu kuo 'osi e ng ue ia, 'a e taimi ng ue. Kapau te nau 'ovataimi ia 'e to e taha hake 'o sai ange. Ka ko e fakama'ala'ala p ia pea mo e tokoni p mo e poupou ...

Sea K miti Kakato: 'Io.

Fe'ao Vakati : Ko e *rate* ia ko 'oku 'ikai ke 'i ai ha *rate* 'ovataimi ia ai Sea. Pea na'e 'osi tali p 'e ia 'e he Potung ue ki he *TASWA* 'a e me'a ko eni. M l Sea. Fokotu'u atu.

Sea K miti Kakato: M l , k taki 'e Hou'eiki 'o tui ho'omou kote, ko 'etau foki mai ko 'anai, 'e hoko atu e 'Eiki N pele 'o Vava'u Fika 2, Ha'apai 13, Vava'u 15 pea 'oku ou tui ko 'ene 'osi ai p ko ia kuo lava lelei ka tau p loti.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea ki'i tokoni atu p Sea. 'Ai p ia ko e feme'a'aki Sea 'oku ou tui te tau a'u p ki hono tuku mai ki he Pule'anga. Ka ko e founga eni p ko e h e me'a 'e tuku mai 'aki ki he Pule'anga. Pea ko e kole atu p Sea hang ko na'e me'a e Pal mia pea mo e ngaahi fakamalanga, tuku mai ki he Pule'anga Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia 'oku ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Kae mai p 'a e founga ko 'oku mou fiema'u ke tuku mai 'aki.

Sea K miti Kakato: 'Oku mahino 'aupito.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou tu'u p au ia ke to'o atu hoku hingoa 'o'oku.

Sea K miti Kakato: Sai ...

Lord Tu'ilakepa: 'Osi fakakakato mai 'e he Fika 4 e ' me'a lahi 'aupito ...

Sea K miti Kakato: Ko ia. Ko e fa'ahinga laum lie ia 'oku tau ...

Lord Nuku: Ko e 'uhinga p 'oku ou poupou au ke 'ave ki he Pule'anga.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ka ko ko 'eku 'uhinga ko ke 'ave ko ki he Komisoni V mo e Kakai. Ko e ng ue ia 'a e Fale Aea ki he kau mamahi.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Tuku e fakapa'anga ia mo hono me'a k toa ka ko e ' me'a ko eni ko ki he'enau ngaahi totonu mo e me'a peh , 'ave mu'a ki he, ko e kole p ki he Tokoni Pal mia p nau fiem lie, ko e ng ue ia 'a e Fale ke tuku ki h .

Sea K miti Kakato: Ko ia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea pou pou atu p mautolu ia kapau ko e, kapau 'oku lava 'e he Fale Alea 'o 'ave ha me'a peh ki he *public relations* p 'oku pau p ke 'omai 'e he tokotaha ko ia 'ene mamahi ki he *public relation*, ko e me'a ia 'a e Fale ke mou toki feme'a'aki ki ai ka ko e, kapau 'oku t naki mai p ia kae toki fakatonutonu 'e he Kalake mo e me'a, ka ko e fekau'aki mo e tu'unga ko ia e Pule'anga mau fiefia mautolu ai ...

Sea K miti Kakato: Sai p ia, 'omai p ... 'omai p e fakakaukau ki heni.

'Eiki Tokoni Pal mia: Pea 'omai mo ha taimi pau 'o hang ko ia na'e fokotu'u mai 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Sai, ko ia.

Lord Nuku: Sea ko e mamahi eni 'oku 'i he Fale, lolotonga 'i heni he taimi ni. Mai mo honau fika telefoni, 'omai 'enau mamahi ki heni pea ko 'eku fakakaukau ia ko ke 'ave, 'ave ki he kakai ko ke nau hanga 'o vakai'i p ko e h e mo'oni, he 'oku 'ikai ke fai ha faka'ilo p ko ha me'a, ko 'ene 'osi p pea nau hanga 'o tuku mai ki he Fale, me'a ia 'a e Fale, ka ko e 'omai ke tau, ke mou mea'i 'a e mo'oni.

Sea K miti Kakato: Sai ko e ...

Lord Nuku: Ko e, ko e ng ue p 'a e Fale. Ko e ng ue 'a e Pule'anga ia 'oku fai 'oku sai p ia Sea, m l .

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko e feinga p foki Sea ke vave, 'oku ou pou pou ki he Fakafofonga 'Eua, na'e kau e *Ombudsman* 'a 'Aositel lia, 'oku 'asi p he l pooti. H e me'a 'oku 'ikai ke 'oange ai ki he 'etau me'a na'a fai ha fetu'utaki fel l ve'i mo e me'a ko eni.

Sea K miti Kakato: Sai.

Lord Tu'ilakepa: 'Asi ia he peesi ua 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Sai.

Lord Tu'ilakepa: M l .

Sea K miti Kakato: 'E Hou'eiki, 'oku mahino eni ia kuo 'osi pou pou'i e fokotu'u ia ke 'ave ki he Pule'anga ka ko e 'uhinga 'oku 'i ai p e ni'ihi ko eni 'oku fie malanga pea kuo faka'at ia Sea ke malanga ia. Ka ko e, fiefia 'aupito ki he fa'ahinga laum lie ko eni 'o Vava'u, 'o e N pele, 'Eiki N pele Fika 2. Fakafoki atu Sea 'oku 'osi mahino e ' me'a ia. 'A ia 'oku toe 'a Ha'apai 13 mo Vava'u 15.

Veivosa Taka: Sea 'oku ou fakafoki atu.

Sea K miti Kakato: Fakafoki 'a Ha'apai 13. Toe p 'a ... ke malanga? 'Io pea N pele 1.

Hou'eiki, te tau p loti p tautolu pea ko e tu'u ia he taimi ni 'oku tuku p ia ke 'ave ki he Pule'anga, ka mou me'a mai p moutolu ke mou fiem lie. Tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai p 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito e feme'a'aki. Ka tau toki hoko atu ki he 2:00 ho'at , m l .

(Na'e *break* heni 'a e Fale)

<009>

Taimi: 1400–1410

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e Fale Alea.

'Eiki Sea: M l e laum lie Hou'eiki ki he ho'at ni. Ka tau liliu ai p 'o K miti Kakato.

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal mia e Pule'angá Tonga. Tapu ki he Tokoni Pal mia kae 'uma' e Hou'eiki Minisit e Kapinetí. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e kau N pele fonua. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki m l ho'omou laum lie lelei ki he efiafi ni. Hoko atu e feme'a'akí 'i he'etau 'asenita. Pea kuo 'osi poupou'i e fokotu'u ke 'ave ki he Pule'angá, 'osi e m hina 'e l pea l pooti mai ki he Fale 'a e ng ue kuo lava. Na'e ai e fokotu'u ke 'ave 'a e mamahi ki he *ombudsman*.

Hou'eiki ko e Lao fika 10/2011 ko e kupu 2. 'Oku lava ke fai ha ng ue ki he potung ue, kautaha, sino fakalao, 'o 'uhinga p ia ki Tonga ni p ia. 'Oku 'i ai e t pile 'oku h mai he lao ko ení, t pile kupu 2, ngaahi kautaha 'oku kau ki ai 'a e lao ni 'oku 'ikai ke kau 'a e me'a ko eni 'oku alea'i 'i ai ka ko e kupu 11 kupu si'i 3, 'Oku 'ikai fakangatangata heni 'a e ngaahi tu'utu'uni ki mu'a 'o e kupu ni. 'Oku fakah heni 'e ngofua ki he Pal mia 'i ha fa'ahinga taimi p 'i he loto ki ai 'a e Komisiona ke ne 'oatu ki he Komisiona ke fakatotolo'i mo l pooti 'o fekau'aki mo ha me'a kehe mei ha me'a fekau'aki mo ha fakatonutonu faka-Fakamaau'anga. 'A ia 'oku peh 'e he Pal mia 'oku totonu ke fakatotolo'i 'e he Komisiona. 'A ia ko 'ene tu'u ia 'a e Laó ki he *ombudsman*. Pea na'e 'omai ai p mo e fokotu'u fakakaaukau mai ke fokotu'u ha *trade commissioner* 'i 'Aositelelia ka 'oku tuku atu p ia ki he t pile 'a e Pule'angá ke mou fakahoko 'emoutolu. Fakam l ki he Kalake, kuo lava Hou'eiki 'o fakapeesi 'a e l pooti ko eni 'a e TASWA. Pea fakam l ki he Kalake mo 'ene kau ng ue, m l 'aupito e fai e ng ue ko ia. Pea tau hoko atu 'a e feme'a'akí. 'Oku to e heni 'a Vava'u 15 mo e 'Eiki N pele Fika 1 'o e Vahefonua Tongatapu. Pea ko u tui ko 'ene lava p ia kuo fiemalie lelei e Hou'eiki 'o e K miti Kakato ka tau hiki nima'i 'o fakapapau'i 'a e fokotu'u ko ení.

Lord Tu'iha'ateiho: Sea, ko u fiema'u ke ki'i fakama'ala'ala mai, ko e fo'i lao ko ia 'oku 'ikai ke *apply* ia ki he *ombudsman* ko 'a 'Aositel lia, p ko Tonga ni p ia.

Sea K miti Kakato: Ko e lao p eni 'a Tonga ni. Ko e 'uhinga e fokotu'u mai e 'Eiki N pele

‘o Vava’u ke ‘ave ki he’etau *ombudsman*. Ka ko e lao eni. Ka ko e me’a ko ení ne hoko ia ‘i ‘Aositel lia. Ka ko u tui p mahalo na ‘oku ‘i ai p ha’anau me’a ai, ‘a ‘Aositel lia.

Lord Tu'iha'ateiho: ‘Io ka ko e tohi tangi ko e kakai ia ‘i Tonga ni. Pea nau ki ‘Aositel lia pea *violate* ai ‘enau totonú.

Sea K miti Kakato: Ko ia ‘oku mo’oni ia. Ko e tohi tangi ‘oku ‘ai ‘i Tonga ni pea ko eni kuo laum lie Hou’eiki ‘i he fokotu’u kuo ‘omai pea kuo ‘osi pou pou’i, ‘ave ki he Pule’angá ke nau toki fai ‘o kapau ‘oku peh ‘e he Pule’angá ke ‘ave ki he *ombudsman* ‘a ‘Aositel lia pea ‘ave. Pea ko e fokotu’u mai ko eni ‘a e ‘Eiki N pele ‘o ‘Eua ke ‘ave ki he *ombudsman* ko ení. Pea ko eni ko e laó eni ko u fakahoko atú. Ka ‘oku mo’oni ‘aupito e me’a ‘oku ke me’a ki ai.

Lord Tu'iha'ateiho: M 1 ‘aupito Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Tau hoko atu ki Vava’u 15.

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e to e ki’i fakamahino ange p . ‘Oku kei tu’u ko e fokotu’u ko ki he K miti Fili p kuo ‘osi fakafoki ia?

Sea K miti Kakato: P ‘oku h ?.

Lord Fusitu'a: Na’e ...

<001>

Taimi: 1410-1420

Lord Fusitu'a: ... fokotu’u mei he Vava’u 15 ke ‘ai e K miti Fili. ‘Oku kei tu’u e fokotu’u ko iá p kuo ‘osi fakafoki ?

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele ‘oku fu’u kei ta’u si’i ‘aupito ke ke loto ngalongalo.

Lord Fusitu'a: K taki fakamolemole fu’u lahi p ‘ fatongia ke fakahoko ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia. Na’e ‘ikai ke tali ia he ‘e Hou’eiki.

Lord Fusitu'a: M 1 .

Sea K miti Kakato: Vava’u 15.

S miu Vaipulu: M 1 Sea. Sea kole ke u h fanga atu p he fakatapu kae ‘oatu ‘a e fakahoha’a ko eni.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Fakah ‘oku mo’oni ne ‘i ai me’a na’e hoko he ng ue toli ‘i ‘Asitel lia

S miu Vaipulu: 'I he taimi ni 'Eiki Sea 'oku m hino kiate kitautolu ia 'oku mo'oni na'e 'i ai 'a e me'a na'e hoko.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

S miu Vaipulu: Pea 'oku taku 'o peh ko e hoko ia 'i 'Aositel lia. Ka ko e fo'i laum lie Tonga na'e hoko ki ai 'a e ng ue ko eni 'i 'Aositel lia.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

S miu Vaipulu: Pea 'oku nau tangi mai ki he Fale Alea 'o Tonga ko e tauhi sipi ia ki he kakai 'o Tonga. 'Eiki Sea ko u, 'oku ou fakame'apango'ia hono fakahilihili'i holo 'a e si'i tangi ko eni 'oku 'omai 'i he 'aho ni ke teke ki h teke ki he faha'i ko , fu'u fuoloa. M hina 'e, neongo 'oku 'ikai ke 'i ai ha tali 'a e ni'ihiki ko eni 'oku ...

'Eiki Minisit Polisi: Sea ke u ki'i 'oatu p mu'a ki'i fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisit Polisi: Fakatonutonu p 'oku 'ikai ko e fakahilihili'i to e 'ai p mu'a ha fo'i lea 'e taha. 'Oku 'ikai ke, ko e feinga p eni ke 'alu ki ha feitu'u 'e te tau maau ai hono, ka 'oku 'ikai ko e peh ia 'oku fakahilihili'i e lao. L unga mahu'inga ko eni 'oku 'omi kiate kitautolu. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

S miu Vaipulu: 'Eiki Sea mahalo 'oku tapu mo e, 'oku 'uhinga hono fakahilihili'i he 'oku talamai ko e fatongia 'o hai talamai ko e fatongia 'o hai. Ko e fakahilihili'i ia.

Sea K miti Kakato: Malanga koe Fakafofonga.

S miu Vaipulu: Ko ia Sea ka u hoko atu au. Pea 'oku m hino eni ia neongo 'oku te'eki ke 'omai ha tali 'a e ni'ihiki ko 'oku l unga'i ka ko e tali ko 'oku 'omai mei he Fakafofonga 'o Niuá na'a ne 'i he tu'unga ko iá. 'Oku m hino mai 'oku fa'ahi ua 'a e ng ue ko eni 'oku tau fai ki he tohi tangi ko eni. 'Oku 'i ai 'a e fa'ahi 'e taha 'oku talamai na'e 'ikai ke hoko ha me'a pea 'oku 'i ai 'a e fa'ahi 'e taha 'oku talamai na'e hoko e me'a. Pea ko e faha'i eni ko 'oku nau talamai na'e 'i ai e me'a na'e hoko 'oku 'omai 'enau tangi 'o me'a ki ai 'a e Fale.

Mo'oni 'aupito 'a e fakamatala ia ko 'oku peh 'e he 'Eiki Pal mia na'e 'osi a'u ange 'a e kau me'a ki ai pea na'e fai e fakataha. K ko e me'a ko 'oku 'omai ki he Fale ni na'e 'osi l unga 'a e kau me'a ko eni 'a e ni'ihiki ko eni ki he Pule'anga mo e 'Eiki Pal miá 'oku te'eki ke fai ha me'a. Pea ko hono fakamo'oni ko 'o e te'eki ke fai ha me'a 'oku me'a mai 'a e Pal mia 'Eiki Sea he 'aho ni na'e tali ke a'u ange 'a e ni'ihiki ko eni na'e l unga. Neongo na'e fakafou mai 'i he ni'ihiki ko eni ko e TASWA.

'Eiki Pal mia: Ki'i fakatonutonu atu.

S miu Vaipulu: Me'apango 'Eiki Sea ...

Sea K miti Kakato: Ko e fakatonutonu.

'Eiki Pal mia: Ko u kole p ki he, tapu mo e Feitu'u na kae 'uma' e Hou'eiki. Kole p ki he Fakafofonga ke ne fakatonutonu p mu'a ke ne 'omai e me'a totonu ko na'e 'oatu mei he t pile ko eni. Na'e 'ikai ke 'uhinga atu e t pile ko eni ko e ta'efai ha ng ue ko e tatali tokua ke nau mai. 'Ikai ! Ko 'eku fakamatala p 'a'aku ia ki he me'a na'e hoko pea kuo 'osi, kuo 'osi fakah atu kuo 'osi fai p ng ue 'a e Pule'anga ki ai.

Sea K miti Kakato: M 1 . Hoko atu Vava'u 15.

S miu Vaipulu: M 1 'Eiki Sea. Kae kehe 'Eiki Sea ko e me'a ko te u fakahoha'a ki ai ko e me'a p na'e 'omai ko ki he Fale ni. 'Ikai ke u kau au ia kapau na'e 'i ai 'a e ng ue 'a e Kapineti ia mo e me'a he 'oku ...

Sea K miti Kakato: Hou'eiki 'at p ke mou fakama'ama'a.

S miu Vaipulu: He 'oku te'eki ke 'omai ia ki he Fale ni. Ko e tohi tangi p ko eni 'oku 'osi fakah mai pea mo e nau tala me'a ko 'oku talamai pea ko ia p te u ngata ai.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Tui ko e 'ave 'isiu he ng ue toli ki he Pule'anga hang ko hano fakangata e l unga

S miu Vaipulu: 'Oku m hino ia 'Eiki Sea 'a e loto ia 'a e Fale ni tokolahi 'o e Fale ni ke tuku p ki he Pule'anga. 'Eiki Sea ko u faka'apa'apa 'aupito ki he fo'i fakakaukau ko ia. Ko e tuku ko ki ai ki 'af ? Neongo 'oku talamai 'oku m hina 'e taha. Ko e kakai tatau p eni 'oku 'uhinga ai e l unga 'oku to e tuku ki ai 'e he Fale Alea 'o e 'aho ni 'a e fatongia ko eni. 'Oku ou fifili 'Eiki Sea ki he founa ko ia. Hang p eni hano fakangata 'o e l unga ko eni 'oku fai ke talamai ke to e foki p ki he feitu'u tatau 'a eni 'oku kau mai 'i he l unga ko . Ko e me'a ia 'oku fakah mai ki Fale ni. Kae kehe ko e me'a fa'it liha ia 'a e Fale ni pea 'oku ou faka'apa'apa ki he tu'utu'uni ko 'a e Fale ni.

Sea K miti Kakato: M 1 .

S miu Vaipulu: K ko e ngaahi laum lie ko eni na'e 'ai ke kosi'i e 'elelo tapu mo Hou'eiki na'e t he me'alele ko e ngaahi laum lie eni na'e kumi 'e he tauhi sipi.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

S miu Vaipulu: Kuo talamai he 'aho ni 'e he tauhi sipi 'ave ki he Pule'anga. Tuku ki 'Aositel lia. 'Oku faka'apa'apa au 'Eiki Sea fait liha me'a ki he, me'a ngalikovi foki 'Eiki Sea na'a faifai kae peh ko u fanofano au hang ko Pailato ka 'oku m hino. Ko e ngaahi fiema'u ko eni ko 'a e ni'ihi ko na'a nau 'omai 'a e tohi l unga ko eni, me'a ia tau tui kotoa ki ai 'Eiki Sea ko e me'a ia 'a e Pule'anga. 'Oku nau talamai ko ke fakalelei'i. Ko e me'a 'oku faka'amu ki ai 'a e tohi tangi ko eni, ko e h e ng ue 'a e Fale Alea 'oku fai. He ko e uike kuo 'osi nau fetaulaki ai mo e tokotaha na'e toki foki mai. Ko 'ene fakamatala ko eni na'e 'omai kiate au pea 'omai mo

e ‘ *pay slip* pa’anga p ‘e 200 ko e foaki ange ia he ‘e he tama. ‘Ave ki he’ene ongom tu’a kae hala hono hoa mo e ki’i f nau. Ko ‘ene ‘omai p ko ‘ene vahe fakauike to’o e h to’o e h to’o e h t ko eni ‘oku toki me’a mai e Fakafofonga ‘Eiki Sea...

‘Eiki Pal mia: Sea.

Sea K miti Kakato: Pal mia.

‘Eiki Pal mia: ‘Oku ou fehu’i atu. Ko e h ‘oku ne ‘oatu, na’a ke fale’i ia ke ha’u ‘o ‘omai kia kimautolu ‘a e *receipt* ?

S miu Vaipulu: ‘Eiki Sea tukuange mu’a ‘eku fakahoha’a ‘a’aku ia pea te u lava p ke tala ki he tokotaha ko eni ke ne ‘ave k toa he na’e ha’u kakato p mo ‘ene *pay slip*.

Sea K miti Kakato: Sai. Hoko atu.

S miu Vaipulu: Ko e motu’a ko eni ko u lave ki ai ‘Eiki Sea ‘osi folau tu’o f ki mu’a. Na’e folau ia ‘i he tokotaha pea na’e ma’u kakato p ‘ene vahe. Ko ‘ene toki fo’i folau ko eni na’e hoko ai ‘a e palopalema ko eni ko e tokotaha kehe ia. ‘A ia ‘oku fakataha mo e ‘ l unga ko eni ko u tui au ‘oku mo’oni.

‘Oku fiema’u ke fai ‘a e ng ue. Ka ko e h ‘a e tu’utu’uni ko ‘a e Fale ni he ‘aho ni ‘Eiki Sea ‘oku ou tui ‘oku mahu’inga ‘aupito kapau ‘e tuku atu ki he Pule’anga ke m hina ‘e taha ko e tolo ai p ia ‘a e si’i faingata’a’ia ‘a e ni’ihi ko eni he m hina ‘e taha. P ko e to e, kapau ‘e lau mai ‘a e taimi ko eni ne nau faingata’a’ia ai ‘o ‘omai ‘a e l unga mo e to e m hina ‘e taha ko eni ‘oku t naki atu, toe p ‘Eiki Sea ke fusi e maea ‘emautolu.

Ko ia ko u ‘oatu p au ‘a e fakatokanga ki he Pule’anga p ko e hang ko e me’a ko eni na’e fehu’i mai ‘e he Pal mia te u lava ‘o fetu’utaki ki he tokotaha ko ia ‘Eiki Pal mia ke ‘oatu he koe’uhi ko e tokotaha ia ko eni ko e tokotaha mei he ‘ lia ko ia ‘o Tongatapu 1. Te u lava p ke ma’u atu ‘a e me’a ...

<002>

Taimi: 1420-1430

S miu Vaipulu: pea fakataha he na’u ‘eke ki ai ‘ene *pay slip*, na’a ne ‘omai k toa ... ko e ‘uluaki uike p na’e vahe kakato. Ko e toengá, to’o e h , to’o e h , ‘a ia ‘oku to’o e 100 tupu ia, na’e talaange heni, 100 p nofo’angá. Pea nau nofo *bunk* mohenga *bunk* ‘i he fale p ‘e taha kae kei to’o 100 tupu p mei he falé. Ka na’e fakahoko ange kia nautolu ‘i heni pea nau fakamo’oni ki he alepaú ‘e 100 p falé. Ko e taimi ko ne nau a’u ai ki ‘Aositel liá 132 ia ‘i he uike. Ko ia ai ‘Eiki Sea, ‘oku mo’oni.

Veivosa Taka: Sea, ka u ki’i tokoni p ‘Eiki Sea.

Sea K miti: Tokoni.

S miu Vaipulu: Sea k taki na'e toutou malanga e Fakafofongá.

Veivosa Taka: 'Ikai ko e ki'i tokoní he me'a ko 'oku me'a mai ai e

Sea K miti: Tokoni p ke vave.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko 'eku ki'i tokoni p 'aku ki he me'a ko 'oku to'ó. Ko 'ete ng ue ko 'i he uike ko 'e 1, pea 'oku 'omai kakato 'ete vahé. Pea ko e kamata leva 'a e to'o 'ete feá, 'i he vakapuná, to'o pea mo e ki'i pa'anga ko 'e 200 'oku 'oange ki ai 'i he fetaulaki ko he vakapuná. 'Oku to'o e me'a ko iá. Ko 'eku 'uhingá p 'a'aku ia, na'a peh ia kuo to'o kotoa ia he kau pule faamá 'a e ngaahi me'a ko iá. Ka ko e 'uhinga e to'ó mei he ngaahi me'a ko na'a nau ng ue'akí. Mei he 'enau fea mo e ngaahi me'a peh . M 1 Sea.

Sea K miti: Vava'u 15.

S miu Vaipulu: Fakal 1 a Sea e.

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'e sai p ki he Fakafofonga Vava'u ke u tokoni atu ki ai? 'O kapau p 'e tali he Feitu'u na.

S miu Vaipulu: Ko e h p me'a 'a e Seá

Sea K miti: Tali p .

S miu Vaipulu: He 'oku to'o p he'eku taimí e? Sai p Sea.

Tokanga kau ng ue toli ki he 'ikai ma'u 'enau la'i tohi vahe kae *text* ange p

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'oku ou 'ai p ke mahino he te tau to e feliuliuaki. Ko e me'a ko 'oku ongo'i 'e he kau toli, ko e 'ikai ke 'oange 'a e *pay slip* kia nautolú. Kae *text* atu p he telefoni ko 'a e taki *TL* p ko e *AE* 'oku h he l pooti na'e fakamatala ki ai e Fakafofonga Fika 4. 'A ia 'oku 'uhinga peh 'a e me'a ko eni. Pea 'eke atu p ko f 'a e tu'unga 'oku 'i aí, tali mai mou sio he telefoní he ko ena ko e telefoní ena 'oku *on*. Faka'ofa si'i kakaí. Pea 'oku mahino p hono to'ó, ka 'oku faka'ofá he 'oku 'ikai ke nau 'iló p 'oku nau hu'u ki f .

Veivosa Taka: Sea, ka u ki'i tokoni atu p he me'a ko 'oku me'a ki ai e Hou'eiki.

Lord Tu'ilakepa: Ko e l pooti 'oku 'i ai.

Sea K miti: Fe'unga ho'o tokoní ...(kovi e ongo)...

S miu Vaipulu: 'Ikai fe'unga Sea fa'a tokoní.

Sea K miti: Vava'u 15.

Mahu'inga ke vakai'i fakalelei 'isiu he toli he ko e \$ lahi fonua ma'u mei ai

S miu Vaipulu: 'Eiki Sea, pea ko e me'a ko na'e fakahoko mai he tokotaha ko eni kiate au, ne nau a'u, ko e ko 'o *shopping*, 'o tu'u ki he kesi 'a e toko 2 fakatalanoa kae kaiha'a e toko 3 p fiha. M l p kuo nau foki mai, nau kei hao. Pea ko e feinga ia ko ke nau ma'u ha me'a ke nau kai. M l mo e finemotu'a 'e taha, ko e f mili e Kuini Fehuhú 'oku lea fakap langi p . 'Oange ma'u p 'enau m 'i he S paté 'o nau mama ai e m tu'á. 'Oku mahu'inga ke fai 'a hono sio fakalelei ki he me'a ni, 'uluaki ko e pa'anga lahi 'a e fonua ni 'oku ma'u mei heni ka 'oku 'ikai ke 'uhinga 'a e pa'anga lahi 'Eiki Sea ke taufale'i noa'ia hotau kakaí. Ko e taimi ko ko e 'uluaki langa, makape 'a e tu'unga faka'ekon mika e fonua ni, ko e folau ng ue ko ki Nu'usila he onongofulu tupu, fitungofulu tupu. Ko eni, me'a tatau 'oku hoko heni he 'aho ni, pea 'oku ou tui 'oku totonu ke tokanga 'aupito 'aupito 'a e Fale ni ke 'ai e me'a ko eni. He ko e me'a 'oku hoko 'i 'Aositel liá ka ko e sipi Tonga 'oku mahu'inga ai Sea 'a e laum lie Tongá. M l Sea 'a e ma'u taimi.

Sea K miti: M l 'aupito. Ko 'etau 'alu atu eni ki he faka'osi'osi, pea 'oku ou 'amanaki p te mou laum lie lelei ki ai, ko e t pile eni 'a e kakaí, t pile 'e 1 mei he t pile 'a e N pelé, pea kapau 'e to e ai ha taha mei he t pile 'a e Pule'angá, pea kapau 'oku mou fiem lie p ki ai pea tau p loti fakapapau'i e fokotu'ú. Ko e tokotaha p mei he Hou'eiki N pelé. Te ke 'ai ke 2?

Lord Tu'i' fitu: Sea ko e Feitu'u na p , ka tokolahi pea l l a kae sai kae lava 'etau ng ué.

Sea K miti: Ko ho'o malanga? 'Io pe'i tokoni.

Tokanga ki he te'eki fakanofu ha Minisita MIA peh ki ha fengaue'aki mo e TASWA

Lord Tu'i' fitu: Sea ko u, na'e 'ai ke u malanga ka 'oku ke *over rule* 'e koe. Ko 'eku ki'i tokoni p 'a'aku Sea, hang ko e me'a na'e me'a ki ai e Fakafofonga Vava'u 15, 'ikai ko ha me'a si'isi'i eni ia ke tau hanga 'o fepaasi'aki holo he ko e mo'ui 'a e tangata. Sai e polis ia he 'ikai ke maumau ia pea mate ai ha tangata ia. Kae fetekeaki holo 'etau faka'uhingá. Ko e talanoa ia ko eni, ko e tangata. Kapau kuo 'omai 'a e Tohi Tangi ko eni ko e kakaí eni 'oku nau 'omai ha tolungofulu tupu miliona ma'a e fonua ni, tonu ke fakatokanga'i 'i he taimi vave tahá, he ko hotau kakaí eni. Ko hono uá Sea, fakam l ki he Pule'angá he fai e ng ue ni. Kuo tuenoa 'a e Tongá hotau fonuá 'o fai 'a e kumi ng ue ko e sio ma'a e fonuá mo honau f milí 'i muli. 'A e fatongia totonu ha Pule'anga ha fonua ke ne kumi ha ng ue ma'a hono kakaí. Faka'ofu'ofa e ng ue 'oku fai he pule'angá kuo ma'u e ng ue mei muli, ka 'oku fakapaea 'a hotau kakaí. Ko e kumi ng ue ma'a honau f milí pea 'oku mo'ui ai 'o m nava ai mo e 'ekon mika e fonuá. Sea ko 'eku fehu'i p 'a'aku ki he Pule'angá 'oku 2 p . H 'oku tuai ai hano fakanofu ha Minisit , ko 'etau talanoa holo ko eni 'oku 'ikai ha *portfolio* ia ke fakama'unga ki ai e talanoa ni. Ko hono 2, 'e malava he pule'angá ke ng ue fakataha mo e TASWA, 'oku nau to e fu'u taukei ange 'i 'Aositel liá hang ko e Tohi Tangi ko eni 'oku 'omai kae nga'unu ai e vaká, kae toki fai hano fakapapau'i, 'a e mo'ui 'a hotau kakaí 'oku nau tu'u lavea ngofua 'i ha fonua muli ko e si'i feinga, ki ha fo'i m honau ngaahi f milí. Ko ia p Sea m l .

Sea K miti: M l . K taki e Pule'angá 'o tali mai e fehu'i 'e 2 ko eni. Pea toki hoko atu 'a e 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapu. Ko e h 'oku tuai ai hano fakanofu ha Minisit ki he Potung ue MIA? Ko hono 2, ko e

Lord Tu‘i‘ fitu: Sea, f f kapau ‘e laum lie lelei ‘a e Pule‘angá ke tau ng ue mo e TASWA ko eni ‘oku nau ‘omai e ngaahi l kooti lelei. Ka tau a‘u ki ha tu‘unga ko kuo m lohi fe‘unga e pule‘angá mo ‘enau ... he ng ue fakavavevave ko ení, pea toki hoko atu e Pule‘angá ia. He ko hotau kakai p eni.

Sea K miti: ‘E to e fiema‘u p ke to e tali mai ho‘o fehu‘í?

Lord Tu‘i‘ fitu: ‘Ikai ko ‘eku fokotu‘u p ‘e au ki he Pule‘angá ke nau fakatokanga‘i Sea.

Sea K miti: Sai. ‘Eiki N pele Fika ... Te ke malanga? M l .

Lord Nuku: ... (mate maika)... ‘Ikai ko ‘eku tu‘u hake p ‘aku ia ke ‘uhí ko e anga ko feme‘a‘akí, ko e ng ue ko ení na‘e ‘i ai e Potung ue na‘a ne hanga ‘o fakahoko. Kae hang ko e fehu‘i ko eni ‘oku ‘omai he ‘Eiki N pele ‘oku ou tui ‘oku tonu ke ai ha sino ke tau fakahoha‘a ki ai, kae tuku ange ‘a e ‘Eiki Pal miá ke ... ‘uhí he ‘oku ‘i ai hono fatongia mamafa ‘o‘ona. Pea ‘oku ou pou pou atu ki he fehu‘i ko , he te tau h holo tautolu ia he ‘oku ‘ikai ke ai ha Minisit ia, he ‘oku ai e Minisit ki he *Internal Affair* p ko e me‘a fakalotofonuá, ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e tolí, ko ia ‘oku ne hanga ‘o tokanga‘i mo hono alea ‘aki mo hono me‘a ko iá. Ke ‘uhí ke tali fehu‘i mai ki he Falé Sea. Ko e anga p ia e tokangá, ke tokangá ke muimui atu e fehu‘i ko he ‘oku ou pou pou au ki ai, kuo taimi ke fakanofu mai ha Minisit . Ko e me‘a p ia ‘a e Pal miá, ke ne hanga ‘o fakanofu mai ke ‘uhí ke faingofua e ng ue ‘a e Fale Aleá Sea. He ko ‘eku ‘uhingá Sea, he na‘u fokotu‘u atu ke ‘ave e mamahí ki ha feitu‘u pea ke me‘a mai koe ‘oku ‘ikai ke lava ia he ‘oku ta‘ofi ia he laó. Pea ko e me‘a leva ko ‘oku hokó, ‘ave ki he Minisit ko ‘oku ne tokanga‘i ko ‘a e tolí. Pea mo e me‘a ‘e tahá, ‘oku ou loto p ke ai ha ng ue ‘a e Fale Aleá ‘e fai ki he tohi na‘e ‘omai ki he Fale Aleá. Kapau ‘oku ‘ikai na‘e fokotu‘u mai he Fakafofonga Vava‘u 15, ke ‘ai ha K miti Fili ‘a e Falé ke nau ng ue ki he me‘a ko ení. Koe‘uhí he ‘oku ‘ikai ke lava ‘a e fatongia ia ko na‘a ku fakakaukau ki aí ko hotau fatongia totonu ‘i Fale Alea ni, pea ko e me‘a ia ‘oku ou pou pou ki he fokotu‘u ko , fokotu‘u mai ha Minisit koe‘uhí ke faingofua ‘a e feme‘a‘akí kae tukuange ‘Eiki Pal miá ia. Pea ko e anga ia ‘eku fakakaukau ki he

‘Eiki Minisit Polisi: ‘E lava p ke u ki‘i tokoni Sea ki he ‘Eiki N pele ‘o ‘Eua. Ke u ki‘i tokoni p . Ai p taimi foki ‘oku mama‘o ai ha Minisit hang ko e, ‘i he taimi ni, ‘oku ‘i ai p tokotaha ‘oku lolotonga le‘ole‘o ‘i he Minisit ko iá. Anga p ki‘i fakatonutonu ki he ‘Eiki N pelé.

Lord Nuku: ‘Ikai foki ke u lave‘i ke fakahoko mai p ko hai ‘oku ne hanga ‘o tokanga‘i ‘a e ... kapau ko e Minisit Polisi, kapau ko ia ‘oku ne hanga ‘o tokanga‘i e tolí he taimi ni. Ka ko e ‘uhinga peh . Ke fai e fatongiá ‘o fakataumu‘a ki ha feitu‘u. He ‘oku ai e fatongia faka-Minisit ki he me‘a kotoa p ‘oku hoko he fonua ni ...

<003>

Taimi: 1430-1440

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ia ‘a e pou pou ki he fokotu‘u mei Vava‘u.

Sea K miti Kakato: Sai!

Vili Hingano: Sai! Ko e tokoni atu p ki he me'a.

Lord Nuku: Ko e poupu atu p ki he fokotu'u 'a e Fakafofonga 16. Ke fili ha K miti ... ke fai e ng ue

Vili Hingano: Ko u tui 'oku mo'oni p 'a e me'a na'e fai 'a e feme'a'aki ki ai Sea. He 'ikai ke fu'u mahu'inga malie 'a e Minisit ia ko 'e fokotu'u mai 'i he taimi ni, ki he me'a 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki, he ko e 'uhingá ko e me'a eni ia kuo 'osi hoko. 'A ia 'oku 'uhinga malie p 'etau 'ave 'etautolu 'a e faingamalie ki he Pule'anga, hang ko e ngaahi me'a 'oku fai ki ai 'a e me'á. Ko e 'uhingá ke nau faitu'utu'uni fakalukufua ki ai ki he me'a ko eni 'oku fai ko eni. Ka na'e 'uhinga peh 'a e fehu'i na'e 'oatu 'aneuhu Sea, 'e he motu'a ni, 'a ia 'oku 'ilo'i na'e 'i ai 'a e Potung ue pea 'oku 'i ai 'a e *Department* 'i he Potung ue ko ia, 'oku nau tokanga'i 'a e polokalama ng ue ko eni. Pea ko e fakahoko fatongia ko ia Sea, 'oku 'i ai 'a e t nounou ai. 'A ia 'oku 'omai 'i he l pooti ko eni pea mo e Tohi tangi ko eni 'a e t nounou 'a e me'á....

'Eiki Minisit Polisi: 'Eiki Sea, ke u ki'i fakama'ala'ala mu'a

Sea K miti Kakato: K taki Minisit ke 'osi mai 'a e fakamatala 'a e tama ko eni, pea 'e toki hoko ...

'Eiki Minisit Polisi: 'Oku mahino p 'a e founga ng ué, 'e 'i ai p ha ava....'e hoko, ko e tokotaha Pal mia 'oku ne hanga, 'oku 'i ai 'a e me'a ko ia. Ko u tui au ko e fo'i me'a ko ia 'oku 'osi mahino p kiate kitautolu kotokotoa p , kae 'oleva kuo toki fokotu'u ha tokotaha kehe, ke hoko ki he fatongia ko ia. Ko u tui 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke tau to e alea'i 'a e me'a ko ia. Ko e me'a pe ia 'oku mahino. Ko e kakai foki nau fa'a feinga p nautolu ke ki he Pal mia, neongo p 'oku 'i ai p ha Minisit ia, kuo nau p kinautolu ia ke ma'u ha me'a mai mei he Pal mia totonu, pea ko e 'isi ko eni. Ko e 'isi ko eni na'a nau lava mai p 'e k inga ko eni ki he Pal mia, pea ko e Pal mia 'oku ne hanga 'o mea'i lelei 'a e kaveinga ko eni pea 'oku lolotonga mafatukituki ai 'ene fakakaukau 'i he fo'i kaveinga ko eni, 'oku tau lolotonga to e faingata'a'ia kotoa p . 'E iku p ke ne fai ha tu'utu'uni ki he me'a ko ia. Ko ia p Sea 'a e fakama'ala'ala p ki he ongo Fakafofonga, ko e ki'i fakamanatu p . M l Sea.

Lord Tu'ilakepa: Kou kole fakamolemole ko 'eku fehu'i p 'a'aku ia kapau 'oku 'i ai ha me'a fo'ou 'e 'ohake. Ko e me'a fo'ou eni ia 'oku 'ohake ko eni, he ko e fakamalanga ko 'oku fai 'e he Minisit , ko u nofo 'o sio ki he fofonga 'o e Pal mia. Ko u peh kuo fu'u lahi 'a e fatongia 'oku 'oange ki ai,'ikai ngata 'i he 'ene Pal mia, k toa, k toa ki Tonga ni k toa to e Minisit ki he *Foreign Affairs*.

Veivosa Taka: Sea, ki'i fakatonutonu atu.

Lord Tu'ilakepa: 'E Sea 'i he 'u Komiti katoa....

Sea K miti Kakato: Hou'eiki! Mo k taki ka me'a ha taha pea tuku mu'a ke 'osi, pea toki fai mai 'a e fakatonutonu. Ko e 'uhingá ke lele ke 'osi 'ene poini, pea toki fai mai 'a e fakatonutonu. K taki Ha'apai 13 'o me'a ki lalo. Me'a mai 'Eiki N pele.

Veivosa Taka: Sea, ko e 'uhingá ke tonu 'a e ma'u 'a e kakai.

Sea K miti Kakato: Ko ia! 'E 'osi eni 'e toki 'oatu ho faingamalie ke fai mai ho'o fakatonutonu, kae tuku ange ke 'osi 'a e me'á.

Veivosa Taka: Sai ke tuku e fakatonutonu ia Sea.

Sea K miti Kakato: Tokanga'i 'a e Kupu 49. Me'a mai koe 'Eiki N pele.

Tokanga ke fai mo fili ha Minisita MIA

Lord Tu'ilakepa: Ko e me'a ia 'oku ou ongo'i ka tau ng ue tonu ke tau fepoupouaki peh . Ka ko e kole p ki he 'Eiki Pal mia. 'Eiki Pal mia fakamolemole fai mo ke fili mai ha taha, ka me'a pea fili mai 'a e Fakafofonga Fika 13. Na'a ku 'osi fanongo au 'i he me'a mei Nu'usila 'e fili 'a e taha 'i he Hou'eiki N pele, pea 'oku mau fakaongoongo na'a 'oku 'i ai ha ni'ihii ia mei he Hou'eiki N pele na'a kuo 'osi fuoloa hono hunuki ki ai, teuteu koe, faofao, te ke hoko koe, 'oleva ho'o me'a hake na'a ko

Lord Tu'i' fitu:Mahalo ko e *opposition party* p mahalo...

Lord Tu'ilakepa: Na'a ko e Feitu'u na ia 'oku faofao p 'i Si'atoutai ke teuteu ki he Minisit pea 'oku ke mea'i ia 'e he Hou'eiki. Pea ko e Feitu'u na pea 'oku mau fifili 'e to e fakafoki p 'a e fu'u l pooti na'e 'ave kotoa ko eni. 'Oku faingata'a'ia 'a e Pal mia, 'ange ki ha taha tau'at ina ko hono fatongia fai mo me'a ki muli 'o solova 'a e pal palema ko eni ke 'osi.

Hou'eiki! Ko au foki ia 'oku 'ikai ke kau hoku sino 'i he hokohoko ki he sino 'o e Pal mia. Na'a ko e fo'i me'a p keu fai mou tukituki au 'i 'api, 'oku peh 'etau ng ue. 'Eiki Pal mia! Fai mo 'ai foki ke ngali ko e Pal mia fefeka 'a e Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: Ko u vakai ki he 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'ú. 'Oku fit 'aupito, 'ai mo e fakateki mo e me'a ko ia. 'Eiki N pele Fika 1 'o e Vahefonua 'o Tongatapu.

Lord Vaea: M l Sea 'o e K miti Kakato. Kole ke u h fanga atu 'i he ngaahi fakatapu 'o e K miti Kakato, kae 'at ke u fai ha poupu pea mo ha lave atu ki he kaveinga ko ia fekau'aki pea mo e toli fo'i'akau 'i 'Aositel lia. Pea mo e tangi na'e fai mai 'i he Tohi tangi fekau'aki pea mo e ni'ihii na'e uesia kinautolu lolotonga 'enau fai 'a e ng ue 'i 'Aositel lia. Ko e kupu na'e fakamamafa'i mai 'i he Tohi tangi ko eni 'a e kupu 'a kinautolu 'oku tu'u vaha'a fekau'aki pea mo hono fili 'o e kakai ke nau fakafofonga'i honau kolo, siasi, kae 'uma' 'a honau v henga fonua.

Sea, ko u fakam l atu ko hono 'uhingá ko e feme'a'aki m lie eni Sea, 'a e mohu 'a e t pile 'a e Hou'eiki, kae 'uma' 'a e tepile 'a e kau Fakafofongá, ke nau foaki ha ngaahi fakakaukau ki he Pule'angá. Hili ia, 'oku 'ikai ha taha ia 'i he Pule'angá 'oku 'i ai 'a e lakanga ko iá, pea ko e M mipa ko na'e 'i he Pule'angá, ko ia eni 'oku teka mai ko eni ki he Fakafofonga 'o e Kakai mei he ongo Niua. 'Oku mahu'inga ai Sea, he 'oku 'i ai 'a e lea Tonga 'oku peh – Ko e fu'u 'pele tu'u ve'e hala, kae hapo t . Pea 'oku peh 'a e kaveinga ko eni. Ko 'etau tali p ke fua 'a e fu'u 'pele pea ngangana hifo pea tau hapo pea 'osi. Ko e 'aho ni ia, fua 'a e fu'u 'pele ia pea tau to e tu'u kitautolu 'o lau hake ki ai, kae 'ikai ke tau hapo pea to'o mai 'o 'ave. Ko e kaveinga ia na'e 'omai 'e 'Aositel lia kia kitautolu. Tapu ange pea mo e kakai ko 'oku nau nofo 'Aositel lia. Na'a nau ma'u 'a e faingamalie ke nau mai 'o fakahoko ha kakai ke 'aonga, pea

na'a nau fili leva 'e he kaveinga ko eni honau f' mili, honau kolo pea mo honau siasi, ke 'ave ke tokoni'i honau takitaha v' henga fonua. Pea 'ilo'i ai 'oku 'i ai 'a e t' nounou 'i he kakai na'e fili, ko hono 'uhinga na'e 'i ai 'a e tokolahi ia 'oku 'ikai taau ke nau fai 'enautolu 'a e ng' ue ko eni, he ko e fu'u fonua vela 'aupito 'a 'Aositel' lia, 'uluaki. á, 'oku 'i ai 'a e ngaahi ng' ue ia fiema'u ke te sikesike p' mei he hopo 'a e la' ki he 'ene t'. Ko e fa'ahinga ng' ue ko iá Sea, ko e ng' ue fefeka 'aupito. Ko e kulupu ko , ko u lave'i atu Sea, 'oku 'i ai 'a e tokanga mai ki he sikesiké. Ko e toli onioni pea mo e kaloti, kuo pau ke te 'alu kita ki he tu'unga ko ia Sea.

Sea K miti Kakato: Lave'i ia 'e au.

Lord Vaea: Pea ko hono 'uhinga ia 'oku ou lave atu ki ai, ko 'ete sikesika 'i he la' pea 'ai 'a e fu'u l' hang' ha fu'u t' niti hoto fu'u t t' .

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, pea tapu pea mo e Fale 'eiki ni. Sea, ko 'eku ki'i fakatonutonu p' ko e voka ko 'oku ne ng' ue 'aki, 'ai p' totolo p' peluki e tui. Ko 'eku fakatonutonu p' ia Sea.

Sea K miti Kakato: K' taki ange Hou'eiki! Ko e 'uhinga ia ko u fokoutua' atu heni, ke tataki 'etau fakataha mo fakahinohino. 'Oku 'i ai 'a e ni'ihi ia 'oku toe omi ia 'o fakahinohino mai 'a e fakataha. Ko e 'uhinga ia 'oku ou 'i heni ai. Te u fai atu te u peh' atu, 'oku hala 'a e me'a ko , 'ai , talitali p' koe ke ke toki me'a malanga ha'o me'a. Sio 'oku mole hotau taimi 'o tautolu 'i he fakatonutonu pea 'ai mai 'e koe 'a e me'a 'oku tonu ke u 'ai ia 'e au. Me'a mai Fakafofonga.

Fokotu'u ke vakai'i fakalelei ngaahi l' unga kau ng' ue toli

Lord Vaea: Ko 'eku fakahoha'a atu p' Sea, ke mea'i 'e he Fakafofonga Ha'apai. Ko 'eku ng' ue eni 'i he tutuku 'a e akó 'oku ou fakamatala atu. Ko e talanoa ko eni 'ikai ko ha unu mei ha tohi. Ko 'eku ng' ue na'e fai 'i he tutuku ko e onioni mo e k' loti 'ikai lava ai ka ko 'ene toki ha'u ha ngaahi fu'u m' sini ko eni ki mui ni 'a 'oku peh' , 'e toki fai 'a e ng' ue, ka ko e motu'a ni na'e tangutu he ko e me'a ia na'e ma'u ai 'a e *holiday pay* ko e ng' ue ko ia. Ko e kaveinga ko eni pea na'e 'ave leva ai 'a e fakakaukau ko eni 'a e *middle man* honau k' inga 'o fai 'a e ng' ue. Pea na'e fai 'a e faka'amu 'a e k' inga 'e vahevahe tatau, fu'u tokolahi, 'ave atu 'a e ni'ihi ia, tokolahi,

<004>

Taimi 1440-1450

Lord Vaea: ...'ikai foki ke lava 'e he Pule'anga ia 'o fai ha tokoni ki ai, he na'e 'ave p' ia 'i he matap' na'e faka'at' 'e 'Asitel' lia. Ko e palopalema ko eni ko ko 'oku hoko, 'i he taimi ko eni ko na'e foki mai ai 'o hang' ko e Tohi Tangi, fakafoki mai leva ia 'o hanga leva 'e he kau *middleman* ia 'o fakafoki mai 'a e fo'i pulu ki heni, 'alu ia ki he 'ofisakolo, pule fakavahe, foki atu ki he k' inga lotú, pea 'i he taimi peh' leva na'e 'ikai ke fai 'a e a'usia he na'e lahi ange tokanga ia 'a e *middleman* ki hono ongoongo pea mo hono v' ko pea mo e tangata faama. Sai, ko e kole ko eni 'oku fai ki he Pule'angá ke to e fai ha fakakaukau, mou mea'i Sea 'oku 'i ai 'a e fu'u k' inga ia 'oku fiema'u lahi ia 'e 'Asitelelia ke nau fai 'a e ng' ue ko . 'Oku 'i ai 'a e lea 'oku fa'a ng' ue 'aki ki he kau *Pacific Islander* kae tautautefito ki he kaung' ue ko mei he 'otumotu, *high maintenance, high maintain*. 'A ia 'ilo lahi to e nofo he feitu'u 'oku mamafa to e fetuku kinautolu

pea to e vahe kinautolu, kehe ia pea mo e kakai ko ko mei 'Esia Sea. 'Ikai ngata p 'i he 'enau iiki nau nofo he ki'i feitu'u *space* si'isi'i ma'ama'a hono fetuku holo kinautolu, nau 'ilo p laise, fakamole si'isi'i Sea.

Ko e tu'unga eni 'oku fai ki ai 'a e hoha'a 'i he 'aho ni, ko hono 'uhingá ko e laum lie ko hoko he taimi 'e foki atu ai 'a e fakamatala ko eni ke fakahoko atu ki 'Asitelesia tu'unga ko eni, peh mai 'a 'Asitelesia ia, mahalo 'oku sai ke tau hanga tautolu ki ha fonua 'oku ma'ama'a ange, ko ena 'oku 'ikai ke nau lava nautolu 'o ng ue 'i he la' á, 'ikai kenau lava 'o tauhi 'a e fanga ki'i me'a ko eni 'oku mau kole atu, ko 'emau faama 'oku 'i he nima p hongofulu piliona 'i he ta'u, h hono 'uhinga 'oku 'ikai kemou lava ai 'o to'o p ho'omou ki'i 'inasi ko e uanoa miliona. Sai ko e me'a leva 'oku fakahoko mai 'i he taimi ní 'i he Fale Alea p ko e h 'a e tokoni 'e fai, pea ko e tokoni eni Sea 'oku h mai ke to e fakafoki ki he Pule'anga p ko h ono vakai'i makehe 'a e Tohi Tangi.

Ko e palopalema 'o e Tohi Tangi foki ia he na'e hoko 'a e me'a ia 'i he kau' fonua ko na'e 'ikai ke hoko 'i Tonga ni, ko e palopalema lahi ia. Pea 'i he ngaahi fakamo'oní kuo pau ke 'ave fo'i me'á ia he tafa'aki 'e tahá ke 'omai 'a e fakamo'onímei ai, kapau te nau tui ki ai pea na'u pea kapau 'e 'ikai 'ikai ko ha palopalema ia 'anautolu.

Ko ia 'oku 'i ai 'a e fakakaukau ko eni Sea pea ko e me'a ia 'oku ou tui ai 'oku pelepelengesi 'a e me'a ni, ketau ng ue fakalelei ki ai. Ko e 'uluakí, fakah ki he kakai 'oku 'i ai 'a e Tohi Tangi ko e ng ue eni 'e fai p ia 'i he Fale Alea 'o Tonga, ng ue eni 'e fai, fakah 'i he fo'i konga ko ko fekau'aki pea mo e kole ko ia ke ta'ofi 'a e kau *middleman* ke fakah kia kinautolu ko e ng ue ia ko iá ia 'oku makatu'unga ia 'i he aleapau ia 'a e Pule'anga Tonga, pea 'e fakafoki p ia ki he Pule'anga 'a e fo'i konga ko ia he 'oku 'i ai 'a e malumalu ko ia 'o e *MIA* p ko e toli.

Ko e 'Eiki Minisit ko ko 'o e Fefakatau'aki, ko e konga lahi eni 'a e *trade* 'oku makatu'unga ko eni, pea 'oku 'i ai 'a e *Pacer Plus*, 'a ia ko e *Pacer Plus* 'oku fofonga 'aki 'a e Fefakatau'aki ke lava ke fai ha ng ue v ofi ai 'i he lolotonga ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha Minisit ki he *MIA*, me'a mai p 'a e Minisit *trade* 'o fai 'a e ngaahi ng ue ko eni he 'ou makatu'unga 'a e *RSE* mo e *SWPP* makatu'unga ia 'i he *trade* 'ata'at . 'E lava 'o fai 'a e feng ue'aki ko ia kapau 'e me'a mai 'a e 'Eiki Minisit Fefakatau'aki 'o tokoni mai 'i he tafa'aki ko ia he 'oku kei 'at 'a e lakanga ko eni ko e Minisit ki he toli.

Ko e me'a na'e 'ikai ke h mai 'i he tohi ko eni, pea 'oku ou loto p ke u 'oatu Sea neongo 'oku 'ikai ke 'asi heni. Lahi 'a e m tu'a ia na'a nau pekia ai, pea lahi pea mo e m tu'a na'a nau ng ue p pula, 'oku 'ikai ke 'asi heni, pea ko e ...na'e 'i ai 'a e ki'i motu'a ai mei 'Eua na'e pekia he toli, pea na'e tanu 'a e ki'i motu'a ni 'i Melipoane, pea fai leva 'a e feinga ke ma'u ai p 'a e nofo ko ia 'a e f nau pea mo e hoá ai, ko hono 'uhingá na'e lolotonga ng ue p ai. 'I ai 'a e m tu'a ia loto fonua ia 'o Niu Sauele na'a nau iku 'o ng ue p pula nautolu ia ai 'i he tu'unga kehe ia, 'oku 'ikai ke 'asi heni, ka ko e 'uhinga 'oku ou hanga 'o faka'asi heni 'e kau mo ia 'i he alea 'o e kaha'u, kapau 'e 'i ai ha kakai peh pea fakahoko mai pea mo e tu'unga na'e tafia ai 'a e tokotaha ko ia mei he ng ue, 'oua 'e 'osi p 'ene ng ue 'a'ana ia ai pea 'osi. 'Oku mahu'inga 'aupito eni Sea, ko e 'uhingá ko e m keti ia ko ko 'o Nu'usilá ia 'oku fakangatangata p ia, ko e fu'u maketi ia ko 'a 'Asitelesia Sea 'oku fu'u fiema'u 'aupito ke tau kau tautolu ai.

Ko ia 'oku fai ai 'a e poupou ko eni, 'ave 'a e Tohi Tangi ke mahino na'e fai 'a e tangi mai ki he Fale, tuku mahino p 'a e tu'utu'uni ia 'a e Pule'anga fekau'aki pea mo e ng ue ko ia 'a e Potung ue toli p ko 'oku 'i he ngaahi ng ue fakalotofonua. 'Omai pea tapu ange mo e 'Eiki Minisit ko ia 'o e Polisi pea mo e Fefakatau'aki, me'a mai ki mu'a ki h 'one hapo 'a e fo'i pulu ko , ke fai 'e ia he ko e 'uhinga ko e *Pacer Plus* pea mo e Fefakatau'aki 'oku 'i hono 'aofinima. Pea 'i he 'ene peh 'e lava ke fai ai 'a e ng ue v ofi 'o fakatatau ki he fiema'u ko eni, ko e fa'ahi ta'u pa'anga fo'ou eni Sea 'o e 2017/18, pea 'oku fiema'u leva ia 'e he Pule'anga 'Asitelelia ke lava ke mahino ko hai 'a kinautolu 'e to e 'oange ha'anau laiseni, p ko hai 'e mate, kae lava ke 'oatu'a e *recommendation* ko eni pea mei he Pule'angá mo fakahoko atu pea mei he Fale 'Eiki ni ko e ng ue 'eni na'e fai fekau'aki pea mo e tangi, ko e tangi 'oku t vaha'a fonua ai Sea, 'oku 'ikai ke a'u mai pea 'oku 'ikai ke a'u atu ki 'Asitelelia, t ia 'i he vaha'á ko e 'uhinga he na'e 'ikai ke fai ha 'amanaki ia ki ai, ka 'ee lava 'e he 'Eiki Minisit ko eni 'oku 'i ai 'a e Fefakatau'aki ke ne fakahoko 'a e ngaahi ng ue ko eni he 'oku 'i he malumalu ia 'o e *trade* 'a e ngaahi ng ue ko eni pea peh foki he taimi 'oku fai 'a e feme'a'aki ki ai 'a e *Pacer Plus* 'i he kaha'ú ke 'omai 'a e ngaahi tu'unga ko ke tau v v ofi ai.

Na'e 'i ai 'a e me'a 'a e 'Eiki Pal mia 'o peh ke hang ko Nu'usila, 'oku mo'oni 'oku lele lelei 'a Nu'usila, ka 'i he taimi tatau p ko e ngata'anga p ia 'o e ki'i ' takai ko ia 'o Nu'usila, ko e fu'u ' takai ia 'o 'Asitelelia 'oku manafa lahi ia Sea, 'alu ia 'ikai ke ngata p ia 'i he toli 'ata'at ka 'oku to e hoko atu ngaahi tafa'aki h tele, ko e maina, ko e h fua a'u ki he totai, 'e lava ke fakahoko 'a e ngaahi ng ue ki ai pea peh ki hono teuteu'i hotau kakai ke *trade*. 'A ia ko e fo'i taumu'a ia 'oku fai 'a e tokanga ko ki ai mo tapu ange p mo e 'Eiki Pal mia kae fakahoko p ki he 'Eiki Minisit ko ko ha'ana 'a e ...ko 'oku me'a mai 'a e Minisit ko Sea p ko e h ha'o...p te u hoko atu p au p ko e...

Sea K miti Kakato: Ko e fakatonutonu p ko e h ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai:'ene me'a he 'oku fu'u fuoloa pea fokifoki p he me'a tatau p . 'Eiki Sea, tapu pea mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale ni. Fakam l lahi atu 'aupito 'Eiki Sea ko e 'uhinga ko e hoha'a ko eni na'e 'omai 'e he ki'i kulupu ko eni mei 'Asitelelia ko 'enau tokangaekina 'a e ng ue mahu'inga ko eni 'oku fakahoko 'i he konitineniti.

'Eiki Sea ko e puipuitu'a 'i he *issue* ko eni, na'e 'osi 'omai 'a e tohi tatau p ki he 'Eiki Pal mia, 'i he m hina ko 'Akosi na'e me'a atu ai 'a e 'Eiki Minisit ko ki he ng ue fakaloto fonua 'a ia 'oku ne tokanga'i 'a e ngaahi issue ko eni, mo e kau 'ofisiale mei he potung ue, uike 'e tolu ki 'Asitelelia, ko 'enau ke vakai'i 'a e ngaahi issue ko eni na'e 'ohake, 'oku tali 'e he Pule'anga ke fakah mai 'enau l pooti mo 'enau fokotu'utu'u h 'a e founga 'e lava ai ke fakalelei'i. Pea 'oku ou fiefia 'Eiki Sea 'i he malanga 'oku fai 'e he Hou'eiki he ko e ...

<005>

Taimi: 1450-1500

'Eiki Minisita T naki Pa'anga H Mai: ... Ko e hou'eiki ko eni, 'Eiki Sea, tapu pea mo ia, na'e kau 'i hono fokotu'utu'u 'a e founga ng ue ko eni. Kamata pea mei Nu'usila, pea na'a mau kau he muimui folau ki he 'Eiki Pal mia, 'o vakai ki he founga ng ue ko 'oku fakahoko 'i Nu'u

sila. Faka'ofu'ofa, 'Eiki Sea. Ngaahi faama ko na'a mau lava ki ai 'i *Nelson*, langa 'e he faama ia, 'api lelei, mo e ngaahi loki, mohe'anga, 'ai mo honau fu'u falekai. 'Ikai ngata ai, 'ai mo e *gym*, me'a ke nau mai, 'osi e ng ue ke nau va'inga ai mo fakam lohisino. Ko e faka'amu ia 'a e Pule'anga, kapau 'e lava ke fakahoko 'a e me'a tatau ki 'Asitel ia. Ka ko e ongo fonua kehekehe eni, 'Eiki Sea, mo e founa ng ue kehekehe.

Na'e me'a e Hou'eiki ki he ngaahi faingata'a na'e tonu ke kau mai he l pooti ko eni. 'I ai e ki'i motu'a mei motu na'e si'i mole 'ene mo'ui, ko e mo'oni. 'I ai mo e ngaahi keisi na'e 'ave ki he Fakamaau'anga. Kuo lava 'au'au atu e ngaahi faingata'a, ngaahi palopalema mo e ngaahi pole 'i he kumi e maka koloa ko eni, pe ko e koula ko eni ma'a e fonua. 'Aho ni, 'Eiki sea, te tau talanoa he 'aho ni, mo e uike kaha'u, 'ikai ke lava 'o solova ia he Fale ko eni. Ko e Pule'anga 'oku fai 'enau ngaue ki ai, mo 'enau fokotu'utu'u. He ko e alea faka-Pule'anga eni ia.

'Oku ou faka'apa'apa p ki he K miti ko eni, mo 'enau tohi 'oku 'omai, mo 'enau fokotu'utu'u mai 'o kole ke 'oange ma'anautolu. 'Ikai ke u 'amanaki ko e kakai poto ko eni, mo e kakai maama ko eni he fonua ko eni, na'a nau nofo 'i 'Asitel ia, pea nau mai kinautolu ke fokotu'utu'u mai e fatongia ko 'a e Pule'anga. 'Oku 'ilo p 'e he Pule'anga honau fatongia ke fai, mo e founa ng ue ke fai, pea kapau 'oku fiema'u 'e he Pule'anga 'enau tokoni, 'oku tu'uaki e ng ue ko eni ia. Tu'uaki he pepa, pea kapau 'oku nau fiema'u, nau peh 'oku 'i ai 'enau totonu, nau tohi mai ki ai. 'Oku 'i ai e founa ng ue, pea 'oku 'at ia ki he toko taha kotoa p .

'Eiki sea, 'oku ou tui kuo faka'amu e Pule'anga ia ke 'oange e fo'i pulu, ka nau lele kinautolu ia 'o tata'o. Tau puke tu'u 'etautolu ia he Fale ko eni. Ko 'etau puke tu'u he te tau lele mo e fo'i pulu, fakamolemole, 'Eiki Sea. Ko e fatongia ia e 'Eiki Pal mia, pea mo e Pule'anga, ke nau tata'o e fo'i pulu ko ia. M l e ma'u faingamalie.

Lord Tu'i' fitu : Sea, ki'i fakatonutonu atu

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu.

Lord Tu'i' fitu : Ko e tohi tangi 'oku 'omai ia ki Fale Alea, 'oku 'ikai ke 'oatu ia kia kimoutolu. Ko e ng ue 'a e Pule'anga ia, ke mou fai e ng ue.

Lord Vaea : Sea, ka u

Sea K miti Kakato : Mal , Fakafofonga 'Eiki N pele.

Lord Vaea : M l . 'Oku ou fakamal atu au ki he me'a mai 'a e 'Eiki Minisita *Customs* mo e *Revenue*. 'Oku ou fiefia 'aupito ai, Sea, ko e 'uhinga he ko 'eku toki lave'i eni 'oku me'a mai ha taha he Hou'eiki Minisita he fo'i 'aho 'e 2 pe 3 ko eni. Ko e mal pea mo e Fakafofonga Niua, 'ene toutou me'a mai, neongo 'oku 'ikai ke to e hoko ko e M mipa e Kapineti, ka 'oku fai 'ene tokoni lahi. 'Oku fai leva ai 'a e tu'unga ko eni. Ko e tefito'i fatongia foki ia 'o e M mipa 'o e Fale, Sea, ke ne fakahoko mai. Ka 'i ai ha tangi, fakahoko mai. Pea ko e tangi eni. T fakavaha'a fonua e tangi ia, pea ko e fakahoko mai eni ke 'oatu. Pea ko kuo me'a mai e 'eiki Minisita, tali 'e ia ke nau hoko atu. Mou hoko atu he ngaahi ngaue, ka ko e tangi, 'e f f . Pea ko ia ai 'oku fai 'a e tokanga lahi 'o hang ko e fakafehu'i 'oku me'a mai 'aki 'e he Minisita *Custom & Revenue*,

pe 'oku fai ha tui ki ai, pe 'ikai, sea. Ko e toko taha mo e toko 100, 'oku 'ikai ken a kehekehe. Tamai taha, fa' taha p , Sea. Ko ia 'oku makatu'unga ai 'a e tokanga 'a e Falé ki ai. Pea neongo e t nounou 'a 'ene fakalea mo 'ene fakakaukau, ka kuo a'u mai hono ki'i le'o ki heni.

Ko e tangi eni 'oku fa'a ui aki 'e he m tuá, tangi mei he tu'a ngalu. 'Ikai ke fai ha sio ki ai, ko e ongoongo le'ó p , hikuhiku le'o, 'Eiki Sea, te fanongo atu ki ai, he'ene tangitangi maí. Pea 'oku peh 'a e faka'amu mo e fakakaukau ko ení. Ke to e vakai'i mu'a ke 'oua 'e to e hoko ia ki hotau kakaí. Mou 'o fai e ng ue pea mou foki mai. Ko e halá , mo e matap , mou nofo ki ai. Ko ia 'oku ou fai atu ai 'a e tokangá. Fakamal ki he Hou'eiki ko ia ko , Minisita ho'omou me'a mai. Ka ko e tu'unga ia 'oku fai atu ai 'a e fakakaukau. He 'ikai ke tukuange 'a e Ongo Niua, mo 'Eua mo Vava'u, mo Ha'apai, 'ikai. Neongo, hang ko ia ko e me'a 'a Vava'ú, ko e hingoa mo e tohí, nofo pe 'i Tonga 'eiki. 'Ikai, 'oku 'i ai e fel ve'i. Mahalo ko e ngaahi hingoa p ia na'e ma'u he taimi ko ia. Ka ko e tokolahi 'oku tau 'inasi p he fu'u manafa ko eni 'oku 'i 'Asitel lia. Pea 'oku peh 'a e ngaahi faka'amu mo e ngaahi fakakaukau, ke 'omai 'e he Pule'anga 'Asitel lia ha fakakaukau lelei, ke 'oua na'a ne hanga 'o uesia ai 'a e kaha'u 'o e tolí. Pea peh foki ke tau hanga 'o teuteu'i 'a e kaha'u 'o e fonuá, ke nau lava 'o ng ue, m hina e 6, ki tu'apule'anga, tautautefito ki 'Asitel lia, pea foki mai. Pea lava 'o 'oange kia kinautolu ha ' takai mo ha fakakaukau lelei ke lava ai ke hokohoko peh 'enau ngaue ki he kaha'ú. Ko ia 'a e ki'i pou pou atu ki he feme'a'aki 'o e 'ahó, kae 'uma' fokii 'a e tangi ko ia 'oku toka 'olunga foki 'a e tangí 'i Fale ni, Sea. Ko ia ai 'a e fakakaukau mo e fakamal atu he ma'u faingamalie. Mal Sea.

Sea K miti Kakato : M l . 'E Hou'eiki, ko eni kuo 'osi malanga 'a e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí, pea ko eni kuo malanga mei he t pile 'a e Hou'eiki. Ka 'oku ou tui 'oku tau kau kotoa p 'oku tau ongo'i kohotau fatongia eni ke tau fakahoko. Ko 'etau f nau pe eni na'e tangi maí. Toko 1,547, pea 'ikai ko ia p , ka ko e l pooti ko ko e f nau p 'a e fonuá. Pea 'oku tau ongo'i k toa k toa 'a e ' me'a ko eni 'oku hokó. 'Oku ou fakamal atu kia kimoutolu 'i he ngaahi fakakaukau, ngaahi a'usia, ngaahi fokotu'utu'u, ngaahi felingiaki, pea kuo 'osi 'omi e fokotu'u pea kuo pou pou, ke 'ave ki he Pule'anga, m hina 'e 1, pea l pooti mai 'a e ng ue kuo lava ki he Fale alea. Ko ia ai 'oku tau p loti. 'E Kalake.

Lord Fusitu'a : Sea k taki, ko e kole fakamahino p , mei he me'a 'a e 'Eiki N pele Tongatapu, na'a 'oku 'i ai ha'ane fokotu'u.

Sea K miti Kakato : M l . Ko kimoutolu 'oku mou loto ke tali.

Tokanga pe ko e m hina 'e 1 'oku kei lele 'a e Fale Alea

Vili Hingano : Sea, ko e ki'i fehu'i atu pe, Sea. Ko e m hina e l koia 'oku tau kei fakahoko fatongia he Fale Alea pe kuo tapuni?

Sea K miti Kakato : Tau toki sio tautolu ki ai, pea 'oku tau kei Fale alea pe h . Ko e fakalea ia mei he fokotu'u.

Lord Fusitu'a : Sea, na'e 'ikai ke 'i ai ha fokotu'u ia mei he ...

Sea K miti Kakato : Ko e fokotu'u ko e 'ave, pea 'oku lava p 'o 'ave, pea kapau 'e a'u ki ai kuo 'osi e Fale alea, 'oku takai ange 'a e l pooti 'e he tamaiki, ke tau sio ki ai mo tau fakah loto, mo e ' me'a ko ia.

P loti'i tali fokotu'u 'ave 'isiu he toli ki he Pule'anga & l pooti mai 'osi m hina 'e 1

Ko kimoutolu 'oku mou tali 'ae l pooti 'a e K miti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale alea, Fika 5/2016, fekau'aki mo e Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 8/2016, mo e Tohi tangi Fika 6/2016, 'oku fekau'aki mo e l pooti 'a e Kautaha kuo lesisita 'a e kau Ng ue Fakafaha'ita'u 'a Tonga 'i 'Asitel lia, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile : Sea, loto ki ai a M teni Tapueluelu, Veivosa *Light of Life* Taka, 'Akosita H. Lavulavu, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata. 'Eiki Minisita Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai, 'Eiki Minisita Ngoue, 'Eiki Minisita T naki Pa'anga H Mai & Tute, 'Eiki Minisita Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki tokoni Palemia, 'Eiki Minisita ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga. Sea 'oku loto ki ai e toko 11.

Sea K miti Kakato : M l . Ko kimoutolu 'oku 'ikai ke mou loto ki ai, k taki hiki ho nima.

Kalake T pile : 'Ikai ke loto ki ai a 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa. 'Ikaike loto ki ai e toko 3, Sea.

L pooti fika 4/2016 e K miti Pa'anga

Sea K miti Kakato : M l . Ko e me'a ia 'oku tau faka'amu k toa ki ai. Hiki ho'o hiki, pea ke tuku ho'o tuku. 'Io ho'o 'io, pea 'ikai ho'o 'ikai. Tau hoko atu ki he 'etau 'asenita 4.2. L pooti K miti Tu'uma'u ki he Pa'anga mo e Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga, Fika 4/2016. 'Atita'i tau'at ina 'a e 'Ofisi 'Ateni Seniale, ki he ta'u ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2014, mo e 'aho 30 'o Sune, 2015. K taki 'a taumu'a 'o fakama'ala'ala mai.

Fakama'ala'ala he L pooti fika 4/2016 e K miti Pa'anga

'Eiki Minisita T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, pea 'oku ou kole ke u h fanga he tala fakatapu kakato kuo fai he Fale 'eiki ni. 'Eiki sea, fakamal atu he malona atu, lava atu e fatongia kuo tau s tu'a mei ai, kae hoko atu e ng ue. Sea, ko e l pooti ena 'a e K miti Pa'anga, fel ve'i pea mo hono 'atita'i 'a e ng ue fakapa'anga ko 'a e 'Ofisi e 'Atita seniale. Puiipuitu'a, 'eiki Sea. Ko e fatongia e 'Atita Seniale, ko hono fakapapau'i 'a e ngaahi fakamatala pa'anga kotoap 'a e Pule'anga, mo e ngaahi kautaha faka-Pule'anga, 'oku tauhi 'o malu'i lelei 'e he ngaahi sino ko ia. Fatongia 'oku 'oange 'e he Lao ki he 'ofisi ko eni 'o e 'Atita Seniale. Taimi tataup , 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e mafai ki he Sea e Falé, ke tu'utu'uni ki ha sino tau'at ina, ke ne hanga 'o vakai'i e 'ofisi ko eni. Me'a palanisi, 'Eiki sea .

Sea K miti Kakato : Ko ia.

'Eiki Minisita T naki Pa'anga H Mai & Tute : 'Ikai ke ngata p he'enu 'anautolu 'o sivi 'a e fakahoko fatongia ko 'a e matu'a ng ue faka-Pule'angá, to e 'ai mo e mafai ki he Sea e Fale alea, ke ne 'omi ha sino tau'at ina, ke ha'u 'o vakai'i e ng ue mo e fakahoko fatongia 'a e m tu'a ko eni. Na'e 'uluaki lava 'o fakahoko e ng ue ko eni, 'Eiki Sea, 'i he 'ofisi ko eni talu hono fokotu'u e 'ofisi ko eni. Ko e ngaahi ta'u fakapa'anga na'e fakak toa e ng ue ki ai, ko e kautaha eni mei Nu'usila, na'e tala ng ue p . Pea na'e ma'u 'e he kautaha tauhi tohi mei Nu'usila ke nau

fakahoko e ng ue ko eni. Kuo lava 'a e ngaahi ta'u ki mu'a atú, 'Eiki Sea. 'Oku ou tui 'oku lava p ke fakafoki e manat ki ai, na'e 'osi fakah mai ia 12/13, 11/12, 13/14. Na'e 'osi lava e ng ue ki ai 'a e 'Atita. Ta'u eni e 2 fakamuimuitahá eni. 13/14, 14/15. 13/14, 'Eiki Sea, na'e'i ai e ki'i me'a na'e t la'a ki ai e 'Atita. Na'e t la'a ia, ko e 'uhingá, na'e 'i ai e 'isiu ia na'e hoko he 'ofisi ko eni. Ko e taimi ko na'e fakahoko ai ha fatongia 'i tu'ataimi. Na'e 'omai e silini ko ia, pe ko e totongi, pe ko e charge, na'e fai 'e he 'ofisi ko eni ia, na'e 'ikai ke fou mai ia ke fakah ki Fale Pa'anga, hang ko e founa anga maheni.

'Oku ou fie fakamahino p , 'Eiki Sea, na'e 'osi tali p 'e he Pule'anga ia 'a e founa ng ue ko eni. Na'e totongi fakahangatonu p eni ia ki he 'Atita Seniale. Pea mei he 'Atita Seniale ia, ne toki vahe 'e ia 'ene kau ng ue, pe ko hai e kakai ko hono 'ofisi na'a nau fakahoko e ng ue. Na'e 'ikai ke fiem lie ki heni 'a e 'Atita ia na'a ne hanga 'o vakai'i 'a e fakamatala pa'anga 'a e 'ofisi ko eni, pea nau peh leva ai. Ko e 'uhingá ko e founa ng ue ko eni, he 'ikai ke u lava ia ke u peh , na'e haohaoa e founa ko ení. 13/14 ia. 'A ia ko hono fakalea faka-Pilitania, na'e qualify 'ene opinion ko 'i he fakamatala ko e 'a e ng ue 'a e 'Atita. Subject ki he 'uhinga ko eni na'a ku lave ki ai. 14/15, 'Eiki Sea, fiem lie kinautolu. 14/15, faka'ofu'ofa, me'a kotoa p na'e fakahoko 'e he 'ofisi ko eni, 'ikai ke toe fai ha 'ovataimi mo e ' me'a ko ia, na'e fakahoko ia 'o fakatatau ki he fiema'u 'a e Lao mo e tu'utu'uni. Pea 'oku nau peh , faka'ofu'ofa. 'Ikai ke to e 'i ai ha me'a ia ke l vei ai 'enau fakakaukau.

Sea K miti Kakato : 'Eiki Minisita, k taki mu'a, tau ki'i lepa e.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute : M l .

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<006>

Taimi: 1515-1530

S tini Le'o: Me'a mai Sea 'o e K miti Kakato. (*Penisimani 'Epenisa Fifita*)

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal miá, pea 'oku ou kole ke u h fanga he ngaahi tala fakatapu kakato 'o e K miti Kakato 'o e Fale Alea 'o Tongá, ka tau hoko atu. Hou'eiki 'at p ke mou fakama'ama'a. 'Eiki Minisit T naki Pa'anga Fakalotofonuá hoko atu ho'o me'a.

Ngaahi me'a na'e fakatokanga'i he 'atita he 13/14-14/15

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Seá, pea 'oku ou kole ke u fakamalumu atu he fakatapu kuo 'osi kamata 'aki 'a e fakataha 'o e 'aho ní 'Eiki Sea. Sea, ka u foki mai p ki he recap mei he kongá ko ia na'e ngata ai 'eku fakamatala. Ko e 13/14 na'e peh 'e he 'Atitá 'oku 'i ai 'a e ki'i me'a na'e l vei ai 'ene fakakaukau, pea qualify ai 'ene audit opinion, 14/15 na'e peh 'e he 'Atita faka'ofu'ofa 'a e me'a kotoa 'Eiki Sea. Ko e founa ng ue mo e tauhi pa'anga mo e fakamole e pa'anga 'a e 'ofisi ko ení, na'e faka'ofu'ofa, fakatatau ki he Lao 'oku ne Pule'i 'a e Pa'anga.

Lord Fusitu'a: Sea, kole atu p ki he Feitu'u na p 'e lelei ki he Minisit ..

Sea K miti Kakato: K taki k taki 'oua ke 'osi fakama'ala'ala, ..

Lord Fusitu'a: Na'a ke me'a..

Sea K miti Kakato: K taki 'osi 'a e fakama'ala'alá pea toki hoko atu ha feme'a'aki. 'Ai mai 'a e fakama'ala'alá ke 'osi.

Lord Fusitu'a: Toki 'ai 'anai Sea?

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Fusitu'a: M l .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: M l 'Eiki Sea. 'Oku ou tui 'Eiki Sea, mahalo 'oku to e p ha ki'i miniti 'e 2, pea u lava atu au.

Sea K miti Kakato: 'Ai p koe ia ke ma'ala'ala lelei.

Ngaahi me'a na'e fakatokanga'i he 'atita 2014/2015

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: .. Kae 'at ki he Hou'eiki kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku nau fie tokanga ki ai. Sea, ko e taha 'a e founga ng ue 'oku ng ue'aki 'e he 'atitá 'Eiki Sea, ko e 'osi ko ia ha 'anau ng ue ki ha fa'ahinga sino 'oku nau fakahoko fatongia ki ai, 'oku nau to e 'omai leva, tukukehe 'enau 'omai 'enau ' fakakaukau faka'atitá p ko e *audit opinion*, ki he fakamatala pa'anga ko ia. 'Oku nau to e hanga leva 'o 'omai mo e tohi, ki he pule ng ue 'o e kautaha ko ia, ko e taumu'a 'o e tohi ia ko iá, ko e ngaahi me'a mahu'inga na'a nau fakatokanga'i 'i he taimi ko ia na'a nau fakahoko ai 'a e fatongiá, 'oku tonu ke fai ha tokanga ki ai. Ko e 'uhingá, ke fakalelei'i ke to e sai ange 'a e founga ng ue. Ko e founga anga maheni p eni ia 'Eiki Sea. 'I he tohi ko ia p ko e *memorandum* 'i hono fakalea faka-Pilit niá, na'e 'i ai 'a e me'a na'e tokanga ki ai 'a e 'atita.

Na'e 'i ai 'a e me'a na'e tokanga ki ai 'i he 14/15. Na'e fakatokanga'i ai 'e he 'atitá 'Eiki Sea, ko e taimi ko na'e totongi ai 'a e ngaahi mon 'ia ki he 'Atita Seniale m l l , na'e fakahoko fatongia 'i he vaha'a taimi ko ení, na'e ki'i hulu 'a e pa'anga na'e totongi. Pea ne kole ai ki he 'Atita Seniale ko ia 'o e 'aho ní, ke ne fakah 'i 'e ia 'a e lahi ko ia 'o e pa'anga na'e hulu'aki pa'anga 'e 6 afe tupu 'Eiki Sea. 'Oku fiema'u ke totongi fakafoki mai ki he Pule'angá 'a e s niti ko ia. Sea, 'oku mahu'inga ke u to e ki'i fakamahino'i 'a e 'uhinga 'o e me'a ko ia na'e hoko ai. Ko e founga ng ue na'e ng ue'aki 'e he Pule'angá he 'aho ko iá 'Eiki Sea, ki he totongi ha ngaahi mon 'ia ki he kau CEO he 'aho ko iá, na'e totongi faka'angataha p ia 'Eiki Sea.

Fakat t kapau 'oku pa'anga 'e 6 afe ki he ta'u 'i he *accommodation*, na'e totongi faka'angataha p 'a e 6 afe. Ko e founga ng ue ko ia he 'aho ni., 'a ia ko e fakalelei eni ki he founga ng ue ko ia, pea 'oku ng ue'aki ia ki he kau CEO pea mo e Hou'eiki Minisit . 'Oku toki totongi fakam hina p . Fakat t , ko e ngaahi mon 'ia ki he totongi ki he fale nofo'anga ki he Hou'eiki Minisit , pa'anga 'e 1 afe he m hina. 'Oku 'ikai ke totongi faka'angataha p ia 'i he 'aho l 'o Siulaí, 'a e l mano 2 afe ko eni. Ko 'ene toki 'osi p 'a e m hina kotoa p , 'aho faka'osi 'o Siulaí, pea 'oku nau hanga 'o toki totongi ia ki he tokotaha ko ia. Siulai, 'Akosi he 'osi 'a e m hina. Ko e fakalelei ia

ki he founa ng ue. Pea ko e founa ng ue ki mu'á, na'e totongi faka'angataha p ia he 'uluaki 'aho ko ia 'o e ta'u fakapa'anga. Ko e 'uhinga ia na'e hoko ai 'a e *over payment* p ko e hulu 'a e totongi ko ia na'e fai. Na'e 'osi fakahoko p 'e he 'Atita Senialé ia 'Eiki Sea hono fatongiá, ko e fetu'utaki ki he 'Atita Seniale m l l ko e ki'i s niti eni na'e 'ova 'oku fiema'u ke totongi fakafoki mai. Na'e t langa'i 'a e *issue* ko ení he K miti 'Eiki Sea, na'e peh 'e he K miti 'Eiki Sea, ko e fatongia ia 'o e K miti 'a e Falé, ke fakafatongia'i 'aki 'a e Seá, ke fakahoko ha tohi ki he 'Atita Seniale m l l 'o fakahoko ki ai, 'oku fiema'u ke ne totongi fakafoki mai 'a e s niti ko eni. Na'e 'osi fakahoko ia 'Eiki Sea, pea 'oku kei fai 'a e ng ue ki ai, pea 'i ai 'a e femahino'aki ki he founa 'e fakakakato ai 'a e fakafoki mai 'a e s niti ko eni. 'Eiki Sea, ko hono fakak toa ia 'o e L pootí, pea ko e ngaahi fokotu'u ko ia 'oku 'omaí, fakam 'opo'opo mai he peesi 9.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Fokotu'u 'e tolu he l pooti fakamatala 'atita 13/14

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ko e fokotu'u 'oku 3. Ko e 'uluaki ke tau tali 'a e fakamatala 'atita ki he 13/14. Fokotu'u hono 2 ...

<008>

Taimi: 1530-1540

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ke tau tali 'a e Fakamatala 'Atita ki he 2014/2015. Fokotu'u hono tolu, ke tau fakatokanga'i e ng ue ko eni kuo fai fel ve'i mo e pa'anga na'e 'ova na'e hulu hono totongi atu ke fakafoki, ke totongi fakafoki mai e s niti ko ia. Ko e fokotu'u ia 'oku 'omai ki he Fale 'Eiki Sea. M l e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l . 'Eiki N pele Niua.

Tokanga ki he fakah Pule'anga l vei e 'atita 14/15

Lord Fusitu'a: M l Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e K miti 'Eiki, 'oku 'ikai ko ha fu'u loko, 'oku 'ikai ko ha fakaanga p ko ha fakahalaki e Pule'anga, ko e fiema'u p ha fakama'ala'ala. Na'e 'i ai e me'a 'a e 'Eiki Minisit 'o peh ko e 2013/2014 na'e 'i ai 'a e l vei 'a e 'Atita ... ki he 'alunga ko 'a e pa'anga 'a e Pule'anga, peh ko e 2014/2015 na'e lelei e me'a kotoa. 'A ia ko e fiema'u ke, 'ai mai mu'a 'o fakama'ala'ala p ko e h 'a e makatu'unga na'e peh ai na'e 'i ai ha 'alunga 'a e pa'anga na'e 'ikai ke fakatatau ki he founa ng ue. Pea kapau na'e 'ikai ke to e 'i ai ha me'a peh he 2014/2015, ko e h e founa ng ue fo'ou na'e fakahoko he 2014/2015 'o 'ikai ke to e 'i ai 'a e hoha'a ko ia, he ko e, ko u tui ko e me'a 'oku fiema'u ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua, 'uluaki p 'oku 'alu 'enau pa'anga tukuhau ki f ? Ko hono ua p ko e h e ngaahi tefito'i fakakaukau 'oku ne leva'i 'aki 'a e 'alunga ko ia 'enau pa'anga tukuhau, 'oku 'ikai ko ha ... Hang ko e lau 'oku 'ikai ko ha fakaanga ko e fie ma'u fakama'ala'ala p . M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Sai, 'Eiki N pele Fika l Vahefonua Tongatapu.

Lord Vaea: Fakam l atu ki he Sea 'o e K miti Pa'anga. Sea ko e motu'a ni foki 'oku kau p mo ia he k miti ko eni. Ka ko u lave'i hifo 'oku 'i ai e me'a 'e ua na'e fakatokanga'i ka 'oku 'asi

p e taha pea ko e taha ko ia na'a ne me'a atu 'aki fekau'aki pea mo e tohi ko ia he 'aho 14 'o Sepitema 2016 'o fekau'aki pea mo e ...

Sea K miti Kakato: Peesi?

Lord Vaea: Ko e ... k taki Sea ko e ... ko e ...

Sea K miti Kakato: Sai p ia, malanga koe ... malanga koe ...

Tokanga ki he founa na'e fai'aki e vahe 'a e ng ue faka'atita

Lord Vaea: Ko e tohi eni ia na'e fai 'e he Sea 'o e K miti Pa'anga ki he Minisit Polisi. Pea 'oku h p ai ko e tohi ko eni na'e fekau'aki pea mo e me'a hang p ko 'ene me'a ko e totongi fekau'aki mo e *allowances* 'oku hulu hake ia he taimi ko ko na'e me'a ai 'a e 'Atita Seniale 'i hono lakanga. Pea na'e fai ai 'a e kole ko ia ke fai ha totongi fakafoki, ka na'e 'i ai 'a e 'a e me'a ia ki mu'a Sea na'e 'i ai 'a e tohi na'e fai pea 'oku 'ikai ke 'asi ia heni he'eku lave'i hifo hang kiate au na'e to e fakalelei'i eni ia 'o fekau'aki ia mo e founa ng ue p 'a e (Tapu ange pea mo e 'Atita Seniale, *auditor general, former*, fekau'aki pea mo e founa na'a ne ng ue'aki 'a e vahe ko ia ki he'ene kau ng ue pea mo e founa na'e 'ave ai e pa'anga 'o tauhi. Pea 'oku 'ikai ke 'asi he l pooti ni ka na'e fai e tokanga lahi ki ai ko hono 'uhinga 'oku 'i ai e fel ve'i 'a e me'a ko eni pea mo e tu'unga ko eni 'oku 'i ai ko ko 'a e tohi ko ko 'a e Minisit p ko e Sea ia ki he *Standing Committee* ko ia 'a e *Public Accounts*.

Ko e ... 'oku 'ikai ke 'asi heni ko hono 'uhinga he na'e 'i ai 'a e tu'unga ng ue na'e fai 'aki pea 'i he'ene h mai 'a e tu'unga ng ue ko ia na'e mahino mai ai na'e 'ikai ke kau ia 'i he founa ng ue 'oku fa'a angamaheni ko ki ai he Pule'anga kae peh foki ki he founa ko ia 'oku fai 'aki 'a e tufa ko ia 'o e v henga. Pea ko ia ai na'e, 'oku ou 'ohake heni ke, p 'oku 'ikai ke lava ke faka'asi mai 'a e ng ue ko eni he 'oku 'asi mai p ai 'a e v henga ia pea mo hono toho 'o e taimi ka 'oku 'ikai ke 'asi mai e founa ko eni ki mu'a. Pea 'oku fai 'a e tokanga lahi ki ai ko hono 'uhinga ko e tefito'i fatongia ko ia 'o e *Auditor General* pea mo e 'amanaki ko ki ai ke ne fai 'a e ng ue fakatatau ki he tu'unga ko ia 'oku fai e falala ko ki ai ko ko 'a e fonua, 'oku 'ikai ke 'asi he l pooti ko eni. Pea 'oku fai ai leva ai 'a e tokanga ko hono 'uhinga 'e lava ke to e fakalelei'i mai e l pooti ko eni ke 'omai ha to e t naki mai e ngaahi fakamatala ko eni p 'e fai 'aki p 'a e tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'a e ng ue ko eni. Ko e h hono mahu'inga 'o e me'a ko eni Sea, ko hono mahu'inga p ko hono 'uhinga ko e tefito'i fatongia eni 'o e *Select Committee* ko eni ko hono fakapapau'i 'a e tu'unga ko ia 'o e pa'anga 'oku tufaki mai mei he tukuhau pea mo e founa ko ia 'oku fai 'aki hono fakamole. 'Oku ou lave'i hifo Sea na'e 'i ai e tohi ia ki mu'a ne u lele au mo ia ki 'api 'o lau pea 'oku 'asi ia ai. Pea na'e 'i ai 'a e to e fakamatala ki mui ia na'e liliu ia. Pea ko ia ai kuo ha'u 'o toe vakai hake 'oku 'ikai ke 'asi ia 'i he l pooti ko eni, 'a e ngaahi fakamatala ko eni ka 'oku hang kiate au 'i he'eku lave'i fekau'aki mo 'eku manatu na'e hokohoko p hono fai mai e founa ng ue ko eni neongo na'e 'ikai ke tuha mo taau mo e founa ng ue 'a e *Auditor General* ka na'e fai 'aki ia ko e 'uhinga ko e founa ia na'a ne lava 'o fai 'aki hono fatongia. Pea mou mea'i p foki ko e taha e ngaahi tefito'i fatongia 'oku 'omai kia kitautolu 'i he'etau tokanga'i 'a e tukuhau ko e kakai 'o fai 'aki ia 'i he founa 'oku angamaheni pea peh foki ki hono 'omai 'i he Pule'anga 'i he founa ko ia 'oku fa'a fa'a fakalea 'aki e lea ko e *procurement*. Ko ia 'oku fai e tokanga ko ki ai toe fai mai p ha me'a mai ki ai 'a e Sea ka 'oku t 'a e fakamamafa foki ia fekau'aki pea mo e *over payment* ko eni na'e fai hono toho. Pea ko ia 'oku 'oatu 'a e fehu'i ko

ia (*Tapu ange pea mo e Sea 'o e K miti Kakato*) ke ne to e 'omai mu'a ha ki'i fakama'ala'ala fekau'aki pea mo e ngaahi ng ue na'e fai ka 'oku 'ikai ke 'asi heni fekau'aki pea mo hono t naki ko ia 'o e pa'anga 'i he 'Atita Seniale pea toki *disburse* ia mei he'ene *private account* 'o fai 'aki ko ia hono vahe 'o e kau ng ue. Kapau 'e k taki p 'a e ...

Sea K miti Kakato: M l , Sea 'o e K miti ...

Lord Vaea: M l .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu mo e 'Eiki Sea. Ko u fakam l atu ki he tokanga ko eni 'oku fai mai. Hou'eiki foki 'Eiki Sea 'oku kau he M mipa 'o e K miti Pa'anga.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Founga ng ue p 'a e Pule'anga kimu'a he ng ue faka'atita

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Pea na'e ki'i mama'o atu ki tu'apule'anga 'i he 'uhinga fakafaito'o, taimi ko ia na'e hokohoko ai 'a e tokanga ki he *issue* ko eni. Sea, ko e, ko e mafai pea mo e ... 'o e Potung ue ko eni mo e 'ofisi ko eni 'Eiki Sea 'oku mahu'inga 'aupito pea 'oku pelepelengesi 'i he'ene tu'u ko ke ne 'omai e *confidence* ki he kakai 'o e fonua 'oku nau fakahoko fakapolofesinale honau fatongia 'oku fai. Ko e lave ko 'Eiki Sea 'o peh ko e founga ng ue na'e fai p na'e fakahoko he 'Atita Seniale ki mu'a na'e 'ikai ke fakapotopoto 'Eiki Sea, 'oku ou kole ke fakatonutonu ia mei he l kooti. Ko e founga ng ue 'eni ia na'e tali 'i he Pule'anga 'i he 'aho ko he ko hono 'uhinga 'Eiki Sea 'oku pehe ni, ko e taimi 'oku fie ma'u ai he tautautefito ki he ngaahi poate ko 'a e Pule'anga ke fai hano sivi faka'atita 'enau ngaahi fakamatala pa'anga ko e 'uhinga ko e fie ma'u 'a e poate ki ha fa'ahinga 'uhinga 'Eiki Sea, na'e 'ikai ke lava ia ke fakahoko 'i he taimi angamaheni ng ue, mei he haafe e hiva ki he haafe nima. Kuo pau ai ke fiema'u ke kole e kau ng ue 'a e Potung ue ko eni p 'oku nau fie ng ue 'i tu'a taimi. Ko e *rate p* ko e, ko e *rate* 'ovataimi ko 'oku ng ue ki he Pule'anga ki he'ene kau ng ue sivile 'oku tu'utu'uni pau ia 'Eiki Sea 'o fakatatau ki ho lakanga 'i he Potung ue, pa'anga 'e taha, pa'anga 'e ua, a'u ki he pa'anga 'e nima, pa'anga 'e hongofulu ki he houa. Kapau te ne ng ue tu'a taimi. 'Ikai ke fie ng ue ha taha ia 'Eiki Sea ke fakahoko e fatongia ko eni. Ko ia ai na'e fakangofua 'e he Pule'anga ia ki he 'Atita Seniale ke alea p ia pea mo e *CEO* 'o e sino ko eni ki ha fa'ahinga totongi fakapolofesinale. Pea na'e fika'i eni ia 'o fakatatau ki he totonu 'oku ng ue'aki kapau 'oku 'omai ha sino 'Atita mei tu'apule'anga p polofesinale 'i Tonga ni. Ko hono fakalea 'e taha 'Eiki Sea na'e ki'i ma'olunga ange e *rate* na'e ng ue'aki. Pea ko e 'uhinga foki 'oku fie ma'u ke totongi e s niti ko ia ki he m tu'a ko na'a nau fakahoko e fatongia. Ko ia ai na'e tali 'e he Pule'anga ia ke totongi hangatonu mai p ia ki he 'Atita Seniale pea ne toki hanga 'e he 'Atita Seniale ia 'o totongi ki he kau ng ue na'a nau fakahoko e fatongia ko eni 'Eiki Sea ...

<009>

Taimi: 1540–1550

'Eiki Minisit T naki Pa'anga Hu Mai: ... ka na'e tali p ia 'e he Pule'angá pea hoko p 'o fakalao. 'I he vakai ko eni e 'atita tau'at ina, ko e l kooti ko e 'a e 'Atita Seniale ki aí, ko e me'a p foki ia 'a e 'Atita Seniale, 'ikai ko ha l kooti ia 'a e potung ue. Na'e 'ikai ke lava nautolu ia 'o

ma'u e fu'u fakamatala ko ia, pea 'oku *fair enough* p ia. 'A ia 'oku nau peh ko e fo'i founga ng ue ko ení, 'ikai ke lava ia kia nautolu ke nau fakapapau'i ko e h e silini na'e totongi maí pea ko e h e silini na'e totongi atú. Pea 'oku 'i ai 'enau l vei ai 'enau fakakaukaú. 13/14 ia mo e ngaahi ta'u ki mu'a. Ko e ng ue ko ia na'e fai 'e he K miti Pa'anga hono 'omai e *issue* ko ení, 'ikai ke kau mai he l pooti ko ení 'Eiki Sea, na'e 'osi tu'utu'uni 'e he Komtiti Pa'anga ke fakahoko ki he 'Atita Seniale, ngata ia he 'aho ni , he 'ikai te ke to e ng ue'aki 'e koe founga ng ue ko ia. Kapau te ke to e fiema'u ke ke fai ha ng ue kitu'a taimi, 'o tatau ai p pe ko e fatongia kia hai, te ke muimui pau koe ki he founga ng ue ko 'oku fokotu'u 'e he Pule'angá. Ko e silini ko te nau totongi maí, 'e 'omai ia 'o fakah ki he *general revenue* ko 'a e Pule'angá ki Fale Pa'anga. Pea ko e 'osi ko ia e m hina, fakafonu e foomu 'ovataimi, t mo 'enau taimi, *go through the same process*, sivi 'i Fale Pa'anga, 'osi, toki totongi ai. 'Osi fakatonutonu e founga ng ue ko ia 'Eiki Sea. Taimi tatau p , me'a tau'at ina ia 'a e 'Atita Seniale p te ne to e fie ng ue 'ovataimi p 'ikai, me'a tau'ataina ia 'a e 'Ofisi. Ka kuo fakalelei'i e founga ng ue ia 'Eiki Sea. Mei heni ki he hoko atu. Ko e konga ko eni 'Eiki Sea ki he ki'i \$6000 ko ia na'a ku lave ki ai na'e hulu 'Eiki Sea. Na'e 'omai e tohi mei he 'Atita Seniale m l l , kole mai ki he k miti, 'io, 'omi mu'a ha ki'i taimi ke u totongi fakafoki atu ai. Ka 'oku kole mai 'a e 'Atita Seniale, fakamolemole mu'a e k miti ka mou vakai ange mu'a he na'e 'i ai e ngaahi monu'ia ia na'e tonu ke totongi mai kiate au he taimi na'a ku fakahoko fatongia ai. Ko e ngaahi mon 'ia ko ia, 'oku te'eki ai ke totongi mai. F f ke fai ha ng ue ki ai 'a e Fale.

Lord Tu'ivakan : Sea, fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: M l , fakatonutonu.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Te u ki'i koma ai Sea kae 'oange ha faingam lie ki he

Sea K miti Kakato: M l .

Tokanga ki he founga halanga e \$ na'e ngaue'aki ki ai e vahe

Lord Tu'ivakan : Tapu mo e Feitu'u na Sea. Ko e me'a pango p ko hono 'ohake 'i he ' me'a ko ení. Ka koe'uh na'e fai foki e 'omai e 'atita fakatau'at ina ke ne fai e ng ue. Pea ko u tui ko e ' me'a ko ena 'oku me'a ki ai e 'Eiki Minisit 'e kehekehe ia mei he anga e faka'uhinga 'a kinautolu he k miti kapau na'a nau lau 'a e l pooti 'a e 'atita. He 'oku mahino mai ko e founga na'e fai'aki 'a e ng ue ko ení, 'ovataimí, na'e fai 'i he taimi lahi. Pea ko e me'a pango 'a kinautolu 'oku ma'u e fa'ahinga tu'unga ma'olunga ke nau 'ilo e anga 'a e 'alu mo e h 'a e pa'anga mo e founga ke nau ng ue'aki. Pea ko u tui p 'oku ta'etau ki ha tokotaha 'oku ne ma'u 'a e 'ilo mo e p to'i mafai ke ne 'ilo e anga e hu'u 'a e pa'anga. Ka ko u tui p ko e malanga 'a e 'Eiki Minisit ko u tui p ke malu'i e tokotaha ko ení. Ka na'e 'osi 'omai hangatonu 'e he 'atita, ko e me'a na'e ta'etau ke fai e me'a ko ení. Pea 'ikai ke u 'ilo p ko e h e me'a na'e fakahoko aí. Kaekehe, ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai, na'e 'osi tu'o fiha e tohi mai 'a e tokotaha ko ení koe'uh ko 'ene ngaahi mon 'ia. Na'e maumau'i 'e he tokotaha ko ení 'a e *contract* 'a e ta'u ke ng ue aí. Na'e mavahe 'o Fale Alea. Pea ko u tui 'oku 'ikai ke, ko kita ko 'oku te 'ilo hifo na'a te ng ue'i ke kakato hoto taimí, p 'oku 'i ai ha'ate totonu ki ai p 'ikai.

'Eiki Minisit Polisi: Sea ki'i kole p mu'a ki he, 'ikai ke u fie tu'u 'o lea ka ko u ...

Lord Tu'ivakan : Ko u tui p mahalo 'e fekau'aki mo e Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: K taki Minisit 'o me'a hifo te u 'atu e faingamalie.

Lord Tu'ivakan : Tuku ke mau lea atu mautolu. Pea ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e me'a ko ení 'e Sea. Pea na'e 'osi fai p 'a e fetu'utaki ki he tokotaha ko ení. Ko e me'a ko ena ko fekau'aki pea mo e l pooti fakamuimuí, na'e 'osi fekau p , na'e kole p ki he 'Atita Seniale ke fakahoko ha tohi ki ai koe'uh kuo tu'utu'uni 'a e me'á ke fakafoki 'a e 'atita tau'at ina, ke fakafoki 'a e 6 afe tupu ko ena he koe'uh he na'e toho kakato 'a e ta'u 'e taha kae 'ikai ke fakafoki, pea kuo h ia 'o Fale Alea. Pea na'e 'osi fakahoko p ke fakafoki. Pea na'e kole tokotaha ko 'e ha'u ke ma toki talanoa 'o a'u ki he 'aho ni 'oku te'eki ai p ke ma talanoa maua ki he me'a ko ia. Pea ko ena kuo fakahoko mai na'e fetu'utaki ki he k miti, 'ange ta'u 'e 1. Ka koe'uhi 'oku 'i he malumalu 'o e Fale Alea 'a e 'Atita Seniale. Pea na'e tonu ke fakahoko 'e he k miti ki he Sea 'o e Fale Alea 'a e ' me'a ko ení. Kaekehe, ko e me'a pango hono 'o hake ' me'a ko ení ka ko u tui ko e tau'at ina ia 'a e 'Atita Seniale tau'at ina ke mai 'enau l pooti. He na'a nau peh mai p , he 'ikai ke mau to e lave ki he me'a 'amui, kuo mou 'osi mea'i p 'emoutolu 'a e ngaahi me'a. Tau faka'amu ke 'oua to e hoko e ngaahi me'a ko ení kae nga'unu atu e ng ue. Pea ko u tui ko 'etau tu'u ki he kaha'u he 'ikai ke to e fai ha me'a peh he 'oku pau ke tukuhau'i 'a e ngaahi me'a ko ení. 'Ikai ke 'ilo p ko e h e me'a na'e 'ikai ke tukuhau'i ai he ko e potung ue tatau p 'oku fai ki ai e me'á ko e 'ovataimi. P 'oku anga f f leva 'a e 'ikai ke tukuhau'i 'a e 'ovataimi ko ia. Kaekehe Sea, fakatonutonu p .

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai 'Eiki N pele Niua pea toki me'a mai e Minisit Polisi.

Lord Fusitu'a: Na'e 'ikai ke u fakatokanga atu au kae tuku ai leva ke u fakamalanga 'Eiki Sea. 'Oku ou kei fiema'u p 'e au 'a e fakama'ala'ala..

Sea K miti Kakato: Na'a ke me'a hake 'anenai, pea u tala atu te ke me'a.

Lord Fusitu'a: Na'e 'osi ia Sea. Kae 'ai ai leva.

Sea K miti Kakato: 'A eni 'oku ou tala atú, 'oku ke fu'u loto ngalongalo ka 'oku ke kei 'eiki si'i.

Taukave na'e maumau'i e lao he founga vahe 'ovataimi

Lord Fusitu'a: Ko u kei fiema'u p fakama'ala'ala ki he tu'unga ko , hang p ko e me'a 'a e Fika 3 'a Tongatapu, 'Eiki N pele, 'a e ngaahi makatu'unga ko na'e l vei ai ko 'a e 'atita tua' he 'oku hang ia 'oku, 'oku 'ikai ke hang , tau peh p na'e 'i ai e monuka 'a e laó 'o fakatatau ki he fakahoko ng ue, 'a ia ko 'oku fakama'ala'ala mai 'e he Minisit Pa'anga H Mai. Pea ko eni kuo fakama'ala'ala mai 'oku 'i ai e founga ng ue fo'ou, 'a ia 'oku fakahoko'aki 'a e fatongia he taimi ni. Pea 'oku tau fakam l ai kapau 'oku 'i ai ha founga ng ue fo'ou. Ka 'oku, ko u tui 'oku 'i ai p totonu e kakaí ke nau ma'u ha fakama'ala'ala fekau'aki pea mo e, kapau ne 'i ai ha monuka e laó p ko e founga ng ue. Ko e me'a ko 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga H Maí, ko e founga p ia na'e tali 'e he Pule'angá. 'Oku ki'i nenefu ki he motu'a ni he 'oku, p ko e Pule'angá f pea ko e potung ue f . He 'oku hang kiate au na'e 'i ai e Minisit kimu'a na'e fakam l loo'i 'i he me'a tatau . 'A ia ko e 'oatu e pa'anga ki he 'akauni fakafo'ituitui pea tuku ange Minisit ko ia. 'A ia, mahino ia na'e 'i ai e Pule'angá ia na'e 'ikai ke nau tali e founga ko ia, pea 'i he'ene peh 'oku

monuka ai e laó. Ko ia ai 'oku ou tui 'oku kei lahi p fanga ki'i me'a ke fakama'ala'ala mai fekau'aki mo e kaveinga ko ení 'Eiki Sea. 'Oku me'a mai e fonua ki he

Sea K miti Kakato: M l . 'Eiki Minisit Polisi.

Tali 'atita m l l 'ikai monuka e lao he vahe 'ovataimi

'Eiki Minisit Polisi: 'Eiki Sea, ko u fakam l atu ki he Feitu'u na. Tapu ki he Pal mia pea mo e Hou'eiki Minisit , tapu foki ki he Hou'eiki Fakafofonga e Hou'eiki N pele, peh 'eku fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Sea, 'oku mo'oni 'a e ngaahi feme'a'akí ko e taha eni ia 'i he me'a mahu'inga. Pea ko e me'a ko ení, na'e 'osi fai p ki ai e feme'a'aki kimu'a pea na'e 'osi fai p 'a e ngaahi laaulea ki ai....

<001>

Taimi: 1550-1600

'Eiki Minisit Polisi: ... ka te u to e hanga p 'o toe fai ha to e fakamatala heni na'a 'ohovale kuo ngalingali 'e to e ki'i m hino ange ai.

Hang p ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e fakamatala 'a e Sea ko ia 'o e K miti Pa'anga. Ko e fakakaukau ko ke m nuka 'a e laó, kole fakamolemole atu 'ikai m nuka ha lao ia. Ko e me'a ko ia 'a e fakakaukau 'a e 'atita tau'at iná ko e, ko 'ene fakakaukau tau'at ina 'oku fakangofua 'a e kau 'atita tau'at ina ke nau 'ai 'enau fakakaukau tau'at ina. Pea na'e 'osi m hino p nau 'osi tohi p ki ai. Pea kuo 'osi m hino p ia ko 'ene anga ia 'ene fakakaukau 'e sai ange 'a e founga ko he founga ko . K ko e peh ko na'e m nuka ha lao ki he motu'a ni ko e me'a eni na'e fai 'i he 'aho ko iá ke lava 'o nga'unu 'a e ng ue.

Pea ko e fo'i me'a ko nau tali ai ko nau fiefia ai p ke 'oua toe hoko atu e *debate* ko iá pea mo e tangata'eiki 'atita ko eni mei Nu'usilá koe'uhí he na'e loto 'a e Fale Pa'anga ke fakatokolahi 'a e kaung ue 'atitá he 'aho ni. Pea kuo 'osi fakatokolahi ia. Pea ko e taimi ko ki mu'a ai ko e mahalo ...

Lord Tu'i' fitu: Ki'i fehu'i p mu'a fakamolemole vave p Sea ko 'eku fehu'i p au ki he, ko e ta'u lahi foki ho'o ng ue 'atita seniale ? Ko ia p fehu'i.

'Eiki Minisit Polisi: Ko ia. Ka 'oku 'ikai ko e motu, 'e Sea m l 'aupito e fehu'i ko eni 'oku fai mai 'e he 'Eiki N pele mei Vava'u. Ko e ta'u lahi na'a ku fai ai e ng ue. Pea ko u tui ko e ta'u lahi nau fai ai e ng ue na'e falala mai 'a e Pule'anga ki he motu'a ni. Pea ko e taha 'oku si'isi'i p ha ki'i fa'ahinga ia he fonua ni 'oku nau lava e ng ue faka'atita. 'Oku 'ikai ko e 'ai 'eni ia ke peh ke tau lau me'a ai, ka ko e tala p au 'a e mo'oni. Pea 'oku a'u p ki he 'aho ni 'oku kei hoko p me'a ko ia.

Na'e tu'utu'uni na'e fili 'a e 'atita fo'ou ko eni. Na'e ui pea toe ha'u p ki'i motu'a na'e ng ue 'iate au ke lava ke hoko atu e ng ue. He ka ha'u ha taha mei muli he 'ikai ke lava ia 'o totongi. Ka nau nofo fuoloa p 'i he fonua ni 'o, anga p 'eku ki'i fakakaukau na'a 'ave au he fonua ni 'o ako'i. Sai.

Pea ko e me'a ko na'e kamata e me'a ia ko eni he taimi ko 'o Tu'ipelehake. Na'a ku lele ki ai he ko ia na'e tu'utu'uni mai kiate au mei he poate ke fai e ng ue. Pea u lele ki ai. 'E Tama Fatafehi, he 'ikai ke lava ia 'o fai he koe'uhí ko e ki'i kau ng ue ia pea 'oku 'i ai p ki'i tokosi'i ia ai te nau lava 'o fai e ng ue ko ki he poate. Pea ko e ng ue kuo pau ke u toe holo hifo au liliu e ng ue ke tonu he ka hala 'eku, he ka hala 'eku *opinion* 'oku 'ai 'e lava 'o faka'ilo au ke u mo'ua pea te u lava 'o totongi ai e mo'ua 'o kapau, mea'i p he Hou'eiki eni. 'Oku kehe ia mo ha *consultant*. Ka ha'u ha *consultant* 'o talamai 'ai pehe'i mo pehe'i pea 'alu ia pea tau tautolu 'o feh laaki. 'Oku 'ikai ke ta toe 'i ai ha'atau toe Tonga 'atautolu ki ai.

Ko e motu'a 'atita 'oku muimui he me'a 'oku lea'aki. Pea ka mo'ua ai pea mo'ua ai pea to'o ai mo 'ene laiseni. Kehekehe 'aupito e me'á. Pea ko ia nau lele ki he Tamá pea tala pea me'a mai folofola mai e Tama, 'alu 'o 'ai mai ki'i *submission*. Mahalo 'oku sai ke mou alea p moutolu pea 'oange ha totongi ke nau totongi atu p kia koe koe'uhí ke ke lava 'o ma'u 'a e ki'i kau ng ue ke fai 'a e ng ue ke lava. Pea ko e 'uhinga ia na'e fai ai. Me'a kotoa tau fie tau'at ina tautolu tau ki he'etau ngaahi 'api ka ko e kole mai. 'Oku 'ikai ke mau 'o kole atu ki he me'a ke 'omai e ng ue. 'Ikai ! Ko e ki'i kau ng ue na'e toko si'i, 'ikai ke ma'u he Pule'anga ke me'a ke, ha kau ng ue. 'Oku meimei hang 'a e ng ue faka'atita ko e kau loea. Pau ke te loea pea te toki 'alu 'o fai ha me'a. Ko e kau kalake na'a ku ng ue'aki mahalo te u, kuo fe'unga 'a e fo'i kongá ko iá. Ko e me'a ko eni ki he 'ova *over pay* 'io ha'u ko tokotaha ko eni 'o ne peh ma talanoa, ha'u foki ia mei Nu'usila 'oku tokolahi ai 'a e kakai kaung ue. Pea talaange 'oku tokosi'i eni ia pea 'oku 'ikai ke lava. Ko e ki'i founa p na'e faingofua ke me'a.

Hang ko e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit *Revenue* ko e 'ovataimi ia he taimi ko na'e pa'anga 'e taha p fiha pea u hanga au 'o 'ai 'o pa'anga 'e nima koe'uhí kae fie 'alu 'a e tokotaha ko iá 'osi e ng ue pea toe 'alu 'o fai e ng ue ko . Pea ko e fika 'oku t naki, kole mo e h fua. 'Oku lava ke lava ke fai e hala he taimi ko 'oku fai ai 'i tu'a taimi. Kuo te hela'ia he ng ue. Pea ko e motu'a ia ko eni te u tokanga'i ke 'oua 'e hala ha mata'ifika.

Pea ko ia, pea fai leva 'a e ng ue ia 'o lava. Lele lele mai 'aki ia.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ... p ki'i tokoni p 'oku laum lie lelei e Minisit he me'a p ko 'oku me'a ai ko e tokoni atu ke kaunga lelei ki he'ene me'a. Ko e kole fakamolemole atu p mahalo pe na'e hala ...

Sea K miti Kakato: Tafe lelei 'a e fakamatala 'oku ke toe 'ai e ki'i fo'i h .

'Eiki Minisit Polisi: Ki'i kole atu ke ki'i m l l p mu'a kae ...

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Minisit ko e fakatonutonu atu p 'eku lea ko 'anenai mahalo na'e ki'i hala 'eku lave. Ko e fakalea na'e 'oatu ko e 'ikai ke fu'u maumau lao f f fau. 'Oku 'ikai ko ha m nuka e lao. Ko ia p Sea.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito.

‘Eiki Minisit Polisi: ‘E Sea ‘oku to e kovi ange ‘a e fo’i me’a ia ‘oku ‘ai mai he ‘e ‘Eiki N pele.

Sea K miti Kakato: K taki ‘Eiki Minisit ‘o hoko atu.

‘Eiki Minisit Polisi: Kapau na’e ‘omai ki he motu’a ni ko e ‘uhinga p ko e, kapau na’e loto ma’ulalo ke ‘omai ki he motu’a ni ke’uhi ‘oku ki’i saisai ange ‘eku Tonga ‘i ai.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisit Polisi: Ke u hanga ‘o Tonga’i fakalelei.

Lord Fusitu’a: Ko e ‘uhinga ia ‘oku ou kole fakamolemole ai ...

‘Eiki Minisit Polisi: P ko e ‘ai ki he ‘Eiki Minisit Fika ‘uluaki ‘o Tongatapu sai. Pea me’a leva. A’u mai ko ki he fo’i kongā ko eni *over payment* ko u kole fakamolemole atu ‘i ai p ng ue ‘ikai p ke u to e manatu’i au e me’a ko ia. Ko ‘eku toki, kapau na’e ki’i talamai p ki mu’a. Toki ‘osi p ‘atita ko e toki ma’u ange ia ‘a e me’a ‘oku talamai *over payment*. Pea ko u toki manatu’i ‘e au ia pau loto p ke totongi. Kae kehe ko e ki’i fo’i kongā eni mahalo ‘oku ou peh ko p ‘e sai p ke u lea’aki he ‘aho ni p ko e me’a mai ‘a e Sea. ‘Ikai ke u hanga ‘o lave’i na’e, t ko na’e ‘i ai p ‘ene me’a mai ke u to e lele ange ke ma p talanoa. Pea ‘oku ‘ikai ke u hanga au ‘o lave’i.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Sea ka u ki’i tokoni atu mu’a ki he ...

Lord Tu’ivakan : Sea ko e fakatonutonu p . Ko e, na’e ‘ikai. Ko e me’a ia na’e fakahoko mai ki he motu’a ni ko e ‘osi ‘a e tohi ‘a e ‘atita ke fakahoko e me’á. Ka na’e peh p he me’a ‘e toki me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisit ke ma toki lau ki ai. Ka ko u, nau talaatu au pea kae kehe ka ko ena ia kuo fai e me’a ia ‘a e k miti pea ‘oku sai p ia. Pea ko ena kapau ‘oku fai ha ng ue ki ai pea ‘oku, ka na’e te’eki ke ma f me’a’aki.

Sea K miti Kakato: M l . Minisit T naki Tukahau.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Tapu pea mo e Sea pea ko u fakam l atu ki he ‘Eiki Minisit . Ko e ki’i sio p ki he taimi ‘Eiki Sea ‘oku ‘api’api p .

Sea K miti Kakato: Me’a mai koe.

Taukave kei fai ngaue ke fakafoki mai \$ hulu ne ‘ave ‘atita m l l

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Ka ko ‘eku ... ko eni ‘Eiki Sea ko u tui ko e kanokato ko ‘o e l pooti mo e me’a na’e hoko ‘osi ‘omai ia he l pooti mo e *briefing* ko na’e fai. Ko e kongā ko eni ‘oku ‘ikai ke faka’ikai’i ‘a e *over payment* ia pea nau fakamatala’i lelei p ko u tui na’e, pea ‘oku tali p ia he ‘e ‘Eiki Minisit ke totongi mai. Na’e ‘i ai e ki’i kongā ia ‘oku kei hoko atu ki ai ‘a e ng ue ‘a e Sea ia ‘a e Fale Alea ki he ngaahi mon ’ia. Pea ko ‘ene m hino p ‘a’ana ko iá Sea pea ‘e fakakakato ‘a e fiema’u ko ke fakafoki mai. Ka ‘oku hang ko e me’a

mai 'a e 'Eiki Sea 'oku hoko atu p 'a e ng ue ki ai 'a e Sea ia 'a e Fale Alea pea mo e k miti ka 'oku toka m lie me'a k toa p 'Eiki Sea. Ko u fokotu'u atu tau tali mu'a 'a e l pooti Sea.

Sea K miti Kakato: M l . 'E Hou'eiki k taki 'o tui homou kote. Me'a mai 'a e 'Eiki N pele 'o 'Eua. Ko e tui kote p ?

Lord Nuku: 'E Sea ko e me'a p ko u tokanga atu ko ki ai 'oku to e ki'i fihi 'a e me'a ia 'i he fai ko eni 'a e f me'a'aki. 'Oku lahi e ' me'a ia 'oku to e 'asi mai ia heni 'i he l pooti 'o hang ko e me'a na'e me'a'aki ko he Sea. Na'e 'i ai 'a e ki'i pa'anga ia na'e ki'i fai ai e fet kaki. Ko ia ko u kole atu ke'uhi toe tuku mai ha ki'i taimi.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ke fai atu 'o hoko atu p f me'a'aki Sea.

Sea K miti Kakato: M l . 'E sai p 'Eiki Minisit ko eni kuo tau fakaa'ua'u atu ki taulanga ka ko u, toki, te ke kamata 'i he 'aho M nite. 'E Hou'eiki ko u fakam l atu m l 'aupito e f me'a'aki lelei 'i he fakataha'anga K miti Kakato 'o e 'aho ni. Pea 'oku ou talamon atu ke tau ma'u ha faka'osinga lelei he uike pea fakamanatu atu p ke mou me'a atu ki Saione t 'ulutui ke hoko atu 'etau ng ue 'i he M nite. Tau liliu 'o **Fale Alea**. (Na'e liliu 'o Fale Alea.)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito e f me'a'aki ka tau toki hoko atu ki he uike kaha'u. Pea ko u faka'amu p ki he uike kaha'u te tau lele po'uli ka tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi ai p 'e he 'Eiki Sea, *Lord Tu'ivakan* .)

<002>

